

ZUSTERS, DOCHTERS

WIM VAN BINSBERGEN

*Zusters*

*Dochters*

AFRIKAANSE VERHALEN

IN DE KNIPSCHIEER

Voor Patricia

Zusters, dochters  
Copyright © 1984 Wim van Binsbergen  
Omslag Henrik Barends  
Foto voorzijde omslag Wim van Binsbergen  
Foto achterzijde omslag Els Kirst  
Uitgave In de Knipscheer Haarlem  
oktober 1984

ISBN 90 6265 1739

## INHOUD

'God prutst maar wat, bij het scheppen' 9

De maan als halssieraad 29

Uitstel van executie 79

Cacheu 97

'GOD PRUTST MAAR WAT, BIJ HET SCHEPPEN'

Zij knikte, knikte nog eens, en zei bedachtzaam: 'Werkelijk, mijn vriend, ik ben er nu wel zeker van dat je van mij houdt.'

Ze vouwde haar armen onder haar hoofd en zuchtte vergenoegd. Een kaars vlak naast het tweepersoons bed verlichtte de ongewoon ruime maar lage hut. Buiten was het inmiddels doodstil geworden. De laatste auto was een half uur geleden voorbijgekomen, minutenlang hoorbaar over de nieuwe asfaltweg. Pauline's kinderen sliepen nu zij bezoek had niet hier maar in de winkel. Er viel geen ander geluid te beluisteren dan onze ademhaling, en af en toe het vallen van kruimels leem, losgekomen uit de muren. Het door afkoeling veroorzaakte tikken van het zinken dak (nog half door mij betaald) was allang opgehouden.

Anders dan gewoonlijk dacht ik niet aan verleden of toekomst. Half steunend op mijn linkerarm, raakte ik Pauline alleen met mijn voeten, die ik onder de hare gespannen hield.

Hoewel ze als ik er was meestal op schoenen liep, had ze veel meer eelt op haar voetzolen dan ik. Ik bekeek haar gezicht aandachtig, bewonderend. Zoals altijd bestond haar enige nachtkleding uit een zorgvuldig om haar korte kroeshaar geknoopte grote hoofddoek, die wel haar oren maar niets van haar voorhoofd vrij liet. Daaronder haar uitzonderlijk dunne en weinig platte neus, vooruitstekende lippen en kleine kin. Haar trekken verrieden duidelijk haar vorstelijke afkomst, uit het Noorden, Kasai, Loalaba, *Zaire*, waarvandaan haar voorouders anderhalve eeuw geleden waren komen afzakken om tenslotte in dit gebied tussen Zambezi en Kafoe te blijven steken. Bij feestelijke gebeurtenissen spraken ze bij haar thuis soms zelfs nog Loenda, de koninklijke taal uit Zuid-Zaire. We hadden die dag door-

gebracht aan het koningshof van haar grootvader en waren pas terug naar huis gegaan toen het hoforkest, lang na zons-  
ondergang, de oude lofliederen had gespeeld, zoals elke ochtend en avond.

Diep van onder haar tulband keek ze me stralend aan. 'Zo-  
als je weet heb ik wel meer minnaars gehad. Ik ben zelfs vier  
jaar getrouwd geweest, met de vader van mijn oudste twee  
kinderen. Maar de postmeester en Patrick, dat waren mijn  
echte minnaars, van wie ik werkelijk heb gehouden. En nu  
jij dus.'

'Van de postmeester heb je me al eens verteld. Die arme  
man. Maar wat was dat met Patrick?'

Ze vouwde haar rechterarm onder haar hoofd vandaan,  
in een uitnodiging om mijn hoofd in de holte van die arm  
te leggen. Ik vlijde me dicht tegen haar nu weer koele lijf.  
Ze begon te vertellen.

'Het was in de tijd dat ik bij de Zambezi Trading Company  
werkte, als verkoopster. De chef daar had mij binnen-  
gehaald, hij had een oogje op me. Maar het was een dikke  
man, en ik kende zijn vrouw goed, zij was een vriendin van  
mij. Ik had niet zo'n zin in hem, maar ik was nog jong en  
ik wilde dat baantje graag, dus je weet hoe dat gaat. Dat was  
zo'n jaar of tien geleden. Het was eigenlijk een vreselijke  
man. Soms, als we de weekstaten aan het doornemen  
waren, of keken hoeveel stukken zeep en hoeveel kaarsen  
en hoeveel *yards* van een bepaalde stof er moest komen, en  
hoeveel jurken en schoenen, dan greep hij me ineens in  
mijn borsten, of in mijn kruis, midden in de winkel. Ik  
schaamde me tegenover de klanten. Kleding en schoenen  
en textiel, dat was de eerste jaren mijn afdeling. Want dames

houden ervan door een vrouw geholpen te worden. En de  
meeste mensen uit het districtscentrum en uit de dorpen  
komen in zo'n winkel met maar heel weinig geld, dus dan  
willen ze advies over goede kwaliteit, of misschien heb je iets  
dat goedkoper weg kan omdat er een kleinigheid aan man-  
keert. Ik heb er vier jaar gewerkt, en afgezien van die kwestie  
met de chef, altijd met plezier. De laatste twee jaar deed ik  
de hele boekhouding voor de winkel, en het was de grootste  
winkel van Kaoma.

Met die chef ging het echt niet. Hij raakte verstrikt in al  
zijn vrouwen, hij had er nog een heel stel naast mij. Tenslotte  
deed hij zijn werk niet goed meer en werd hij opgevolgd  
door Patrick. Patrick werkte daar al. Hij was een Lozi uit  
Mongoe. Ik sprak in het begin Lozi met hem, net als met  
de vader van mijn oudste twee. In het laatste jaar dat de chef  
er was, had Patrick in feite al de leiding over de winkel. Hij  
deed de bestellingen, controleerde mijn boekhouding, sprak  
met de heren uit Loesaka als ze langskwamen van het hoofd-  
kantoor. Patrick probeerde eerst nog alle rare dingen die de  
chef uithaalde te verdoezelen, weg te werken in de boek-  
houding. Maar op een dag had de chef dekens en kinder-  
kleren uit het magazijn meegenomen, om aan een van zijn  
vriendinnen te geven, want zij dreigde dat ze hem anders  
voor het gerecht zou dagen. Ze zei dat hij feitelijk ook met  
haar getrouwd was en dat zij net zoveel recht had op behoor-  
lijke spullen als zijn andere vrouwen. Nu gebeurt het natuur-  
lijk wel vaker dat er kleine dingen uit zo'n winkel verdwijnen.  
Je kunt niej. overal op letten, nietwaar. Er wordt ook door  
de klanten wel eens uit de winkel gestolen, tenslotte.'  
(Pauline wierp me een blik van verstandhouding toe.  
Zouden deze lakens dan ook. . . ? Ik keek haar vragend aan

en gebaarde met mijn hoofd naar de lakens. Zij glimlachte terug op een manier die betekende 'Natuurlijk, wat dacht jij dan.') 'Maar op klaarlichte dag, voor de ogen van het hele personeel, vijf dekens en drie kinderbroeken maat 5 en drie T-shirts, zelfde maat, plus ook nog vier bonte handdoeken, eerste keus, achter op de fiets van je vriendin haar neefje laden en hem zo naar haar dorp sturen, zonder betalen en zonder factuur of iets - dat kan natuurlijk niet. Patrick en de chef hebben er vreselijke ruzie over gehad. Toen heeft de chef hem voor het gerecht gedaagd, wegens belediging, maar die zaak heeft hij verloren. Bij de rechtzitting kwam het hele verhaal uit, het was het stomste dat hij had kunnen doen. En toen is de chef overgeplaatst naar Solwezi. Met achterlating van zijn vriendinnetjes. Dekens en kinderklere voor niets gestolen. Zijn vriendin van destijds gebruikt nu zeker nog die handdoeken om haar nieuwe vriend in bad te doen.'

Ik ging een beetje verliggen in haar arm. Er kwam toch nog een auto over de asfaltweg, misschien een regerings-Landrover laat op weg van Kaoma naar Loesaka, of anders een voertuig van de bevrijdingsbeweging die in dit gebied trainingskampen had. De koplampen schenen even door de kieren langs de deur en door spleten hier en daar in de lemen muur. Pauline rekte zich behaaglijk uit. Zij hield van vertellen, en ik van luisteren.

'Ligje zo lekker, mijn vriend?' Ik knikte stil tegen haar borst. De alt-stem waarmee zij haar taal sprak, ruiste door beengleiding in mij door, als een intiemere echo waarin het aan de oppervlakte banale verhaal dat zij vertelde, werd teruggebracht tot zijn eigenlijke inhoud, hoewel ik die nog niet kon benoemen. Onder de universele mannelijke en

vrouwelijke geuren van ons eerdere vrijen, rook haar Afrikaanse lijf licht naar bitter zweet, gras en leem. Ondanks haar carrière als ziekenverzorgster en later als verkoopster in een districtscentrum op het Zambiaanse platteland, bleef zij de kleindochter van een inlandse vorst, de dochter van een prinses en van het hoofd van de hofhouding. Zij was modern Afrika, waar ik zogenaamd een wetenschappelijke studie van maakte. Ik was volmaakt gelukkig,

'Mijn vriend, het verhaal van Patrick is net als dat lied dat het koninklijke orkest vanavond speelde.' Heel zachtjes zong ze me voor:

*'Njambi,  
Njambi,  
Njambi koeroewa koerenga  
Warengire witondo na wantoe  
Shongo wajami,  
Shongo. . .*

Kun je het verstaan? Njambi, zo zingt hij, de Hemelgod dus, die weet niets van scheppen. Die prutst maar wat. Hij heeft de bomen en de mensen geschapen. Maar waarom, vraagt de zanger, moest hij mijn zuster Shongo zo mooi maken dat ik zou willen dat zij mijn zuster niet was? Waarom heeft hij haar geschapen als mijn zuster?

Patrick, dat was echt mijn broer. Hij werkte er al toen ik kwam. In al die jaren dat die chef me het leven zuur maakte, me dwortg om één van zijn vriendinnetjes te zijn, me vernederde waar de klanten bij stonden, of waar Patrick zelf bij stond, heeft hij me geholpen. In het begin wist ik niets van het winkelbedrijf, ik kon nog geen voorraadstaat in-



vullen, en op het hoofdkantoor zijn ze vreselijk precies over al die nummers die je moet invullen, kleding altijd nummer 12, en dan nog twee cijfers die aangeven wat voor soort kleding; schoonmaakartikelen en zeep altijd nummer 34, enzovoorts. Het is een hele wetenschap hoor, het lijkt wel op catechismus-les vroeger toen we nog klein waren, bij de paters. Alles heel precies. En van sommige dingen die we verkochten wist ik niet eens waar ze voor waren. Op een dag, toen ik er pas werkte, hadden ze potten pindakaas gestuurd vanuit Loesaka, kleine potjes, de eerste pindakaas die in ons land gemaakt werd in plaats van ingevoerd uit Engeland. In het dorp hebben we natuurlijk ook pinda's, *njémoe*. Je pelt ze en dan stamp je ze om de olie eruit te krijgen, en de pulp gebruik je om op je huid te smeren, vooral als je een jong meisje bent dat pas tot vrouw gemaakt is, dan wil je graag datje huid mooi glimt als je gaat dansen 's nachts op het feest waarop ook je vriendin tot vrouw wordt gemaakt. En de trommelaars gebruiken pinda-pulp om er hun trommelvellen mee in te smeren vóór ze ze spannen boven het vuur; daarom hebben ze altijd van die zwarte handen bij het spelen. Dus wat deed ik? Ik dacht, laat ik eens ijverig zijn, en zonder te vragen zette ik alle potjes pindakaas bij de cosmetica, naast de potjes met Vicks, met Liniment, met crème waar je huid lichter van wordt. Patrick moest erg lachen toen hij het zag, en hij heeft me gauw uitgelegd dat die pindakaas gewoon bij de jam moest staan. Daar hebben we toen een plaatsje voor die nieuwe potten gemaakt op de planken. En zo heeft hij me steeds geholpen en me het hele winkelvak geleerd. Eerst deed hij de kassa en de boekhouding; naderhand deed ik dat en was hij vooral voor de bestellingen en voor de controle op de boekhouding en op het geld. Hij was ook

deeen die het geld naar de bank bracht, wanneer ze eens in de week met een bankbus uit Mongoe kwamen. Bij hem klopte alles altijd op de cent.

Op een dag kwam hij na het werk naar me toe en zei: "Pauline, je werkt hier nu al een paar weken, en ik heb nog niet eens gezien hoe je woont, en of je daar alles hebt wat je nodig hebt." Ik woonde toen bij mijn oudere zuster van de kleine buik, dat wil zeggen een kleindochter van een jongere zuster van mijn grootmoeder, maar zij was veel ouder dan ik en had al vijf kinderen gehad, twee meisjes waren zelfs al getrouwd. Ik was toen nog niet zo lang gescheiden. Mijn twee kinderen had ik meegebracht naar het huis van mijn oudere zuster. We hadden het goed daar. Ik verdiende het geld, mijn zuster kookte en waste en veegde het huis, en de kinderen waren goed gezond. Ze sliepen bij mij, behalve als de chef eens een nachtje over had, dan gingen de kinderen in de kamer van mijn zuster slapen. Maar hij was niet aardig tegen ze, en nooit bracht hij iets voor ze mee. Ze hebben nooit ook maar vijf *ngwee* van hem gehad. Ik ook niet trouwens. Het was geen goede man.

In ieder geval, Patrick kwam mee naar ons huisje, en nam daar de boel op. Hij stelde vast dat ik geen goed bed had, ik sliep op een rietmat op de grond. Maar dat had ik mijn hele leven gedaan, totdat ik in het ziekenhuis ging werken, en daarna toen ik trouwde had mijn man ook een metalen bed. Maar aan het eind van mijn huwelijk, toen mijn man ons bed vaak gebruikte om er met zijn vriendinnetjes te slapen, sliep ik ootc meestal weer op een rietmat in een andere kamer. Vroeger hadden we geen bedden. De rietmat, dat is het bed van ons volk. Zelfs bij mijn vader aan het hof sliepen we op een rietmat. Er zijn trouwens dokters, blanken,

die zeggen dat het beter is voor je rug. Maar de mensen van nu willen metalen spiraalbedden, voor de ontwikkeling en de vooruitgang. Dan komen de partijleiders uit Kaoma, of zelfs uit Mongoe of Loesaka, en dan kunnen de eigenaars van zo'n bed zeggen: "Kijk, wij horen er al bij hoor, je hoeft óns niets meer te vertellen, wij weten precies waar je met je politiek en je ontwikkelingsplannen heen wilt, wij slapen zelfs al op een metalen bed." Maar zo'n bed is duur, en ik had wel wat anders aan mijn hoofd. De kinderen moesten kleren hebben, en hun vader wilde niet meer voor ze betalen. Mijn oudere zuster had geen ander inkomen dan wat ze misschien eens in de maand met bierbrouwen verdiende. Haar man was gestorven, en ze had ook geen zin meer in weer een man. Dus het hele gezin moest van mijn inkomen leven. Afgezien nog van het geld dat ik aan mijn vader en mijn broers moest geven als ik ze zag.

Het eerste wat ik van Patrick kreeg was een groot metalen bed met spiraalveren. Het bed waarin wij nu samen liggen, mijn vriend. Ik weet niet hoe hij er precies aan gekomen is. Hij zei dat het een afgekeurd model was uit het magazijn, iets dat hij goedkoop had kunnen krijgen. Ik weet niet hoe hij eraan kwam. Ik was er blij mee. Een maand later kregen we een deken van hem. Dat was hard nodig want het was het begin van de koude tijd, mei, of juni. En zo ging het door. Elke week kwam hij één of twee keer bij ons op bezoek, en dan kookten we voor hem, het was alsof onze broer ons kwam bezoeken. En de kinderen kwamen dan bij hem zitten, en op zijn schoot, en zeiden "*kanjdntoe*" tegen hem, oompje, moedersbroer. Soms bracht hij snoep voor ze mee, of gaf hij ze vijf of tien *ngwee* om iets te gaan kopen. Hij heeft nog een keer een soort karretje gemaakt voor mijn oudste

zoon om mee te spelen in het zand rond het erf. En dan 's avonds, als de kinderen waren gaan slapen, dan bleven we buiten voor het huis zitten met Patrick, mijn oudere zuster en ik, en een buurman of buurvrouw kwam erbij zitten, en dan praatten we gezellig in het donker en schertsten en zongen liederen van het dorp, in onze taal. En we leerden Patrick onze taal. Hoewel hij een Lozi is en de Lozi ons als honden beschouwen, deed hij zijn best, en op het eind sprak hij het beter dan jij nu, mijn vriend. Als er iets aan het huis gedaan moest worden, bij voorbeeld het dak lekte, of in de regen was een stuk van de lemen muur weggeslagen, dan zorgde Patrick dat het in orde kwam. Op een keer heeft hij zelfs twee pond betaald aan een metselaar om alle buitenmuren van het huisje met cement te stuccen. We rekenden toen nog in ponden, het was vlak na de Onafhankelijkheid. 's Zondags, als de winkel gesloten was, gingen we vaak naar de kerk samen, terwijl mijn oudere zuster op de kinderen bleef passen. Je kunt het woord van Njambi ook thuis lezen, en die priesters en dominees zijn ook maar gewone mannen die achter de Afrikaanse meisjes aanzitten als ze de kans krijgen. Eén heeft me eens op zijn kamer geroepen toen ik nog in het ziekenhuis werkte, hij was ziek zogenaamd en ik moest hem eten brengen, maar hij zat daar met zijn ding helemaal bloot en groot, en besneden, en hij wilde dat ik het aanraakte. Maar ik heb hem zo in zijn gezicht uitgelachen, ik was toen net getrouwd en aan zo'n oude besneden man had ik geen behoefte. Want alle blanken zijn besneden, dat vel daar gaat X<sup>e</sup>el verder terug dan bij onze mannen, tenzij die naar Moekanda zijn geweest, naar de besnijdenisriten in het bos, zoals de Loevale en de Mboenda dat doen. Maar onze mannen doen dat tegenwoordig niet meer.

We gingen dus naar die kerk, niet vanwege Njambi of de priesters, maar omdat we de muziek en het zingen zo mooi vonden, en als de voorganger iets ging voorlezen hield Patrick de ene bijbel die we bij ons hadden open tussen ons in, en dan lazen we samen zachtjes mee. Dan voelde ik me trots, ik dacht: "Dat hadden ze niet gedacht van Pauline, toen ze naakt en met schuim op de mond van woede haar man en zijn vriendinnetje met een bijl achternazat door haar huis. Ik zit hier netjes aangekleed en ik lees het woord van Njambi." En dan keek ik naar Patrick, in zijn mooie witte overhemd, en zijn polshorloge en zijn keurige broek en nieuwe schoenen, en dan was ik trots op hem. Ik voelde dan wel iets hier, hoor,' (haar hand drukte zachtjes op de mijne, die tijdens het vertellen naar haar schoot was afgedwaald, en haar daar heel licht streelde) 'maar het was rustig, en ik dacht aan alle ellende die ik met mijn man had gehad. Ik dacht: "Wij zijn niet als de mannen, wij kunnen zonder, wel een jaar, of voor altijd, wat maakt het uit." Mijn oudere zuster had toen al in geen acht jaar een man aangeraakt. Ik had Patrick veel liever als broer dan als minnaar. En als de chef me weer pakte, vaak zelfs in dit bed dat ik van Patrick had gekregen, dan liet ik hem maar zijn gang gaan en dacht ik aan Patrick, aan zijn rustige stem en zijn i zorg en zijn liefde voor mijn kinderen, en dan kon het me niets meer schelen.

Patrick woonde in een huis van de Zambezi Trading Company, daar had hij recht op als eerste assistent van de chef. Het was een huis aan de andere kant van Kaoma, en hij deelde het met zijn broer en zijn schoonzuster. Soms had hij ruzie met zijn schoonzuster, omdat haar kinderen altijd aan zijn spullen zaten. Hij had een radio, en boeken van zijn

school van vroeger, en zelfs een kostuum. Als hij dan ruzie met ze had, wilde hij 's avonds niet meer terug naar huis en bleef hij bij ons slapen. Dat waren heerlijke nachten. Ik veegde eerst mijn slaapkamer helemaal uit. Dan maakte ik het bed netjes op met schone lakens. Ik zette een nieuwe kaars bij zijn bed, want Patrick hield er al evenmin van om in het donker te slapen, al was hij nog zo christelijk. En een doosje lucifers. En een glas water onder een schoteltje. Zo dat er geen kruimels leem van de muur in konden vallen, of insecten vanaf het dak. En dan riep ik hem binnen, zoals een jongere zuster tegen haar broer zegt dat zijn bed klaarstaat. Hij zat dan nog aan het vuur te praten met mijn oudere zuster, en dan knielde ik naast hem, en ik klapte in mijn handen en zei tegen hem: "*Jája, kampé moenafánini koerára ndi?* - Oudere broer, misschien heeft u nu behoefte om te gaan slapen?" Hij lachte me dan uit en schertste dat \*~\* ^-hij liever met mij in dat bed wilde liggen dan alleen. Maar we wisten allebei dat we dat niet moesten doen. Ik wou mijn broer niet verliezen. Ik wou mijn kinderen hun *kanjantoe* niet afnemen. Ik lag dan met de kinderen op mijn rietmat in de andere kamer. Vaak sliep ik niet eens, ik was opgewonden en lag te luisteren naar Patricks bewegingen in zijn slaap. Als hij naar buiten moest, door de andere kamer, om te plassen, hield ik me slapend. Eén keer bleef hij peinzend staan bij mijn slaapplaats, met de heupdoek om die ik bij wijze van kamerjas in zijn kamer had achtergelaten. Uit zijn slaapkamer kwam het schijnsel van de kaars, en hij bleef staan kijken, naar mijn slapende kinderen en naar mij. Op dat moment, als hij gewild had, had hij mijn lichaam mogen zien, en had ik zijn vrouw kunnen worden. Maar het was goed zo. Hij zei zachtjes iets dat ik niet kon

verstaan en ging weer terug naar zijn bed.

Dat duurde zo een paar jaar. Met de chef ging het allemaal gewoon door, en in een ander had ik al helemaal geen zin. Patrick had allerlei vriendinnetjes, maar hij bleef bij ons langskomen, en dan vertelde hij over die vrouwen. Vaak schaterden we het dan uit. Soms gaf ik hem raad, als ik dacht dat een bepaald meisje niet goed voor hem was. Het waren meisjes die wij wel kenden, wij wisten of die een ziekte hadden en of ze alleen maar op het geld van een man uit waren. Ik sprak dan ernstig met Patrick, want ik was getrouwd geweest en was een moeder van kinderen. En omdat wij iedere dag samenwerkten in de winkel was er tussen ons een groter vertrouwen dan tussen mijn echte broers en mij. Ik ging beseffen dat ik vreselijk veel van hem hield. Maar ik wilde mij niet weer tot de echtgenote van een man laten maken. Op een dag kwam mijn vader bij mij en zei: "Pauline, we willen datje weer gaat trouwen. Je bent jong, je hebt geleerd, je verdient geld. Iedere week komen er mannen bij me die vragen hoeveel ik voor je moet hebben. Waarom trouw je niet gewoon weer?" Maar ik weigerde. Ik wilde mijn leven niet laten veranderen door een man. En ik wilde Patrick houden zoals hij was. Hij sprak nooit over trouwen. Hij probeerde me ook nooit te versieren. Vaak als we zaten te praten haalde hij me even aan, of begon hij te stoeien. Maar als we dan iets voelden alsof we met elkaar wilden vrijen, dan schrokken we allebei en schaamden we ons, vanzelf, omdat we echt broer en zuster waren geworden. Hij schaamde zich als hij groot werd en stijf, datje het door zijn broek heen kon zien. En ik schaamde me omdat het leek of ik hem afwees, want een vrouw mag een man niet afwijzen. Njambi heeft mannen gemaakt om bij vrouwen te

horen en vrouwen om bij mannen te horen, en dat is goed. Zelfs je zwager wijs je niet af. "Hij is je zwager vóór het huis; maar achter het huis is hij je man." En als je genoeg met elkaar geschertst en geplaagd hebt, en je man is een paar daenweg, misschien wel naar zijn vriendinnetje, en je ziet hoeveel je zwager lijkt op je man, hoe hij net zo praat en hoe hij van zijn vader en grootvader dezelfde houding en dezelfde loop heeft geërfd, dan weiger je die man toch niet? Dan wil je zien hoe hij een man is. Alleen je broer moetje weigeren, en je vader, en je zoon. Maar zelfs je schoonvader probeert het.

Toen kwam die hele toestand rond de chef. Ik moest zelfs getuigen voor het gerecht. Natuurlijk viel mijn getuigenis in Patrick's voordeel uit, maar ik sprak de zuivere waarheid. De mensen roddelden dat Patrick de hele zaak in elkaar had gezet om de chef te kunnen wippen en zelf chef te kunnen worden. Het was niet waar, de chef had een valkuil voor zichzelf gegraven, hij was in verwarring gebracht, ik denk door medicijn dat een van zijn vriendinnen gekocht had, uit jaloezie. Hij wist niet meer wat hij deed.

Patrick werd chef. Ik deed de boekhouding en liet veel van het werk in de winkel aan andere personeelsleden over. Op een dag hadden we 's zondags na de kerk een lijntaxi genomen in de richting van Loekoeloe, want ik wilde mijn vader opzoeken aan het hof. Ik had gehoord dat hij een oogziekte had. Patrick was meegegaan, zoals we zo vaak mee gingen met elkaar als één van beiden ergens heen moest. De taxi komt niet tot aan het dorp van de vorst, zoals je weet; je moet vanaf de hoofdweg nog ongeveer zes mijl over een zandweg, door het bos. In Moekoenkike, bij mijn vaders dorp (want het hof is voor hem alleen maar de plaats waar

hij toevallig woont voor zijn werk als hoofd van de hofhouding), had ik nog geprobeerd een fiets telenen, maar er was er geen. We liepen dus naar het hof, het was een uur of drie lopen. We namen kleine weggetjes om af te steken.

Patrick was niet als anders. Hij was niet vrolijk. Ik dacht dat hij ziek was, of dat hij teveel moest denken aan een van zijn vriendinnetjes. Ik vroeg het hem. Hij schudde zijn hoofd. Hij zei: "Ik wil je wel vertellen wat mij scheelt, maar het is beter van niet. Het kan niet." Ik begon te begrijpen wat hij bedoelde. Dit was voor het eerst dat hij aan het hof kwam sinds hij chef was geworden. Ik kwam daar ook niet vaak in de tijd dat ik in Kaoma werkte, misschien twee keer per jaar, ondanks het feit dat de vorst mijn grootvader is. De laatste keer dat Patrick mijn vader had gezien was een jaar tevoren geweest. En inmiddels had hij mijn vader alles te bieden wat je van een schoonzoon kon wensen. Zelfs het feit dat Patrick van mij hield, en dat dat wederzijds was. Zouden die twee mannen nu achter mijn rug besluiten dat ik met Patrick moest trouwen? Ik wilde niet. Ik werd doodsbang.

Langs een klein weggetje kwamen we aan een open plek in het bos. Niemand weet hoe die plekken ontstaan. Het zijn niet de verlaten tuinen van mensen van vroeger, want die groeien gewoon weer toe in tien of twintig jaar. Het zijn ook geen oude dorpen, zelfs geen oude begraafplaatsen. Er is daar iets, op die plekken, je kunt er het beste alleen maar bij klaarlichte dag komen. Het was toen trouwens licht, een uur of vier in de middag.

Terwijl we daar liepen greep Patrick me opeens beet en begon te huilen. Ik begon ook te huilen. Ik begreep dat de tijd gekomen was. "Pauline," zei hij, "nu móét het

gebeuren. Ik kan niet meer wachten. Ik weet dat ik je broer geworden ben, maar ik wil je man zijn, ik word er gek van, ik kan niet meer. Als je geen toestemming geeft dan maar zonder jouw toestemming. Het moet." Ik huilde erger dan toen mijn echte broer stierf, een paar jaar eerder. Ik voelde patricks lijf tegen me aan, dat lieve sterke lijf waar ik zo trots op was als ik hem in de winkel zag of bij ons thuis. Hij was groot en stijf en niet meer te houden. "Mijn broer," zei ik snikkend, "als je me dan moet nemen, hier, laat me dan mijn hoofddoek voor mijn ogen binden." Ik was een volwassen vrouw. Ik had twee kinderen gebaard en was vier jaar getrouwd geweest. Ik had vriendjes gehad vóór mijn huwelijk, en tegen het eind, en na mijn huwelijk. Maar dit was toch mijn broer, de *kanjantoe* van mijn kinderen. Waarom moest die nu zo van mij worden afgenomen?

Patrick werd eerst weer wat kalmer. Hij gedroeg zich als een man die bij de dood van zijn vader amok gaat maken in het dorp: hij komt woest aan met zijn beschuldigingen, daarna lijkt het of hij tot rust komt, maar de grootste uitbarsting komt pas op het eind, als het lijk in het graf wordt neergelaten. Patrick maakte zelf mijn hoofddoek los en knoopte hem rustig voor mijn ogen. Hij probeerde te lachen. Hij streelde me, zoals jij me streelt, en zoals onze mannen ons nooit strelen. En wij hen wel. Hij deed mij mijn heupdoek af. Er zou niemand langs komen, had ik hem al eerder verzekerd; ik kende dit paadje van de tijd dat ik als jong meisje met mijn vriendinnen door het bos zwierf, nog voordat we naar de verre missieschool gingen voor de voortgezette opleiding. Op deze plek hadden wij meisjes met zijn vieren gelegen, onze heupdoeken af, onze benen van elkaar, om ons daar groot en wijd te maken en onze schaamlippen

te rekken. Maar dat was tien of vijftien jaar eerder geweest.

Ik huilde de hele tijd dat Patrick bezig was. Zelf voelde ik niets. Hij huilde ook weer. Aan het eind, toen ik er zeker van was dat hij zich weer had aangekleed, deed ik de hoofddoek af en knielde ik voor hem. Ik klapte in mijn handen om hem te bedanken. Zo hoort het. Zo bedank ik jou ook als we klaar zijn. Maar nu huilden we allebei, als kinderen uit één gezin die het voor het eerst proberen, terwijl ze weten dat het tussen hen verboden is. Door Njambi.

We hebben nooit samen het hof bereikt. Patrick is niet meegegaan om mijn vader het aanbod te doen waarvan ik wist dat hij het van plan was. In grote verslagenheid ben ik die avond bij het dorp van de vorst aangekomen, alleen. Ik had koorts en heb er een week in bed gelegen, in een van de huizen van mijn vader. Patrick moet die avond nog teruggegaan zijn naar Kaoma. De volgende dag tenminste heeft hij weer normaal de winkel opengesteld en chef gespeeld over de rest van het personeel. Toen ik na een week terugkwam wilde ik ontslag nemen. Hij sprak tegen me als een vreemde, ik merkte hoezeer hij zich schaamde, en ik heb nooit méér naar hem verlangd dan tijdens dat gesprek. Over het gebeurde spraken we niet, toen niet, en later ook niet. We probeerden samen te werken zoals vroeger, maar de vertrouwelijkheid die altijd tussen ons had bestaan was kapot. Hij is nog maar een paar keer op bezoek geweest in ons huis. Na een halfjaar, toen ik genoeg gespaard had, en toen mij over Patrick dingen ter ore kwamen die ik niet kon verdragen, heb ik mijn baan toch opgezegd en ben ik teruggekeerd naar het dorp van mijn vader, naar Moekoenkike. Daar ben ik toen die winkel begonnen. En later dus deze hier.'

Het verhaal was uit. Ik rolde terug op mijn rug, en Pauline vouwde haar armen weer onder haar hoofd. In het licht van de bijna opgebrande kaars glommen haar ogen van de tranen, maar toch straalde ze. Ze neuriede een paar maten van het lied van Shongo, en zuchtte weer, met een bijna bittere glimlach. Ik schaamde me over de opwinding waarin het verhaal me gebracht had en probeerde dat te zeggen. Maar ze leidde mijn hand terug naar haar onderlichaam en drukte hem tegen zich aan waar ze zacht en vochtig was van ons eerdere vrijen die avond, van haar beelden van Patrick, van mij nu stil tegen haar aan, en van een verlangen waarvan we allemaal maar willoze instrumenten zijn, ongeacht de jaren van ons leven, de zorgen, het verdriet, de heldhaftigheid, die wij investeren in de strijd daartegen.

*'Moekóndo wámi owee, ' fluisterde Pauline. 'fyfoekondo wami, nikoeshínga koesjingoera nako nowe. Sjingoeroengáko! - Hé, mijn jongere broer. Mijn jongere broer, ik wil met je vrijen. Kom dan toch.'*

Ze blies de kaars uit, maar de hoofddoek bleef op zijn plaats.

DE MAAN  
ALS HALSSIERRAAD

Shikanda was op weg naar de rivier, niet ver van de nieuwe hoofdstad, waar het hof van haar vader gevestigd was sinds zijn troonsbestijging eenjaar tevoren.

Na het overlijden van de vorige koning had de rivaliteit tussen de drie troonpretendenten zulke bloedige vormen aangenomen, dat de keurvorsten een beslissing hadden geforceerd ten gunste van de voor hen meest aantrekkelijke kandidaat. De kroningsplechtigheid zelf had Shikanda niet meegemaakt. Uit het dorp waar zij met haar gescheiden en hertrouwde moeder woonde, had haar vader, Kapeshi, haar pas laten halen toen men in de oude hoofdstad al ver gevorderd was met de voorbereidingen voor het vertrek naar de nieuwe plaats van vestiging, op bijna een dagreis afstand. Kapeshi had met zijn hovelingen de zorgvuldig gekozen nieuwe plek bezocht en er het ritueel voltrokken waarmee men de zegen van de Mensen van Vroeger afroept over een nieuw dorp. Twee lage termietenheuvels, stomp en half rond als de menselijke schedeldaken waaruit de koning placht te drinken, waren ter plaatse losgekapt van de harde rode ondergrond en schuin tegen elkaar geplaatst; en naast dit eerste teken van menselijk ingrijpen in het ongerepte woud had de koning een van alle bast ontdane, gevorkte tak geplant, de nieuwe dorpschrijn. Mwanashihemi, zijn eerste minister, had persoonlijk een jonge *moetondo-boom* onder zijn voeten geknakt en de vezellaag van onder de bast wég-gescheurd, de vezel tot een koord gedraaid en daarvan om en om een paar slagen gelegd rond de knoop van de vork. Nu kon men de oude hoofdstad verlaten, waar het leven steeds onbehaaglijker was geworden: het hof leefde in angst



voor de geest van de overleden koning, die 's nachts als een leeuw rond zijn paleis waarde en brulde in het maanlicht. Onder leiding van Kayambi, het hoofd van de koninklijke huishouding, waren slaven al begonnen om tuinen te maken in de omgeving van de hoofdstad. Twee maanden later konden zij hun wankele windschermen vervangen door degelijke huizen: ronde bouwsels bestaande uit palen waartussen plantevezels waren gevlochten; het zo ontstane vakwerk werd met leem opgevuld en tenslotte met valleigras gedekt.

In het gevolg van haar vader was Shikanda een week tevoren aangekomen in deze nieuwe hoofdstad. De bouw van de rieten omheining tussen scherp gepunte palen (het belangrijkste in het landschap zichtbare teken van koningschap) was toen al vrijwel voltooid. Het was het eind van de droge tijd geweest, en de slaven hadden slechts weinig voedselvoorraden te verhuizen gehad. Het water voor het hof moest men halen uit ondiepe putten in de rivierbedding; de onlangs gegraven putten in het dorp zelf waren al droog. De lucht was vervuld van het geluid van krekels en vogels die de komst van de regen aankondigden. Dit maakte de avond prikkelend en gespannen, zoals Shikanda's huid gevoeld had bij de eerste geheime strelingen in het bos met haar vriendinnen. Het was een goede tijd geweest om een nieuw koningshof te betrekken: de maan was bijna vol en zelfs in de nacht hadden de schaduw van het bos geen macht over de mensen.

Shikanda verlangde naar de eerste regen, wanneer zij de nieuwe meisjeshak zou kunnen uitproberen, die haar vader voor haar had verworven in het kader van een handels-transactie. Daarbij waren enige jonge slaven uit de hoofdstad

rdwenen; een van haar grootmoeders had een lendensnoer an prachtige witte kralen gekregen, en de hoofdvrouw van haar vader een ijzeren kookpot met drie poten, een die zonder stenen boven het vuur kon staan en die niet kon breken. Zo'n pot had Kapeshi nooit bezeten voordat hij koning werd. Shikanda had gehoord dat deze potten ook in gebruik waren aan de hoven van naburige vorsten. Zelf had ze er nooit eerder een gezien. De pot was gebracht door mensen die blijkbaar zo ongelooflijk rijk waren dat zij hun hele lichaam met witte textiel konden bedekken; zij waren gewapend geweest met donderstokken, maar het gebruik daarvan was Shikanda onbekend. Zij hadden slaven bij zich die, net als de slaven rond het hof, naakt waren. Shikanda had gehuiverd bij de aanblik van de verminkte geslachtsdelen van die slaven, en zij had graag met iemand gesproken die haar kon uitleggen welk vergrijp deze vreemde slaven gepleegd hadden om een dergelijke strafte verdienen. Maar haar vriendinnen waren achtergebleven in het dorp van haar moeder, en zij kende geen der vele volwassen vrouwen aan het hof al goed genoeg om het ze te vragen. Het was uiteraard onmogelijk om dergelijke zaken te bespreken met mannen, laat staan met haar eigen vader.

Onwillekeurig herschikte Shikanda haar lendenkralen, die onder het lopen in de plooiën van haar liezen waren gedrongen. Ze peinsde over de mooie, onaangetaste mannelijke delen van hun eigen slaven. De dag tevoren had ze een jonge slaaf's morgens uit een slaaphut zien komen met een stijf lid, aan de bovenkant waarvan de eikel uit de onbesneden voorhuid omhooggesprongen was. Ze rilde aangenaam bij de herinnering. Niet onmogelijk dat ooit zo'n slaaf haar echtgenoot zou worden, en de vader van één of meer

van haar eigen kinderen, die verstoken van vrije verwanten van vaderskant voor altijd aan het koningshof van hun moeder gebonden zouden zijn. Maar daarvoor was de tijd nog lang niet gekomen. Haar borsten kwamen nog maar nauwelijks op, en de Bloedgeest had nog geen bezit genomen van haar lichaam. Daarom kon ze ook nog ongestoord en onbedekt door de hoofdstad lopen, in plaats van als een *kankdnga* onder een deken van boombast verborgen door het dorp te moeten sluipen, van de afzonderingshut naar het piasplekje en naar de akkers; ze was nog niet onderworpen aan de langdurige en hardhandige opleiding tot volwassen vrouw die zou worden afgesloten met haar feestelijke, openbare uitrede uit de afzonderingshut. Hoewel Shikanda uitzag naar die dag van feest en geschenken en aandacht van allen, was ze blij met haar huidige onbekommerde staat. Ze begon lachend een bekend liedje voor het uitredefeest te neuriën:

*'Wa rajiri wa mauwa woho*

*Wa tembwishire kanoeke, mawere kowa*

*Wa rajiri wa mauwa woho*

*Wa tembwishire kanoeke, moeshere kowa'*

'De oude vrouw heeft het ons verteld:

Ze hebben een klein meisje feestelijk

Tot vrouw gemaakt, hoewel ze nog geen

Borsten had; de oude vrouw

Heeft het ons verteld:

Ze hebben een klein meisje feestelijk

Tot vrouw gemaakt, hoewel er nog geen zout

was. . .'

Shikanda was aangekomen bij de rivier, die nu nog maar weinig meer was dan een modderige onderbreking in het smalle pad dat via het dal van de rivieren Shimano en Loewena, na twee dagen lopen, naar het dorp van haar moeder leidde. Hier splitsten zich naar rechts twee paadjes af naar de poelen die de slaven gegraven hadden, één om water te halen, en één om zelfs op het hoogst van de droge tijd de vrouwen en kinderen van de koninklijke familie in staat te stellen een bad te nemen.

Shikanda overdacht het gesprek dat zij zojuist met haar vader had gehad. In de koningshut had hij haar eerst haar nieuwe hak getoond en haar daarna ontstellende geheimen toegefluisterd, over het uit kinderhersen bereide koningsmedicijn, over de schedels waaruit hij dronk, de moorddadige geheime voorbereidingen voor de bouw van de omheining van het nieuw betrokken hof. Hij had haar laten proeven van het koningsbier dat zijn zuster had binnengebracht, en dat deze, uit voorzorg tegen maar al te waarschijnlijke vergiftiging, in zijn bijzijn altijd eerst moest voorproeven; en ook daarna had haar tante de schedelbeker geen ogenblik uit het oog verloren, al waren zij drieën de enige aanwezigen in de koningshut.

Kapeshi had de *mpdnde* gedragen, een vlakke ronde schijf ter grootte van een handpalm. Het sieraad was witter dan het binnenste van de meest ongerepte *moetondo-boom* dadelijk na het afpellen" van de bast. Van buiten naar binnen slingerde zich in reliëf een spiraal over de oppervlakte van de schijf. Haar vader had verteld dat dit sieraad, dat hij aan een gevlochten koord van plantevezels om de hals droeg, de

waarde vertegenwoordigde van tien slaven. Slechts koningen mochten het dragen. De herkomst was onbekend, maar men vermoedde dat het werd gemaakt door een volk van tovenaars die onder een onvoorstelbaar uitgestrekte watervlakte leefden, ver weg, waar de zon opging. Zo machtig was dit sieraad, dat Kapeshi er op de dag van zijn kroning, toen hij zijn naam had afgelegd voor de koninklijke titel Kathembe, zijn persoonlijke wapenspreuk aan ontleend had:

*'Ami Kathembe niye ngovoe wa ngandoe  
Mwana wa mwene oho iyenda na mpandoe'*

'Ik ben de Strijdbijl  
Waarvan als in een kaaimansstaart  
De kracht schuilt in de laatste slag, ik ben  
De vorstenzoon die met de *mpande* gaat strijken.'

Hij had de trotse woorden, de uitdrukking van zijn onverwachte overwinning op de beide andere kroonpretendenten, zachtjes voor Shikanda herhaald, en ze had gerild van opwinding, terwijl ze geknield naast haar vader zat in de ene kamer van de koningshut.

Kapeshi had Mwanashihemi de andere tekenen van vorstelijke waardigheid laten brengen: het oeroude, brede, zwart-ijzeren zwaard, waarvan de gebogen snijkanten diepe bramen vertoonden van gevechten, lang geleden; de strijdbijl waarvan het heft met smalle stroken geperforeerd elandsleer was omwikkeld; de vliegenmepper gemaakt van een elandsstaart, gevat in een handvat van bewerkt ivoor; de dubbele koningsbel, twee zwart-ijzeren leliën, de één iets groter en van iets dieper klank dan de ander - Shikanda had

ooit bloemen van die vorm gezien toen haar moeder haar op zoek naar geneeskruiden had meegenomen naar het diepste van het woud. En de verschrikkelijke *loekdno*, een armband gevlochten uit de gemummificeerde maar nog steeds herkenbare mannelijke leden van tientallen slaven -het onverwachte antwoord misschien op de vraag die Shikanda niet had kunnen stellen. Mwanashihemi had de eretekenen weer meegenomen naar de koninklijke schrijn, waar zij bewaard werden. Toen hij, na knielen en handgeklap, zich had verwijderd, had de koning Shikanda op schoot genomen. Dat was voor het eerst sinds zij, vier jaar eerder, haar moeder gevolgd was in haar echtscheiding. In die tijd hoopte Kapeshi weliswaar op het koningschap maar leek weinig kans te maken; de komst van een jonge vrouw, meegebracht van een overval op een Lamba dorp drie dagen verder naar het oosten, had Shikanda's moeder eerst tot razende jaloezie en spoedig (toen bleek dat de tovermiddelen van deze nieuwe vrouw sterker waren dan de hare) tot vertrek bewogen.

Gezeten op de schoot van haar vader was Shikanda zich bewust geweest van de stugge, kracht uitstralende volmaaktheid van de leeuwepil die de buik van haar vader bedekte en langs zijn schoot afhing, de dijen gedeeltelijk vrijlatend. Slechts gekleed in lendenkralen als zijzelf nog was, had ze genoten van het contact tussen haar prille, 's middags nog met aardnotenolié bewerkte lichaamsopeningen en de verweerde huid van zijn dijen. Deze wellust was haar vader ontgaan. Hij was, zoals gewoonlijk, niet vrij van de invloed van het koningsbier. Hoewel echtscheiding zo vaak voorkwam dat de meeste kinderen ver van hun vader opgroeiden, voelde i zich pijnlijk tekortgeschoten jegens dit meisje dat

nu plotseling prinses was geworden en dat ooit wellicht koningin zou zijn (hoewel ze, geboren voordat haar vader koning was, strikt genomen geen enkel recht op de opvolging had). Hoe sterk was de greep die haar moeders verwanten op haar hadden gekregen, in de vier jaar dat hij haar niet had gezien? Welke ziektes had ze gehad? Van welke voorouderlijke geest, van welke tak van de familie, was zij onder tusschen bezeten geweest? Of was zij misschien nu bezeten, zonder dat de geest zich nog kenbaar had gemaakt? Zou het Kapeshi lukken in haar de geest van het koningschap te planten en te laten overheersen? Zou zij een vorstin blijken? Zou hij haar karakter en levensloop beslissend kunnen beïnvloeden vóór het onvermijdelijke moment dat het koningsbier, onzorgvuldig voorgeproefd of door zijn eigen zuster na het voorproeven vergiftigd, hem een snelle, door de verschrikkelijke krampen zelfs welkome dood zou bezorgen? Vóór hij een Leeuw zou worden, zoals zijn voorganger er nu een was?

'Shikanda. Mijn dochter.'

'Vader?'

Toen je oom, de oude koning, stierf, waren wij in het dorp van Malasha. We sliepen buiten, want de jonge vrouw van Malasha was juist overleden; wij waakten. Er waren grote vuren, en tientallen mensen lagen uitgestrekt onder bastdekens. Ik dronk bier samen met de andere edelen. Onze wapens lagen buiten de mannenhof, en de schenker bewaakte het bier en onze schedelbekers, bang dat er nog meer sterfgevallen zouden volgen. De doodsvogels hingen zwaar boven ons in de nacht:

*"Wa koengoeroe shayama, owee. . .*

*Wa koengoeroe shayama, owee. . . "*

"O, de doodsvogels zwermen boven ons. . .

O, de doodsvogels zwermen boven ons. . . "

Dat zongen wij zachtjes, terwijl rond het vrouwenvuur de oude vrouwen snikten, en er nog steeds mensen uit verre dorpen aankwamen door de nacht en luid gingen klagen aan de dorpsschrijn en hun borsten openreten met hun nagels. Er kwam bericht dat in de hoofdstad, vier dorpen verderop in dezelfde vallei, de koning vergiftigd bier had gedronken en door felle krampen was overvallen. We overlegden of we erheen moesten, vreesden dat de koning zou sterven. Toen bleek al duidelijk de verraderlijke inborst van Malasha, één van mijn twee tegenspelers later bij de strijd om deze troon. En voor we een beslissing hadden genomen (er was veel bier gedronken die tweede nacht van de dodewake) klonk er door het dorp een geluid als van een windhoos. We zagen, in een schijnsel alsof het opeens volle maan was geworden, een reusachtige leeuw door het dorp snellen, met grote sprongen, langs de mannenhof, tussen de slapenden door. De paar vrouwen die nog wakker waren en hem gezien hadden, slaakten schrille kreten, zoals bij het heiligdom. Wij werden overweldigd door iets dat veel sterker, veel erger was dan angst. We wisten nu dat de koning al dood was en dat zijn Leeuw voor het laatst zijn ronde deed door de dorpen, alvorens zich b'J zijn vaderen te voegen. Toen hij aan de rand van het dorp <sup>w</sup>as gekomen (het ging allemaal pijlsnel), was ik opgestaan <sup>e</sup>n nep ik de Leeuw toe: "Oudere broer, oudere broer, wacht <sup>o</sup>ch op mij." Maar de doodsvogels hadden toegeslagen, de

Leeuw was los van het lichaam en verdween tussen de bomen. We wisten dat de koning dood was. En ik prevelde voor niemand nog hoorbaar de woorden die ik zojuist voor jou heb opgezegd, mijn wapenspreuk. Ik besloot op dat moment dat ik zijn opvolger zou zijn. De mensen rukten zich de dekens af, liepen te hoop, schreeuwden, naakt als zij waren. Ik pakte mijn wapens, verzamelde mijn mannen en ging door de nacht naar de hoofdstad, waar ik het ontzielde lichaam van je oom aantrof.'

Angst en woede verstikten zijn stem. Hij rondde zijn hand om Shikanda's bil en duwde haar nog stijver tegen zich aan.

'Shikanda! Begrijp je me? Begrijp je wat ik zeggen wil?'

'Nee vader, ik begrijp het niet.'

Hij sprak aarzelend verder, zonder heftigheid, peinzend, met ongemak rond de lippen, alsof hij nu pas echt dronken werd.

'De koning is de slaaf van het volk. De *mpande* is de doodsmedicijn van de vorst, geduchter en doeltreffender dan een *shiposko-geweer* van menselijk dijbeen, geladen met leeuwemedicijn en afgeschoten in de nacht. . .'

Hij klopte op het ronde witte sieraad dat op zijn borst bungelde, greep Shikanda's kleine hand en drukte die erop. Het sieraad voelde koel, begerenswaardig, het gepolijste oppervlak intrigeerde door de spiraalvorm die de schroefsgewijze kegelvormige bouw van de schelp erop had achtergelaten.

'Shikanda, dit is onze ondergang, deze *mpande*. Hij zal mij doden, misschien voordat jij volwassen bent. Misschien nog voor de Bloedgeest je bezocht heeft, hoewel dat nu spoedig zover zal zijn. Of, als de Bloedgeest wel de kans krijgt om bezit van je te nemen en je een oudere zuster vindt om je te onderwijzen, zal de *mpande* mij misschien doden voordat

wij feestelijk een vrouw van je kunnen maken.'

Hij streelde haar kinderlijke schouders. Het bier wakkerde zijn vaderlijke trots nog aan.

'Mijn kind, ik heb je te lang niet gezien. Ik zal je misschien weer moeten verlaten voordat je groot genoeg bent om te verstaan wat ik je wil zeggen. Vandaag heb je de geheimen van het koningschap gezien. Als het aan mij ligt zul je ze ooit zelf beheren, als koningin. Maar ik ben bang dat er onvoldoende tijd zal zijn.'

Hij zweeg, staarde lang voor zich uit en dronk nogmaals van het bier. Hij zette de rand van de beker aan Shikanda's lippen, en zij dronk gretig. Hij gaf haar de lege kop in haar handen, en zij voelde nieuwsgierig de ribbels in het schedeldak, waar de beenderen waren samengegroeid. Ze genoot huiverend van de nieuwe wereld van medicijnkracht waartoe zij nu, als prinses, vanzelfsprekend toegang had; die zelfs voor haar noodzakelijk was geworden; en dan nog waren haar kansen op overleven niet veel groter dan die van haar vader.

'Shikanda?'

'Vader?'

'In de tijd dat jij alleen bij je moeder woonde, heb je gebrek en honger gekend. Ik weet niet hoe haar nieuwe man voor je gezorgd heeft. Ik heb er nooit naar gevraagd. Nu ik koning ben heb ik je nodig, en ik heb je teruggehaald. Het kind is in het midden van de buik, maar ik trekje nu naar de rechterkant, de kant van de vader, van de dorpschrijn, de jacht, de ochtend. Je bent mager, mijn kind. Misschien had je al borsten kunnen hebben. Ik schaam me.' Hij raakte zacht haar kleine, nog nauwelijks op een zachte bolling geplaatste tepels aan. 'Vraag me watje wilt. Ik ben nu de

koning en ik zal het je geven. Al is het mijn troon. Wat wil je hebben?'

'Ik weet het niet, vader. Maar ik zal erover nadenken, en voordat de maan weer gestorven is, zal ik het u zeggen.'

Zijn greep op haar lichaam ontspande, en zij voelde dat zij mocht gaan. Ze klauterde van zijn schoot af, knielde voor hem en klapte enige malen in haar handen, volgens het koningsritme.

'Ga nu, mijn dochter. Denk na. Je bent een dochter en kleindochter van koningen. Vraag nu er nog tijd is. Er is textiel. Er zijn witte kralen, van de vreemdelingen die handeldrijven. Kralen zoals slechts een koningin ze mag dragen. Er zijn slaven. Huiden van leeuwen en luipaarden. Er is de staart van de eland, een bezit dat een onmiddellijke dood betekent voor wie het zich toeëigent, tenzij dat iemand van vorstelijken bloede is. . .'

Onder invloed van het koningsbier mompelde hij in deze trant door, en zij had de indruk dat hij nauwelijks merkte dat zij de hut verliet. Zij stak het grote erf over, passeerde de poortwachters en ging de toegangspoort van de koninklijke omheining door, het pad op naar de rivier.

Een brede rietmat was neergelegd op de plek waar het pad uitkwam bij de poel die als koninklijk bad diende. Shikanda stapte op de mat; de natte grond eronder bewoog zuigend. Ze bleef een ogenblik staan en genoot van het gevoel van de gladde rietstroken tegen haar voetzolen, de vochtige koelte die opsteeg uit de poel, de avondinsekten, de

fwezigheid van menselijk leven of van jachtwild in de buurt. Al was ze nog een jong meisje, ze had de klanken van het bos leren verstaan op lange tochten met haar moeder, op zoek naar vruchten en kruiden, en ze wist zeker dat er zich op dit moment geen leeuw, luipaard, olifant, buffel of antilope in de wijde omtrek bevond. Shikanda voelde niet de geringste angst. Zij genoot van het alleen-zijn hier in de avond, en voelde zich een jager, een heks, een machtige.

Het was niet de gewoonte dat een vrouw haar lendenkralen aflegde bij het baden, en verder was Shikanda naakt. Ze stapte de poel in, waarbij haar voeten eerst nog de mat raakten; een stap verder stond ze op de harde, zanderige klei van de rivierbedding. De poel was zo diep, dat ze er op het diepste punt nauwelijks kon staan. Maar zover liep ze niet. Ze schuifelde voorzichtig naar voren en liet langzaam, bijna afwerend, het koele water langs haar kuit en dijen omhoogkruipen, tot het tenslotte haar onderbuik en billen omspoelde. Met haar rechterhand tot een lepel gekromd schepte ze het water langs haar onderlichaam. Opeens ontvlamd door het stromen langs haar tere randweefsels en door de begeerten gewekt tijdens het gesprek met haar vader de koning, drukte zij haar wijsvinger en middelvinger naar binnen, haar schoot in. De spieren van haar liezen en dijen verstrakten, nadat zij lichtelijk door haar knieën was gezakt en haar buik iets naar voren had gestoken. Haar ogen sperden zich open en richtten zich strak op de maan die boven de flauwe heuvelrug aan de oostkant van het dal was opgekomen. 'Shikanda,' fluisterde ze, 'Shikanda. *AmiShikanda oho iyenda na mpanda*. Ik ben Shikanda die met de *mpande* gaat strijken.' De bewegingen van haar vingers werden intenser. Even dwaalde haar aandacht af. Twee vingers kon ze er nog

maar inkrijgen, en dat pas sinds vorige maand. Drie vingers, en ze zou klaar zijn voor een man. Maar dat deed nu nog te veel pijn; haar vriendinnen hadden het al bij haar geprobeerd, en zij bij hen. 'AmiShikanda oho iyenda na mpanda. Mpanda eshe oekoefoema koe. . . ' Haar neusgaten sperden zich open, en tussen de woorden door van de wapenspreuk die zij bedacht, kreunde ze: ' . . . Koejiroe. . . niye. . . ngonda. De mpande die afkomstig is uit de hemel. . . als de maan.' Licht snuivend kwam ze klaar. Haar warme sap verdrong heel even het koude water van de poel aan de uitgang van haar schoot, en haar beenspieren ontspanden zich. Ze streek met haar natte hand over de kleine, hard geworden tepels van haar tot dusver nagenoeg drooggebleven bovenlijf. Ze liep naar een iets ondieper gedeelte van de poel en ging zo op de bodem zitten dat het water tot haar schouders kwam. Boven de bomen kon ze nog steeds de maan zien.

De maan. Als een meisje tot vrouw was gemaakt en de Bloedgeest in haar lijf was bezworen, dan was ze nog steeds met maandelijkse tussenpozen onderworpen aan de maan. Deze gaf de Bloedgeest weer macht over haar en maakte het haar onmogelijk het kookvuur te hanteren, eten te bereiden voor haar man, kinderen en verwanten. In sommige dorpen dwong hij haar een week alleen te slapen in de hut aan de rand van het dorp. Shikanda bekeek met huivering en begeerte de volle witte schijf die, groter dan wanneer hij hoog aan de hemel stond, net boven de bomen van de heuvelrand hing, kolkend als een pot vol kokend water en pas gestampt maïsmeel bij de dagelijkse bereiding van brij. De maan had de kleur en de vorm van de *mpande* van haar vader en was als teken van koningschap nog begeerlijker. 'Ami Shikanda oho iyenda na ngonda. Ik ben Shikanda die met

de maan gaat strijken.'

De lust was uit haar lichaam geweken en het water omvatte haar als een koele bastdeken in het begin van de nacht. Spoedig, als ze tot vrouw gemaakt zou zijn, zou ze zich een slaaf tot prins-gemaal kiezen en streven naar het koningschap. Ze had die middag onzekerheid en zelfverwijt gevoeld in de houding van haar vader. Zij zou hem het koningschap niet betwisten, althans niet in het begin. Net als haar tante zou zij zich naast haar gemaal minnaars kiezen, openlijk; en om haar macht in het rijk te doen toenemen zou zij, aan een natuurlijke poel veel dieper in het woud dan dit gegraven bad, een *dzjirómbó* kweken, een mensenslang: een snel groeiende made die spoedig niet tevreden zou zijn met de eieren en de kippen die zij hem dagelijks zou komen voeren; zijn hoofd zou steeds duidelijker menselijke trekken gaan vertonen en hij zou spoedig schreeuwen om mensenvlees, afkomstig van door haar aan te wijzen bewoners van de hoofdstad. Die zouden door de mensenslang gedood worden, in ruil voor de vervulling van al haar wensen. En zo zou zij macht uitoefenen. Ieder opgroeiend meisje wist al hoe je een mensenslang in het leven kon roepen om je macht over mannen op leven en dood te bevechten. Als koningsdochter zou Shikanda daar meer dan wie ook van haar vriendinnen behoefte aan hebben. Een mateloos verlangen kromde zich in een holte diep in haar lijf en deed de spieren in haar schoot samentrekken. 'Ami Shikanda. . . '

Opeens vormde zich haar besluit. Haar vader had haar opgedragen een grote gift te vragen, als genoegdoening voor haar jaren van armoede en ontbering in de tijd dat zij genadebrood moest eten in het huishouden van de nieuwe man van haar moeder. Textiel, slaven, kralen zou zij later in over-

vloed kunnen krijgen. Waar nog maar twee vingers naar binnen konden had ze weinig behoefte aan een man, hoe nieuwsgierig ze soms ook was naar het gevoel van een lid in haar schoot, en hoe goed ze ook wist dat sommigen van haar leeftijdgenootjes tochten ondernamen langs de voetpaden van de streek om zich, giechelend, anoniem en eenmalig, aan te bieden aan de eenzame mannen die zij onderweg tegenkwamen, mannen op weg naar de jacht of naar hun akkers.

Shikanda wilde de maan als halssieraad. Dat zou zij de volgende ochtend gaan vragen aan haar vader. Hij had haar naar de hoofdstad gehaald en wilde aan iedereen duidelijk maken dat zij zijn lievelingsdochter was en zijn aangewezen opvolgster. Hij moest zijn vele slaven maar uitzenden over de oostelijke heuvelrug, om daar de maan te gaan vangen in zijn slaapleger, waar het hemellichaam de dag doorbracht voordat het zich verhief boven de horizon. Of haar vader moest zijn koninklijke medicijnkrachten maar voor dit doel inzetten. Zij was een koningsdochter en hoefde met minder geen genoegen te nemen.

Shikanda hoorde hoe, nog op grote afstand, een klein hoefdier zich door het struikgewas wrong op weg naar de drinkplaats aan de rivier. Zonden de voorouders een teken ter bekrachtiging van haar besluit? Ze stond op, stapte op de kant en rekte zich uit. Iets opzij van het pad, nauwelijks door de knieën zakkend, deed ze een plas. Ze schikte de koele, vochtige lendenkralen stijf in haar liesplooien en genoot van het samentrekken van haar huid onder het opdrogen van het achtergebleven badwater in de zwoele avondlucht. Zij liep terug naar de hoofdstad. Waar langs het pad de bomen minder dicht stonden, wierp de maan de schaduw van haar kleine

lijf voor haar uit. Ze bereikte haar slaaphut en ging er binnen, zonder de gevlochten rieten deur geheel te openen. Een slavenmeisje bracht gierstebrij en gekookt vlees op twee houten schaaltes; Shikanda at er weinig van en zette de rest achter in de hut op de lemen vloer. Ze rolde haar rietmat uit en legde zich neer op haar zij, waarbij ze haar knieën hoog optrok en haar linkerhand plat tegen haar dijen klemde. Met haar rechterhand schikte ze de bastdeken over zich heen. Niets was er te horen dan het gonzen van de insekten, en af en toe het aanslaan van een hond. Ze viel in een diepe slaap en droomde van slaven die met hun speren de maan opdiepten uit de olifants-valkuil waarin zij hem gevangen hadden, een blinkend witte maan ter grootte van een schedel.

Shikanda's verzoek aan haar vader, haar de *maan* als *mpande* te bezorgen, leidde ertoe dat diezelfde dag nog de koning zijn zusterszoon, prins Kaboelweboelwe, uitzond aan het hoofd van zes krijgers om in het oosten het slaapleger van de maan te vinden en hem daar te vangen. Razend verwierp de koning de raad van Mwanashihemi, Kayambi en andere hovelingen, om het verzoek van het meisje af te doen als een kinderlijke fantasie en haar in plaats van de maan een of ander mooi sieraad te geven uit de koninklijke voorraadhut. Hij had Shikanda de vrije hand gegeven in de keuze van haar geschenk, en hoe veeleisender haar wens hoe beter de gelegenheid om haar eens en voor altijd te bewijzen hoeveel hij van haar hield en hoe machtig het koningschap hem had gemaakt.



Prins Kaboelweboelwe's kleine expeditie werd toegerust met een voorraad meel voor ongeveer een maand. Vlees zou men in overvloed in het woud kunnen bemachtigen, met de speren en pijlen die men toch al als wapens meedroeg. En voor het contact met de vijandige Ila, Lamba en Lenzje die ten oosten van Shikanda's volk woonden, had Kaboelweboelwe een uitgelezen voorraad geschenken bij zich: ivoren armbanden, ijzeren hakbladen, strengen tabak en fraai gelooide huiden van de zeldzame civetkat. Vier slaven gingen mee om de voorraden te dragen en om onderweg kwartier te maken. Eén van de slaven droeg een korf van gevlochten biesen, van het soort waarin men een kip vervoerde wanneer men een verre genezer ging bezoeken. In dit mandje hoopte men binnen een paar weken de maan in triomf thuis te brengen. Het vertrek van de groep verliep vrij onopvallend. Zo vertrokken er dikwijls groepen krijgers uit de hoofdstad voor handelstochten, overvallen of langdurige jachtpartijen. Shikanda zat bij haar vader in de koningshut, toen de mannen, gereed voor de reis, met een knieval en het geklapte koningssaluut afscheid kwamen nemen. Ze drukte zich vaster tegen de knieën van haar vader aan.

De dagen en nachten verliepen, en de maan bleef als altijd opkomen en ondergaan. Iedere dag nam hij iets af. Na twee weken was het nieuwe maan, en Shikanda en haar vader fluisterden elkaar toe dat het wegblijven van het hemellichaam dit keer waarschijnlijk betekende dat Kaboelweboelwe en zijn mannen hem in zijn slaapleger hadden betrappt en alweer op de terugweg waren met hun buit. Maar een paar dagen later verscheen de kleine rechtersikkel van de wassende maan alweer aan de hemel, en ze beseften dat de

jacht nog geen resultaat had gehad. En nog eens drie weken later strompelden Kaboelweboelwe en zijn mannen de koninklijke omheining binnen. Eén slaaf en twee krijgers ontbraken in de groep: de slaaf hadden ze aan een Lenzje vorst ten geschenke moeten geven; later hadden de Ila de groep in een hinderlaag gelokt, en voordat de anderen konden vluchten, waren de twee krijgers bij de schermmutseling gedood. Hun schedels zouden spoedig drinkbekers vormen voor een Ila vorst.

Enige dagen later gaf de koning zijn eerste minister opdracht de raad van oudsten bijeen te roepen om hun het probleem van Shikanda's wens voor te leggen. De ruim twintig hoofdlieden, met hun gevolg van krijgers en slaven, kwartiermakers, muzikanten en vrouwen, leverden een grote bedrijvigheid op in de hoofdstad. Velen brachten schatting mee in de vorm van huiden, gedroogd vlees, hakbladen, schepels gierst, sorghum, maïs en zelfs slaven. Maar ondanks de voedselgiften ging de koninklijke huishouding (die immers nog niet lang genoeg op de huidige plaats gevestigd was om al van de nieuwe oogst te kunnen eten) zwaar gebukt onder de toevloed van gasten. Om hun afhankelijkheid ten opzichte van de vorst te tonen zonden de omringende dorpen evenwel spontaan extra voedsel, en aldus werd de koning gezichtsverlies bespaard.

Het grote omheinde koningserf bevatte de koninklijke hut, de hutten voor de koninginnen, voor koningskinderen zoals Shikanda, en voor tientallen krijgers, muzikanten en slaven. Naast de koninklijke hut was er een zeer groot afdak, waaronder de koning en zijn vele raadsleden gemakkelijk een plaats vonden. De andere volwassen mannen, <sup>s</sup>'aven inclusief, en de voornaamste vrouwen uit de hof-

houding mochten bij vergaderingen plaats nemen buiten het afdak maar binnen gehoorsafstand. Shikanda zat als enig koningskind en enige vrouw onder het afdak, aan de voeten van haar vader. Te midden van de grote, met roofdierhuiden en nog zeldzamer wit textiel half bedekte lijven van de raadslieden, viel haar vrijwel naakte meisjeslijf sterk op. Zij besepte dat haar verlangen de enige reden was dat al deze edelen hier bijeengekomen waren, sommigen van verscheidene dagreizen ver.

Nadat men het vorstelijke saluut had geklapt, legde Mwanashihemi de reden van de vergadering en de aard van Shikanda's verzoek uit. Hij benadrukte de waarde die de koning hechtte aan de inwilliging ervan, en beschreef de pogingen van Kaboelweboelwe om de maan te vangen. Als hooggeplaatst edelman was Kaboelweboelwe uiteraard op de vergadering aanwezig en hij deed uitvoerig verslag van zijn wederwaardigheden. Zijn beschrijving van de hinderlaag van de Ila en de dood van twee krijgers wekte groot misbaar. Men gaf zich over aan uitvoerige beraadslagingen over mogelijke tegenmaatregelen tegen dit bloeddorstige buurvolk.

Nadat aldus ongeveer een uur was besteed aan Kaboelweboelwe's mislukte onderneming, nam Shamamano het woord, een verwant van vaderszijde van de koning en als zodanig een vertrouweling die nauwelijks aanspraken zou kunnen maken op het koningschap. Hij betoogde hoe Kaboelweboelwe's pogingen tot mislukken gedoemd waren geweest omdat geen levend mens ooit het slaapleger van de maan had mogen aanschouwen; en ook uit de berichten van de Mensen van Vroeger was niet af te leiden dat de maan zich ooit had opgehouden op het oppervlak van de aarde.

De maan hoorde thuis in de hemel. *'Oekoefoema koejiroe!'* herhaalde hij enige malen. En de enige manier om het hemellichaam te bemachtigen was om hem uit de hoogte te plukken. Shamamano stelde voor dat sterke jongemannen in bomen zouden klimmen met vangnetten zoals die bij drijfjachten op klein wild werden gebruikt; en zo, bij voorkeur bij volle maan, zouden zij vanaf de toppen hun kansen moeten beproeven.

Shamamano's voorstel werd betwist door Shiyowe, een groot hoofdman en naast de niet-aanwezige Malasha de voornaamste tegenspeler van Kapeshi in de strijd om de troon, eenjaar tevoren. Shiyowe had zeer grote ervaring met de jacht en met het verzamelen van kruiden en vruchten in het diepst van het woud. Menigmaal, zo zei hij, had hij zich 's nachts in de top van zeer hoge bomen bevonden, ook bij volle maan, en nooit had het hem toegeschenen alsof daar de maan dichterbij was. Integendeel, de maan leek zich te verwijderen naarmate men naar hem toeging. Zoals ook de maan op dezelfde afstand leek mee te wandelen wanneer men zich 's nachts overeen pad verplaatste, onverschillig of men zich bewoog in de richting van de maan, of juist in tegengestelde richting. De raadsleden betuigden verrast hun bijval toen zij in deze beschrijving van Shiyowe hun eigen, nooit onder woorden gebrachte waarnemingen herkenden. Shikanda's verzoek was niet te verwezenlijken, vervolgde Shiyowe. Het moest gerespecteerd worden, niet als het bezonnen verzoek van een volwassen mens, maar als het fantastische verlangen van een Kind dat de mogelijkheden van mens en natuur nog niet kende. (Bij deze woorden keek Shikanda hem vol haat aan. Ze nestelde zich dicht tegen haar vaders benen en meende te voelen hoe ook de koning

beefde van ingehouden woede.) Stel haar tevreden, zei Shiyowe, met een ander groot geschenk. Persoonlijk was hij bereid om, boven op de schatting die hij dit keer naar de hoofdstad had gebracht, extra geschenken te geven indien deze Shikanda konden bekoren. Zelfs de huid van een luipaard, zoals maar zelden geschoten werd en waarvan het bezit een voorrecht van koningen was. In het uiterste geval kon men overwegen gezamenlijk het benodigde aantal van tien slaven op te brengen, als betaling voor een *mpande* voor Shikanda. In het gebied van de Ila of de Lamba was de Arabische handel levendiger, en was wellicht nog een enkele *mpande* te koop. Hij was bereid uit zijn eigen bezit een slaaf af te staan voor dit doel.

Aan het eind van zijn toespraak gekomen liet Shiyowe uitdagerend zijn blik rondgaan over de vergadering. Ook hij was van koninklijke bloede, en het luipaardvel waarvan sprake was geweest droeg hij trots rond zijn heupen. Dicht bijeen vlak naast de zetel van de koning zaten de keurvorsten. Zo kort na de inhuldiging van Kapeshi konden zij het zich niet veroorloven diens rivaal om de koningstitel bij te vallen. Het was echter duidelijk dat Shiyowe's voorstel indruk had gemaakt en dat Shikanda's verzoek door hem werd aangegrepen als aanleiding voor een krachtmeting over het koningschap. Tegenover de redelijkheid waarmee Shiyowe de raadsleden aan zijn kant trachtte te brengen, moest een meeslepend tegenvoorstel gesteld worden, een koning en zijn dochter waardig.

Tegen de regels van het protocol in nam Kapeshi zelf het woord, in plaats van zijn mening kenbaar te laten maken door zijn eerste minister. Hij stond op uit zijn zetel en schikte met veel vertoon zijn leeuwehuid om de schouders en over

zijn armen, waarbij hij een snuivend geluid maakte en het hoofd driftig schudde. De *mpande* danste op zijn borst. Door de schikkende bewegingen met de leeuwehuid was aan zijn arm de *loekano-armband* zichtbaar geworden.

Kapeshi begon met het opzeggen van zijn wapenspreuk: *'Ik ben de Strijdbijl waarvan als in een kaaimans staart de kracht schuilt in de laatste slag - ik ben de vorstenzoon die met de mpande gaat strijken.* Ik heb de woorden gehoord van mijn jongere broer Shamamano en van mijn zusterszoon Shiyowe. Ik dank hen beiden zeer. Beiden hebben gesproken na ernstige overweging van de taak waarvoor wij ons door de belofte van mij, koning van dit volk, gesteld zien. Shiyowe heeft gesproken met de wijsheid die verwacht kan worden van een man van zijn leeftijd, van een voormalig troonpretendent die zijn aanspraken heeft laten varen ten gunste van een die méér rechten had. Het is stellig niet uit minachting voor de beloften van zijn koning, maar uit bezorgdheid om de moeilijkheden die zullen rijzen wanneer wij trachten die beloften na te komen, dat hij zijn voorstel gedaan heeft. Zijn aanbod, een luipaardvel en een slaaf, kan gevoegd worden bij de andere luipaardvellen en de vele slaven die zich reeds in deze hoofdstad bevinden. Ik ben hem zeer erkentelijk voor de wijze waarop hij zich thans, nu de krachtproef om deze troon beslist is, in zijn ware gedaante laat zien. Zijn voorstel behelst dat de koning zijn belofte met voeten zou treden. Is het koningschap dat Shiyowe eenjaar geleden zelf nog nastreefde, nu opeens zo weinig waard dat het op deze wijze onteerd mag worden? Geen van ons allen zou een dergelijke verschrikkelijke verantwoordelijkheid durven nemen.

Het voorstel van mijn jongere broer Shamamano trekt mij

aan, maar Shiyowe heeft ons een grote dienst bewezen door de zwakke kanten daarvan duidelijk te maken. Ook vanuit boomtoppen is de maan wellicht nog niet binnen bereik. Wij zullen Shamamano's voorstel in eerste instantie volgen en jongemannen opstellen in de toppen van de hoogste bomen van het ongerepte woud. Twee maanden zullen wij op die wijze trachten de maan te bemachtigen. Lukt dat niet - en ik deel de twijfels van mijn zusterszoon - dan zullen wij een meer vermetel plan ten uitvoer brengen dat de naam van dit koningschap en dit volk onsterfelijke eer zal bezorgen onder de volkeren.

Shamamano benadrukt dat de maan in de hemel thuis-hoort en alleen daar gevangen kan worden. Dat is juist, maar behoeft voor ons geen beletsel te zijn. Wij zijn in de hemel geen vreemden. Mvoera, Regen, het meest geliefde kind van de Hemelgod, was immers onze oudste voorouder, en zoals wij hier zitten als edelen van dit land stammen wij allen van haar af. In het diepe woud kunnen wij nog verdwalen of ten prooi vallen aan de Grote Slang, maar de hemel is ons land van herkomst en daar zal de jacht ons licht vallen!

Kapeshi onderbrak zijn betoog even, duizelig van het wilde plan dat zich in zijn geest begon af te tekenen. Hij zag dat hij de vergadering in zijn ban had. Het beroep op hun hemelse afstamming, waarin hij gul allen had laten delen hoewel zij het alleenrecht van Kapeshi's eigen clan was, sleepte de edelen mee naar visioenen van ongebreidelde mogelijkheden en een bovenaardse harmonie. Had Mvoera de hemel niet moeten verlaten omdat de Hemelgod haar betrapt had op de eerste hekserij in de geschiedenis? En zou hun terugkeer naar de hemel niet voorgoed een eind maken aan de strijd, honger, ziekte en dood waaronder het

volk sinds het begin der tijden zuchtte? Maar hoe zo hoog te stijgen?

'De regen valt zonder hulp op onze akkers vanuit de hemel. Maar een boom die geen oneffenheden of zijtakken heeft kunnen wij niet beklimmen en voor de laagste graanschuur hebben wij al een ladder nodig. Zelfs al zouden wij een ladder kunnen maken, hoog genoeg om in de hemel te komen - wij zouden niet weten waartegen wij hem moesten steunen. Wij zullen daarom een toren moeten bouwen, sterk genoeg om op zichzelf te steunen en hoog genoeg om in de hemel te geraken. Wij zijn een groot en machtig volk. Onze bossen zijn vol bouw materiaal, onze dorpen vol slaven en vrouwen die de nodige arbeidskracht kunnen leveren. Uit liefde voor het koningschap zal ons volk in overvloed voedsel beschikbaar stellen gedurende de tijd van de bouw. De belofte die de koning gedaan heeft zal ingelost worden, en de onderneming zal ons tot roem strekken onder alle volkeren en alle komende geslachten. Ik heb gezegd.'

Het plan van de koning werd met luide instemming begroet. Op een teken van het hoofd van de koninklijke huishouding brachten slaven grote kalebassen honingbier, en tijdens het drinkgelag dat volgde besprak men onder leiding van Mwanashihemi de praktische details van het plan. Het werk zou in herediensdienst verricht worden door alle dorpen van het koninkrijk, onder leiding van de ter vergadering aanwezige hoofdliden. De bouw zou plaatsvinden na de nieuwe oogst en vóór de eerstkomende regentijd, en aldus de landbouw niet schaden. Mwanashihemi en Kayambi zouden de leiding over het werk hebben en zouden ook zorgdragen voor de aanvoer van voldoende meelspijs en jachtwild voor de werkers.

Shiyowe hield zich afzijdig in deze gedachtenwisseling. Hij was zich ervan bewust dat verdere argumenten van zijn kant alleen als uitingen van opstandigheid zouden worden uitgelegd. Het plan sprak trouwens ook hem aan, maar hij besepte tegelijk dat bij mislukking zijn kansen op de troon groter zouden zijn dan ooit.

Tijdens het drinkgelag vlijde Shikanda zich nog eens wel lustig tegen de gedeeltelijk met de leeuwepil bedekte benen van haar vader aan. Haar kleine hand zocht een weg onder de gedrapeerde vacht en omvatte zijn harige scheenbeen. Zij voelde zijn hand op haar schouder zwaarder worden. Het verlangen naar macht en naar verwerving van het onmogelijke, dat haar aan de poel had overvallen op de avond dat zij haar besluit genomen had, stroomde weer met krampachtige golven door haar heen en benam haar de adem.

Acht maanden later werd Shikanda op een ochtend wakker met een gevoel alsof haar schoot en liezen waren toegekleefd. Ze was die nacht in slaap gevallen na diepe strelingen, waarbij zij voor het eerst drie vingers naar binnen had gebracht. Veroorzaakte het sap dat gevloeid was deze verkleving? Het ochtendlicht zorgde voor een zwak, indirect schijnsel door de spleet tussen de onderrand van het dak en de bovenkant van de wanden van de hut. Shikanda bekeek haar onderbuik en zag dat tussen de korte zwarte krulhaartjes de prachtige witte lendenkralen, die zij enige maanden tevoren van haar vader had gekregen, bebloed waren. De Bloedgeest had

eindelijk bezit genomen van haar lichaam. Haar kindertijd was voorbij. Zij was nu *kankanga* en zou die dag nog een begin moeten maken met een jaar van eenzame afzondering en onderricht waarmee de Bloedgeest bezworen zou moeten worden en zij tot vrouw gemaakt. Zij rook aan haar vingers, waar het sap van de avond tevoren nu vermengd was met het zoet en bitter ruikende menstratiebloed. Ze likte eraan, sidderde en voelde zich bang, kil, leeg.

De komende afzondering zelf boezemde haar geen angst in. De afgelopen maanden had ze onder grote spanning geleefd. De sterk toegenomen bevolking in en rond de hoofdstad zuchtte zwaar onder de werklast hun opgelegd ter inwilliging van Shikanda's verzoek, en uit blikken (vrijwel niemand sprak meer tegen haar) maakte zij op dat men haar de schuld gaf van de waanzin die over het land was gekomen.

Zoals al min of meer verwacht hadden de jongemannen met hun vangnetten in de boomtoppen geen succes gehad. In het diepst van het woud, waar de bomen tot vijftig meter hoog konden reiken, hadden zij in de toppen vlonders gebouwd waarop zij elkaar in ploegjes van drie elke paar dagen aflostten. Eten werd naar boven gehesen aan een bastkoord. De pogingen hadden niet eens de volle twee maanden geduurd en waren opgegeven onmiddellijk na de tweede volle maan. Eén van de wachters had bij het werpen van zijn vangnet zijn evenwicht verloren en was omlaag gestort. Van een daarop volgende ploeg was iemand in de nacht overvallen door een gifslang. De boomtoppen waren het domein van de verendragende reuzenslang, Mwenda-Ndzjangoera, die zich af en toe ook in zijn andere gedaante van halfling (een reusachtig menselijk wezen met alleen een rechter- of een linkerkant) aanjagers en verzamelaars diep in het woud

woud vertoonde, en die als helper van tovenaars en waarzeggers vijandig stond tegenover alles wat met het koningschap, koningsmedicijn en de *mpande* te maken had. De twee dodelijke ongelukken maakten duidelijk dat het vangen van de maan niet tot een goed einde gebracht kon worden in de wildernis, waar de natuurkrachten heersten. In plaats daarvan besloot men tot het bouwen van een toren, en wel in het midden van de bewoonde vallei, goed honderd meter van de hoofdstad zelf vandaan.

De raad van oudsten werd opnieuw bijeengeroepen, en Mwanashihemi beschreef nog eens het vermetele plan. Het gangbare bouwmetaal voor hutten en afdaken in deze streek bestond uit vezels gedraaid van de binnenste bast van *moetondo-bomen* en stammen van gemiddeld drie meter lengte, aan de bovenkant waarvan men nog een korte vork had laten zitten van twee zich afsplitsende kleinere takken. Men verstond de kunst om uit de rode aarde ijzer te smelten en dit verder te bewerken tot hakbladen, bijlen, speerpunten en messen. Maar dergelijk ijzer was veel te schaars en te kostbaar om als bouwmetaal te dienen. De gevorkte takken zouden, op en aan elkaar gebonden, het geraamte van de toren moeten vormen. Bouwkundig zou de onderneming iets volstrekt nieuws zijn. Nooit in de geschiedenis had dit volk een bouwwerk gemaakt van groter omvang dan een afdak voor de raad van oudsten, tien bij twintig meter. Behalve met simpele daken op hutten en afdaken had men ten aanzien van bouwen in de hoogte slechts ervaring met graanschuren: kleine hutjes van twee meter in het vierkant, gedekt met rietmatten en staande op palen die niet meer dan twee meter boven de grond uitstaken.

Mwanashihemi voegde de taak van bouwmeester toe aan

nn vele andere taken als eerste minister. Samen met de jongere mannen van zijn familie ontwierp hij een plan dat voor-ae in de bouw van een toren van vele tientallen stammen hoog, op een grondoppervlak ter grootte van het raadsafdak. Voor maximale sterkte werd dit grondplan geheel volgezet niet stammen die ongeveer een meter uiteen stonden. De toren zou naar boven toe steeds smaller worden, en aan de top slechts bestaan uit ijle vlonders waarnaar men door middel van een touw met knopen kon opklimmen. Het bouwplan werd met een takje gekrast in de lemen vloer onder het raadsafdak; spoedig zou het door het vegen van de vrouwen en door de voetstappen van spelende prinsenkinderen zijn uitgewist. Maar nadat eenmaal over het grondplan overeenstemming was bereikt, zou de verdere constructie de regels van de plaatselijke bouwkunst volgen en was een plan niet meer nodig.

De bouw drukte zwaar op het koninkrijk. De eigen slaven van de koning waren niet talrijk genoeg om de bouwplaats te ontdoen van struiken en boomstronken en te egaliseren, het benodigde bouwmetaal in het bos te kappen, de bundels bastvezel te maken en de stammen te vervoeren naar de bouwplaats en daar op te slaan. Vanaf het begin werd een zeer intensief schema van herendiensten opgelegd door Mwanashihemi. Aan deze herendiensten moesten niet alleen de slaven, maar spoedig ook de vrouwen van vrije mannen en tenslotte ook de vrije mannen zelf meedoen. Alle activiteiten in de hoofdstad en alle omliggende dorpen binnen een straal van tientallen kilometers werden ondergeschikt gemaakt aan de ongekende krachtsinspanning waarvoor het volk zich omwille van Shikanda's verlangen gesteld zag. De jacht, landbouw en voedsel-

bereiding stonden volledig in dienst van het werk aan de toren, wat erop neerkwam dat geen van de dorpen meer zoals vanouds, een eigen huishouding kon voeren. Het hof vorderde al het beschikbare voedsel en verdeelde het naar believen. Voor zover de werkers niet zelf al vlees en meel als schatting meebrachten wanneer zij aan de toren kwamen werken, werden de voorraden in de dorpen opgehaald door de zwaarbewapende afgezanten van de koning. Zij overreedden de in het dorp achtergebleven arbeidskrachten, mannen zowel als vrouwen, om naar de hoofdstad te trekken. Slaagde overreding niet, dan werden de dorpingen onder dwang afgevoerd. In de vallei waarin de hoofdstad was gelegen, te midden van de eigen clangenoten van de koning, werd de voortdurend toenemende druk op voedsel, arbeidskracht en leefruimte (want de hoofdstad groeide uit tot een omvang van vele honderden inwoners) aanvankelijk zonder protest aanvaard. Maar in de omringende valleien, en vooral in de buitengewesten, waren vanaf het begin sterke tegenstemmen te horen.

Prins Shiyowe, die aan de grens van het koninkrijk woonde op drie dagreizen afstand, was de eerste die openlijk weigerde zelf met zijn vrije mannen aan het werk deel te nemen. Hij stuurde een kleine groep slaven onder leiding van zijn zusterszoon, met een hoeveelheid voedsel die nauwelijks toereikend was om hen zelf in leven te houden. Afgezanten die zich enige weken later bij het omheinde dorp van Shiyowe vervoegden, werden weggehoond nadat hun buiten de omheining een vernederend karige maaltijd was voorgezet. Verschanst in zijn dorp schreeuwde Shiyowe de krijgers toe dat hij zelf ook een dochter had en dat hij bereid was om de koninklijke *mpande* voor haar te gaan halen, maar dan niet

nuit de hemel, maar uit het koningshof zelf, geplukt van de borst van de koning. Shiyowe was een machtig man,

- vooruitgeschoven positie aan de zijde van het konink-"k die bedreigd werd door invallen van Kaonde en Yeke legers van groot strategisch belang was. De leider van het gezantschap trilde van verontwaardiging en schreeuwde vervloekingen, maar besepte dat hij met zijn twintigtal krijgers het onderspit zou delven tegen Shiyowe's mannen. Hij vervolgde zijn tocht langs andere dorpen en had daar meer succes.

Binnen de koninklijke omheining trok Kapeschi zich steeds meer terug in illusies van macht, onzekerheid, en de angst vergiftigd te worden. Van de schittering die hij had ten toon gespreid op de raadsvergadering was niets meer te bespeuren. Meer dan enige koning die men zich herinnerde gaf hij zich over aan drinkgelagen. Zijn zuster vertrouwde hij niet langer als schenkster, en in haar plaats verkeerde nu Shamamano een aanzienlijk deel van de dag aan zijn zijde. Het overmatig drinken van zevendaags sorghumbier en van honingbier begon de oordeelskracht aan te tasten niet alleen van de koning maar ook van zijn vertrouweling. Elke ochtend, na enige uren drinken, liet de koning zich door Mwanashihemi de koninklijke eretekenen brengen, waarna hij vaak urenlang doorbracht met peinzen over hun betekenis, over de strijd die hij had moeten voeren om ze te verwerven en over de gevaren die hem nu in het ambt bedreigden. Tegen de avond zette hij het drinken voort in gezelschap vftn een kleine schare hovelingen. Menige kalebas bier liet de koning in razernij terugsturen, nadat hij uit de kleinste aanwijzingen in smaak, temperatuur, stroperigheid of andere dan de gebruikelijke verontreinigingen de indruk

had gekregen dat er vergif in zat.

Voor berichten over de gang van zaken in het rijk was hij nu volledig afhankelijk van Mwanashihemi, en het enige waar deze werkelijk uitvoerig over mocht berichten was de voortgang aan de toren. Mwanashihemi was een gewetensvol mens. Meewarig nam hij de snelle geestelijke en lichamelijke aftakeling van de koning waar. Gebonden door zijn ambtseed, en door het erfrecht volstrekt uitgesloten van de troon, bleef de eerste minister alles in het werk stellen om de bouw van de toren tot een goed einde te brengen. Hierin legde hij aanzienlijke vindingrijkheid aan de dag. Zo besloot hij, toen na drie maanden de toren een hoogte van tien verdiepingen had bereikt en al boven het woud begon uit te steken, een lichtere maar even sterke houtsoort te nemen voor de bovenbouw - een die weliswaar schaarser was en van verder moest worden aangevoerd, maar die de bovenste delen van de constructie minder zwaar zou doen drukken op de onderbouw. Voorstellen hiertoe, en andere problemen betreffende de bouw en de organisatie, de voedselvoorziening, het onder de duim houden van het in toenemende mate murmurerende volk, de reactie op het gedrag van prins Shiyowe (die latere afgezanten gewapenderhand had weggejaagd en nu naburige hoofdlieden tot opstand aanzette), het wegvallen van handelscontacten doordat verhandelbare producten als meel, honing en gedroogd vlees inmiddels volledig ter plaatse geconsumeerd werden, het groeiend tekort aan slaven - al deze zaken bleef Mwanashihemi aan de koning voorleggen. Deze evenwel knikte slechts versuft en dronken bij de voorstellen van zijn eerste minister en liet alles over aan diens wijsheid en ervaring.

Op de ochtend van haar eerste menstruatie had Shikanda het slavenmeisje dat haar warm waswater bracht van haar toestand op de hoogte gesteld. Even later waren haar tante en enige andere volwassen vrouwen van de hofhouding onder het slaken van schrille keelgeluiden haar slaaphut binnengekomen. Zij hadden haar onderzocht en gewassen. Haar tante had zich spoedig verwijderd: zij ging de afzonderingshut aan de rand van het dorp, buiten de koninklijke omheining, voor Shikanda in orde laten brengen en een mentrix aanwerven aan wie de prinses zou worden toevertrouwd. Ook werd uit de koninklijke familie een meisje van eenjaar of negen gekozen dat zelf nog niet aan menstruatie toe was en dat als voorbereiding op haar eigen opleidingsperiode het hele jaar met Shikanda zou doormaken, haar angsten en afzondering zou delen en haar zou helpen de vele taboes in acht te nemen waarmee haar toestand gepaard ging. De hoofdvrouw van Mwanashihemi, uit een ver gelegen deel van het koninkrijk afkomstig, op geen enkele manier verwant aan Shikanda en alom geprezen om haar vaardigheden als vrouw, echtgenote en moeder, bleek tegen betaling bereid Shikanda onder haar hoede te nemen. Shikanda's slaapmat en de bastdeken waaronder zij die nacht geslapen had, werden verbrand om bezoedeling van de hoofdstad met de krachten van de Bloedgeest te voorkomen. Na een korte plechtigheid waarbij Mwanashihemi en zijn hoofdvrouw een nieisjeshak<sup>n</sup> een pompoen boven Shikanda's hoofd vasthielden en vervolgens de pompoen spleten, verhuisde het meisje met haar kleine helpster Ndaina naar de afzonderingshut. Bekend met de voorgeschreven gang van zaken legde



Shikanda de korte afstand gebogen en door haar knieën gezakt af, een nieuwe bastdeken zo omgeslagen dat haar lijf, hoofd en gezicht volkomen bedekt waren. Zelfs de aanblik van het lichaam van een door de Bloedgeest bezeten *kankanga* zou de dorpelingen in een staat van verschrikkelijke besmetting brengen die zich kon openbaren door miskramen, tering en het uitblijven van regen. Shikanda werd niet geacht te zien waar zij liep: als een blinde werd zij door Ndaina geleid. Door de spleet in haar deken glurend zag zij op enige afstand de toren in aanbouw. Hij had al meer dan vijftien verdiepingen bereikt. Honderden werkers liepen bedrijvig rond, slepend met stammen en kluwen bastvezel, het bouw materiaal omhoog hijsend of, hoog in de lucht, bezig een nieuwe verdieping op de bestaande te bouwen. Omgeven dooreen ongewoon grote groep van zwaarbewapende krijgers stond Mwanashihemi aan de voet van de toren luid te betogen tegen een bekende hoofdman. Te oordelen naar de flarden boos uitgesproken zinnen die Shikanda op deze afstand nog kon opvangen, stond de hoofdman op het punt zijn mensen terug te trekken van de bouw. De late ochtend gonsde net als bijna eenjaar tevoren van de insecten die de komst van de regen aankondigden, en de hemel was veel meer dan op eerdere dagen met grijze wolken bedekt.

Shikanda wist dat haar dit jaar veel vernederingen en slaag te beurt zouden vallen; want bij haar volk werden de regels van het vrouw-zijn er met harde hand ingeslagen. Maar die beproevingen zouden leiden tot wat voor iedere vrouw het meest glorieuze ogenblik van haar leven was: de morgen van de feestelijke uittrede uit de afzonderingshut, ter gelegenheid waarvan zij voor honderden dorpsgenoten en genodigden in een langdurige solo-dans liet zien dat zij een

volwassen vrouw was geworden. De keuze van de hoofdvrouw van Mwanashihemi als mentrix garandeerde een zo eroot mogelijke onpartijdigheid in het onderricht dat de prinses zou ontvangen - niet vertroebeld door gevoelens voortkomend uit naaste verwantschap of nabuurschap - en ook een strenge behandeling die zich niet zou storen aan de koninklijke rang van het meisje. Op dit moment, nu zij nederig en bedekt door een bastdeken door het dorp schuifelde, was Shikanda's hart zwaar van angst en eenzaamheid. De aanblik van de toren die alleen om harentwille was opgericht, door niets in de geschiedenis van haar volk geëvenaard, vermocht niet dit gevoel te verdrijven.

Gedurende de gehele regentijd leidde Shikanda een uiterst teruggetrokken leven. In de hoofdstad mocht zij niet komen. Gebogen en volledig bedekt door een deken mocht zij zich slechts buiten de afzonderingshut wagen om haar behoefte te doen of, na het begin van de regentijd, om op het land te werken. Ndaina week geen moment van haar zijde. Haar vader, voor wie de normale taboes tussen mannen en vrouwen nog extra versterkt waren door de taboes rond het koningschap, mocht Shikanda al deze maanden niet zien. De berichten die haar over hem bereikten waren ontstellend. Hij had elke greep op de staatszaken verloren. Na zijn zuster was ook Shamamano als schenker spoedig in ongenade gevallen, en het had weinig gescheeld of de koning had zijn vertrouwing persoonlijk in blinde achterdocht gedood. Enige slaven uit het koninklijke orkest had «.apeshi daadwerkelijk ter dood laten brengen, op beschuldiging dat zij overspel hadden gepleegd met jonge slavenvrouwen van de koning. De beschuldiging was overigens ongetwijfeld gegrond. Zelf slaagde de koning er nauwelijks

nog in het seksuele verkeer met zijn vrouwen te onderhouden. Door angst en overvloedig drankgebruik was hij immers aan algehele uitputting ten prooi. De wet schreef voor dat een impotente koning gedood moest worden, en Shikanda vreesde dan ook voor het leven van haar vader. Slechts de Lamba vrouw hield bij hoog en bij laag vol dat zij met de koning nog een normaal geslachtsleven had, en misschien zorgden haar uitheemse toverkrachten er wel voor dat dit inderdaad zo was.

De bouw van de toren vorderde steeds langzamer. Prins Shiyowe had een verbond gesloten met drie andere hoofdlieden in de buitengewesten, en gezamenlijk hadden zij alle verdere medewerking aan de bouw opgezegd. Shiyowe's zusterszoon werd nu binnen de koninklijke omheining vastgehouden als gijzelaar; maar het was bekend hoe hoofdlieden omsprongen met hun zusterszonen (velen hadden de hunne als slaaf verkocht om door doodslag of handel opgelopen schulden te delgen), en als dwangmiddel jegens Shiyowe verwachtte niemand dan ook veel van deze gijzeling. De andere hoofdlieden en hun dorpen bleven in naam hun steun aan de bouw geven. Zij waren echter voortdurend in pijnlijke onderhandelingen gewikkeld met Mwanashihemi over de omvang van de arbeidskracht die aan de bouw van de toren onttrokken mocht worden ten behoeve van de landbouw en de jacht. Beschikkend over grote macht, nu de koning steeds verder aftakelde, en steunend op de koninklijke garde, dwong Mwanashihemi de onderdanen om een onevenredig deel van hun arbeidskracht voor de bouw te blijven inzetten. Het gevolg was dat in de komende droge tijd de hongersnood veel groter dreigde te worden dan in andere jaren. Nog waren de koninklijke krijgers goed gevoed en

ogenschijnlijk loyaal aan de koning en zijn eerste minister. Een deel behoorde echter tot de clan van Shiyowe en stond, naar mocht worden aangenomen, in geheime verbinding met hem. Als de toren niet spoedig voltooid zou worden vreesde Mwanashihemi voor burgeroorlog, of zelfs het einde van de dynastie.

Met meer dan twintig verdiepingen stak de toren tegen het eind van de regentijd tientallen meters boven het omringende bos uit. Op een ochtend bracht Mwanashihemi, na door de plassen binnen en rondom de koninklijke omheining gewaad te zijn, een inspectiebezoek aan de hoogste verdiepingen van de toren. Het kostte hem ondanks de hulp van jonge werkers uren om de top te bereiken. Daar had hij een uitzicht over de boomtoppen, de vallei, de aangrenzende valleien, en hij meende in de verte, in het westen, zelfs de damp boven de grote Zambezi-rivier te zien, op een afstand van vijf dagreizen. Veel dichterbij bespeurde hij een kudde olifanten, en zijn hart begon sneller te slaan bij dit gunstige teken. De toren voelde stevig en doorwrocht, hoewel hij in de wind wel wat heen en weer zwaaide. Mwanashihemi besloot dat nog slechts vijf verdiepingen aan het bouwsel moesten worden toegevoegd alvorens een poging kon worden gewaagd de maan door middel van vangnetten te bemachtigen.

Omdat zelfs ervaren klimmers zoveel tijd nodig hadden om de top van de toren te bereiken of weer terug te keren, brachten vele werkers de nacht op de toren door. Op voor dit doel omhoog gehesen stenen stookten zij vuren tegen de koude, en terwijl enkelen erover waakten dat het vuur de houtconstructie niet zou aansteken en vernietigen, trachtten de anderen te slapen onder hun dunne bastdekens. Het

gloeien van het vuur op de hoge toren, voor zover het in de hoofdstad aan de voet van het gevaarte gezien kon worden door het vlechtwerk van de vele verdiepingen heen, verstoorde de duisternis op onheilspellende wijze. De nachten waren nat, en vele werkers die op de toren sliepen moesten ziek worden afgevoerd.

Mwanashihemi ondervroeg de werkers dicht bij de top over de verschijningsvorm van de maan op deze grote hoogte. De antwoorden waren tegenstrijdig. Sommigen, misschien al door koorts in hun oordeelskracht aangetast, beweerden dat de maan merkbaar dichterbij was en dat men hem 's nachts geluid kon horen maken als een klein dier. Zij waren optimistisch over de kansen hem spoedig te vangen. Anderen, waaronder enige mannen die destijds weken in de boomtoppen hadden gezeten om de maan van daaruit te verschalken, gaven moedeloos als hun mening te kennen dat de maan hier even ver leek als altijd en dat de toren oneindig veel hoger zou moeten worden om het beoogde resultaat te bereiken.

Mwanashihemi prees de voortgang van het werk, beurde de mannen op, gaf opdracht om meer honingbier onder hen uit te delen en zette zich schrap tegen opkomende twijfel. Weer beneden mopperde hij over de plassen die de bouwplaats in een modderpoel hadden veranderd. Bij de toegang tot de koninklijke omheining kwam hij zijn hoofdvrouw tegen, Shikanda's mentrix, die zich zoals elke avond naar de afzonderingshut begaf. De vrouw bleek vol vertrouwen in de vorderingen die Shikanda maakte. Zij stelde vast dat haar aanvankelijke brutale houding langzaam (onder de invloed van de vernederingen en slagen die zij, volgens de regels, onderging) plaatsmaakte voor een meer verstan-

dige, respectvolle houding jegens haar mentrix en de gedragsregels die deze vertolkte. Mwanashihemi was blij met dit bericht, hoewel hij het betreurde dat Shikanda's vader waarschijnlijk te apathisch en dronken zou zijn om er genoeg aan te beleven. De eerste minister nam zich voor de aanbieding van de *mpande* te laten samenvallen met Shikanda's feestelijke uittrede, die binnen een halfjaar na het einde van de regentijd te verwachten was.

## 7

De koning reageerde anders dan verwacht op Mwanashihemi's berichten over Shikanda. Hij gaf opdracht dat het meisje onmiddellijk voor hem moest verschijnen. Mwanashihemi en Kayambi verzetten zich hevig tegen deze ongehoorde inbreuk op het protocol: gezien het bezoedelend effect van de Bloedgeest kon een *kankanga* zich al nauwelijks binnen een dorp ophouden tenzij strenge taboes werden nageleefd, en nog nooit had een meisje in deze toestand de koningshut betreden. Kapeshi was niet voor rede vatbaar. Zijn koningsmedicijn maakte hem onkwetsbaar voor alle verderfelijke invloeden, betoogde hij, en een protocol dat dochters bij hun vader vandaan hield was onmenselijk en daarom ongeldig. Hij dreigde beide hovelingen met ontslag en de dood als zij zijn bevel niet zouden opvolgen.

Geschokt ging Mwanashihemi zijn vrouw raadplegen, moeite overwón hij haar aanvankelijke weigering haar Pupil beschikbaar te stellen voor de grillen van de koning. Shikanda werd gehaald; zij was dicht bij de hoofdstad bezigt een sorghum-akker te bewerken. Zonder haar helpstertje,

volledig schuilgaande onder haar bastdeken en omhangen met nieuwe amuletten die de kracht van de Bloedgeest moesten afschermen, werd zij door Mwanashihemi rond het middaguur het koningserf op geleid. Het was het tijdstip dat de (in verband met de torenbouw toch al schaarse) wachters allen aan het eten of slapen waren. Ongezien bereikte Shikanda de koningshut. Mwanashihemi duwde haar naar binnen en bleef zelf buiten wachten, bang om getuige te zijn van deze verboden samenkomst van onverzoenbare krachten.

Kapeshi was dronken in slaap gevallen in zijn zetel. In het halfduister van de hut zag Shikanda naast de zetel en tussen volle en lege bierkalebassen de koninklijke eretekenen wanordelijk op de grond liggen, alsof zij uit Kapeshi's handen waren gegleden.

De koning werd wakker toen Shikanda hem aanraakte en nam haar zonder te spreken op schoot, net zoals de eerste keer, toen hij haar de noodlottige belofte had gedaan. Hij hield haar langdurig en zwaar tegen zich aangedrukt. Zijn hand voelde onder haar bastdeken en omvatte om beurten haar borsten, het gebied van haar navel en haar met de vorstelijke witte kralen getooide onderbuik. Shikanda hield haar adem in. De waanzin van haar verzoek had zich aan haar vader gehecht en ontnam hem al zijn kracht, zoals de mensenslang zich vasthecht aan een dorp en niet rust voordat de vrouw die hem gekweekt heeft haar laatste dorpsgenoten aan zijn moordlust heeft uitgeleverd.

Uit de verandering in zijn ademhaling maakte Shikanda op dat haar vader in slaap was gevallen. Zijn greep om haar lijf ontspande. Zij was zich er voortdurend van bewust geweest dat haar bezoek aan de koningshut verboden was en

wilde weg. Terwijl zij zich van de zetel liet afglijden, bleef de bastdeken hangen op de leeuwepelt die haar vader droeg. Het vel viel open en onder zijn in het ongerede geraakte lendendoek van eens witte textiel werden zijn geslachtsdelen zichtbaar. Geen kind mag zijn vader ooit naakt zien: een man toont zijn geslacht slechts aan zijn kind in het zeer zeldzame geval dat hij het vervloekt en de ouderlijke band voorgoed verbreekt. Shikanda, hoewel volledig op de hoogte van de mannelijke anatomie, schrok daarom hevig van de aan-doenlijk, krachteloos in hun huidplooiën hangende organen waaraan zij haar bestaan te danken had. 'Vader,' prevelde ze op smekende toon, 'vader.' Terwijl ze de leeuwepelt terugschikte over zijn buik raakte zij lid en balzak onverhoeds aan met haar knokkels. De koning reageerde niet. Shikanda snikte het opeens uit. Even later, weer wat tot bedaren gekomen, zag ze hoe haar tranen een glinsterend zwart spoor trokken op de met heel fijn stof bedekte blote buik van haar vader. Ze hoopte vurig dat het slappe lid nu groot en sterk zou worden en haar trots zou herinneren aan hoe ze verwekt was, als kind van een krachtige jonge troonpretendent. Maar hoewel zij al lang geleerd had dat streling door een vrouw tot zwellen kan leiden, durfde zij haar dronken vader niet verder aan te raken. Aan grote verwarring ten prooi sloop zij de koningshut uit, terug naar de afzonderingshut.

<sup>°</sup>ksueel onderricht was een belangrijk onderdeel van de  
<sup>°</sup>Pieiding die Shikanda van haar mentrix ontving. Behalve

het voorbereiden van haar schoot om een mannelijk lid te ontvangen (naar haar mentrix tevreden vastgesteld had, was dit proces al vrijwel voltooid geweest toen Shikanda haar afzondering begon), betrof het onderricht vooral de houding waarin de paring moest plaatsvinden, de bewegingen die daarbij van de vrouw werden verwacht, medicijnen en technieken om de schoot zo droog mogelijk te houden, en het vereiste respectvolle gedrag jegens de man met wie zij het bed deelde. In de tijd dat zij zich nog vrij in en om het dorp had mogen bewegen had Shikanda al ruime ervaring opgedaan met haar vriendinnen. Zij was in grote trekken op de hoogte van de mogelijkheden van de vrouwelijke anatomie, en onder de eeltige handen van haar mentrix leerde zij de rest. Het waren oefeningen, niet in hartstocht maar in beheersing. Het tonen van lust was, zo leerde zij, het belangrijkste verbod in de omgang met mannen; en met slaan, verwijten en belachelijk maken werd haar afgeleerd om te kreunen, gillen, rillen of hevig te bewegen bij het klaar komen. Dat was goed voor mannen, maar vrouwen die zo deden zetten de natuurlijke orde op zijn kop, gaven de indruk dat zij hun partner zwanger probeerden te maken en riskeerden een vreselijk pak slaag.

In deze avondlijke bijeenkomsten, die door de mentrix zakelijk en afstandelijk geleid werden, leerde Shikanda zich passief op te stellen. Haar verlangen om de koele maar doeltreffende liefkozingen van haar mentrix te beantwoorden was soms ondraaglijk sterk. Een paar keer leidde de oudere vrouw Shikanda's hand naar haar eigen, onder kostbare witte textiel verborgen kruis, om bepaalde details uit te leggen en de voorgeschreven bewegingen te laten voelen. Maar toen Shikanda een keer spontaan de droge spleet en

kittelaar begon te strelen en met haar vingers deze volgroeide holte tot leven trachtte te wekken, kreeg zij de ergste afstrafing van haar hele opleidingstijd. Niet de slagen brachten het meisje uit haar evenwicht, maar de liefdevolle blik waarmee de mentrix ze toediende. Het volwassen vrouwenlichaam had gesidderd onder de liefkozingen van het meisje. In de nachten die op deze zittingen volgden, toonde de kleine helpster zich onmisbaar. Na het slaan bette Ndaina Shikanda's blauwe plekken en schrammen met zoete kruiden die zij uit het bos haalde; ook bracht zij zachte, uit wilde vruchten bereide balsem aan op Shikanda's door het vele onderricht gekwetste schaamlippen en dieper in haar schoot. Ndaina was klein en mollig, zoals veel meisjes van haar leeftijd, en haar handen en lippen waren zacht. Zij had nog lang geen woorden voor datgene waaraan Shikanda was onderworpen. Maar juist zoals Shikanda vier jaar eerder, toen zij zelf helpstertje was geweest, voelde Ndaina de behoefte aan troost en verrukking bij haar pupil. Vaak wiegde Ndaina het grotere kind in slaap, terwijl zij kinderliedjes neuriede en met haar krulletjeshoofd tegen Shikanda's wangen de tranen opving. Of Ndaina lag ondersteboven met naar dikke billen zijdelings in Shikanda's armen, haar dijen tegen Shikanda's borstjes, terwijl de kinderlippen en tong van het helpstertje aan Shikanda's schoot neuzelden en haar vingertjes aan haar kittelaar en aars peuterden - tot de prinses half lachend en half in tranen, grommend of gilend en met heftige bewegingen van haar buik en dijen klaar<sup>an</sup>. De lessen van de mentrix eerder op de avond waren dan vergeten. Bij die gelegenheden had Shikanda grote be<sup>o</sup>efte ook Ndaina te strelen en tot bevrediging te brengen, <sup>m</sup>aar meestal sliep het kind al voordat het kussen en likken

en vingeren van Shikanda op de nog door dikke buitenste schaamlippen beschermde kinderschool enig merkbaar effect had. Bijna elke ochtend werden de twee meisjes innig verstrengeld wakker. Shikanda had toen al een vermoeden dat in haar latere leven, wanneer zij met mannen zou leven en slapen en waarschijnlijk zelfde koele mentrix zou zijn van een *kankanga*, zij nooit meer zo dicht bij enig ander lichaam zou zijn en zozeer de grenzen van haar huid en schoot bij iemand anders zou verliezen. Het helpstertje had meer slaap nodig dan de oudere Shikanda, en vaak als deze het lijfje van Ndaina slapend in haar armen voelde, prevelde ze haar lieve toverwoorden toe, waarbij zij verrukt de mond, oren, en de ingangen van het onderlichaam van het kind met speeksel bevochtigde en haar vingers zachtjes, ondiep liet binnendringen.

Op een nacht, tegen het eind van de regentijd, toen Ndaina vast sliep na een langdurige vrijpartij die op een hardhandige samenkomst met de mentrix gevolgd was, bond Shikanda de lieskralen los van haar eigen buik en tooide het helpstertje ermee terwijl zij het slapende lijfje met kussen overlaadde. Het besef van de toren in aanbouw, buiten, dreunde dof op de bodem van haar bewustzijn. Zij voelde in haar eigen lijf de dreigende hongersnood, de ijdele inspanning van het hele koninkrijk, de wanhoop en onmacht van de koning, de trouw van Mwanashihemi, de dreiging van de kant van Shiyowe. En in haar schaamte om al deze waanzin legde zij haar gezicht op de kinderbuik van Ndaina, op de dikke witte prinsessenkralen die zij erop gedrapeerd had, en haar tranen bleven in het donker van de hut onzichtbaar op de huid van het kind. Buiten was de maan vol. Hij wierp een helder schijnsel op de wachters die met hun vang-

etten stil hun plaatsen hadden ingenomen op de hoogste verdieping van de toren, opgericht voor Shikanda's gril.

Het einde kwam spoediger dan iemand in het koninkrijk had kunnen voorzien, hoewel Mwanashihemi in zijn laatste ogenblik, toen de speer van prins Shiyowe hem op de drempel van de koningshut eerst zijn buffelhuiden schild en toen zijn hart doorboorde, helder zag dat het zo en niet anders had moeten eindigen.

Toen de laatste vijf voorziene verdiepingen voltooid waren, hadden de pogingen van de wachters boven op de toren om de maan in hun vangnetten te strikken, alweer tot geen enkel resultaat geleid. Radeloos had Mwanashihemi toen opdracht gegeven dat ook de krijgers die tot dan toe van de bouw waren vrijgesteld, hun wapens moesten afleggen en gaan helpen om, van steeds grotere afstand, nieuw bouw materiaal aan te slepen en nog eens vijf verdiepingen op de toren te bouwen. De hoofdstad en de bouwplaats waren zo zonder bewaking komen te staan, en clan-genoten van Shiyowe hadden van de gelegenheid gebruik gemaakt om te deserteren en hun opstandige hoofdman op de hoogte te brengen van de stand van zaken. Ook Shiyowe's gegijzelde zusterszoon was bij deze gelegenheid ontsnapt. De verhevigde bouwactiviteit op de toren had een grotere belasting opgeleverd o\*an het gevaarte had kunnen dragen. De regenljd was vrijwel voorbij, maar de grond was maandenlang met plassen bedekt geweest en was nog steeds drassig. De onderste palen van de toren waren gaan rotten; en zij

hadden toch al niet veel steun gehad in de natte zanderige klei. Terwijl Shiyowe met zijn oprukkende leger nog maar een dagreis van de hoofdstad verwijderd was en zijn geleerden steeds zwollen door de toevloed van ontevreden dorpeelingen die hun leven zagen teruggebracht tot hongersnood en slavendiensten, was de toren op klaarlichte dag ingestort, boven op de tijdelijke onderkomens van de werkers. De honderden mannen en vrouwen die zich op dat ogenblik op of onder de toren bevonden, waren vrijwel allen gedood. Shiyowe had tijdens zijn opmars het plotselinge verdwijnen van het bouwwerk waargenomen, maar was nog te ver af geweest om het verschrikkelijke geraas van de instorting te horen.

Toen hij een dag later de door de toren gedeeltelijk verwoeste hoofdstad binnenrukte, ondervond hij felle tegenstand van de overlevende edelen. Nadat zij allen uitgeschakeld waren, stormde Shiyowe uitzinnig van vreugde over het lijk van Mwanashihemi heen de koningshut binnen, waar hij de koning onmachtig van dronkenschap aantrof. Hij rukte hem de leeuwehuid van het lijf. Met twee slagen van zijn strijdbijl ontmande hij hem en hieuw hern het hoofd af, waarbij de *mpande* van de hals af in het bloed op de grond kletterde. Shiyowe hing zich het bebloede sie-raad om en riep zich tot koning uit. Zijn bloeddorstige wapenspreuk is tot heden toe een bron van schaamte voor zijn clan. Hij nam alle koninklijke eretekenen mee uit de schrijn en vertrok met zijn mannen zonder de doden te begraven.

De afzonderingshut aan de rand van het dorp was evenmin als het koningserf getroffen door de instortende toren. Ook door Shiyowe werden Shikanda en Ndaina gespaard.

Verre van zich te vergrijpen aan de nog in het taboe van de Bloedgeest verkerende prinses of haar helpster, voerde Shiyowe de beide meisjes mee naar zijn eigen dorp, dat hij spoedig herbouwde tot een koningshof. Hij liet een nieuwe afzonderingshut optrekken voor Shikanda en zag erop toe dat haar opleiding tot vrouw werd voltooid - zij het onder een nieuwe mentrix, want de hoofdvrouw van Mwanashihemi was evenals de meeste andere vrouwen van het hof omgekomen.

Na haar uittrede werd Shikanda een bijvrouw van Shiyowe. Vijfjaar later kweekte zij een mensenslang op een drassige plek in het bos, en niet een jong kind (zoals gewoonlijk) maar koning Shiyowe zelf werd zijn eerste slachtoffer. Shikanda maakte zich meester van het geheime koningsmedicijn en wist zich al spoedig als koningin aan het hoofd van haar volk te plaatsen. Zo verwierf zij alsnog de *mpande* waarnaar zij als meisje gehunkerd had. Zij is bekend als de laatste grote vorstin van haar volk, dat zij met succes aanvoerde tegen de binnendringende Kaonde.

Het bos, geplunderd voor bouw materiaal en verpletterd onder de neerstortende toren, groeide weer toe op de plaats van Kapeshi's oude hoofdstad, en nog slechts een lage heuvel herinnert aan Shikanda's noodlottige wens. Maar in de anderhalve eeuw die sindsdien is verstreken, is bij volle maan vaak een Leeuw op die plek gesignaleerd, die brult naar de hemelse *mpande* die de oorzaak is geweest van zijn ondergang.

UITSTEL VAN EXECUTIE



Zijn pistool was hij kwijt. Alleen de kleine leren draagtas met strategische documenten drukte nog zwaar onder zijn uniformtuniek. De documenten waren niet meer nodig: door de aanval van de vorige nacht, de vierde in een maand tijds, was de commandopost definitief verwoest. Opererend vanaf een beboste heuvelrug op anderhalve kilometer afstand hadden de guerilla's met vanaf de schouder afgevuurde raketten een bres geslagen in de aarden wal waarmee de nederzetting tot dakhoogte omgeven was. De zich in paniek een uitweg banende blanke officieren en zwarte manschappen hadden het snelvuur van de spoedig tot op korte afstand genaderde vrijheidsstrijders niet overleefd. Als verbindings-officier had Van der Eng tot het laatst geprobeerd radio-contact met de basis te maken. Maar toen hij een halfuur na het begin van de nachtelijke aanval nog steeds niet meer dan een automatisch uitgezonden richtsignaal had opgevangen, had hij zijn pogingen opgegeven. Terwijl de overige leden van het detachement hun leven lieten bij de bres die het raketvuur geslagen had, was hij aan de andere kant van de nederzetting over de daar nog ongeschonden aarden wal geklommen en via moestuinen, de rivierbedding, de maïsakkers, aan de overkant van de rivier ontkomen. Daar lag de weg naar het districtscentrum, die nog maar kort tevoren geasfalteerd was. Vrijwel had hij de weg bereikt, toen 'zyn in de vuurgloed zichtbare gestalte de aandacht van de guerilla's getrokken had. Maar de afstand was al te groot geweest voor een gericht schot; min of meer bij toeval had een kogel hem in de bovenarm getroffen. Het pistool dat hij tot dat moment in de hand had gehouden was hem ontvallen. Hij was door de knieën gezakt en had voortkruipend over de drooggebakken Afrikaanse aarde ten slotte de drainerings-

greppel naast de weg bereikt. Daar had hij het bewustzijn verloren. Tegen het einde van de nacht was hij weer even bij kennis geweest. Over zijn schouder kijkend zag hij onder zich aan de overkant van de rivier de ruïne van de commandopost nasmeulen. Verder stroomopwaarts en stroomafwaarts in het dal waren ook enige brandhaarden te onderscheiden, terwijl op veel grotere afstand, achter de heuvels, de hemel op vele plaatsten oplichtte van mortiervuur en van raketten die gelanceerd werden. De guerilla had nog nooit op zo grote schaal het nachtelijke landschap van het 'Veld' beheerst. Hij werd zich hevig bewust van de documententas tegen zijn gekwetste bovenarm. Plotseling maakte zich de zekerheid van hem meester dat het apartheidsregiem, dat hij zo trouw en efficiënt gediend had, die nacht een einde had gevonden. Maar voordat hij deze, overigens juiste, gedachte had kunnen verwerken verloor hij weer het bewustzijn.

De vrouw was niet in traditionele klederdracht. In plaats van de bruinrode overdeken en de potsierlijk breed geknoopte tulband droeg zij een stadse hoofddoek, een armelijke vaal-groenejurk waaraan de halsknoopjes ontbraken, en over de jurk heen een losse heupdoek die haar tot op de enkels reikte. Op haar hoofd had zij een grote biezen mand met tomaten en uien. Ze leek ongewapend. Ze bukte zich over Van der Eng's roerloze gestalte en voelde met haar kleine eeltige hand aan zijn wang. Zijn bewusteloosheid was inmiddels overgegaan in slaap, en zijn oogleden trilden toen zij, op zoek naar de wond waaruit zoveel bloed in zijn kleren gevloeid was, zijn arm aanraakte. De uitdrukking op haar gezicht was peinzend en zou voor Van der Eng en Afrikaanders zoals

hij ondoorgrondelijk zijn geweest.

Zij zette haar mand met groente neer aan de rand van de asfaltweg en ging zitten. Haar benen staken iets naar voren, de hellende wand van de greppel volgend. Ze staarde over het dal, de puinhopen van de commandopost, de bres in de aardwal, waaromheen de omtrekken van de geüniformeerde lijken op deze afstand al leken op lichter gekleurde stenen tegen de roodbruine aarde, en verder de geblakerde bomen, het verre lichten van gevechtshandelingen in de nevelige ochtend. De man leefde nog. Aan de schotwond in zijn arm zou hij niet sterven. Twee uur na zonsopgang zou er een konvooi van vrijheidsstrijders over de weg komen. Zij zouden hem langs de weg zien liggen en hem zonder meer doodschieten. Als hoofd van een cel van vrouwen belast met het doorgeven van strategische informatie en met de bevoorradings van de guerilla in de vallei, was Mlapeng op de hoogte van de bewegingen van de voertuigen van het bevrijdingsleger. Haar aanwezigheid bij de gewonde vijand zou haar niet in moeilijkheden brengen. Maar hij leefde nog. Ze raakte met haar hand de bovenkant van zijn hand aan, die losjes op zijn dijbeen lag. Zij voelde de koortsige warmte stralen door de verbazend dichte haargroei. Ze huiverde en stond op.

Mlapeng was oorlogsweduwe. Vijfjaar tevoren, in het voorjaar, was haar man niet teruggekeerd van een aanval op een benzinedepot in de buurt van East London, duizend kilometer naar het zuiden. Veel had het niet veranderd. Van de kinderen die zij geboord had leefden er toen nog slechts twee, en die waren al lang de grens over, naar Zimbabwe, waar zij als tieners een guerilla-opleiding gevolgd hadden

en nu betrokken waren bij de toevoer van wapens en levensmiddelen Zuid-Afrika in. En haar man had zij toen al in geen driejaar gezien: niet vanaf het moment dat de gruwelijke over het hele land doorgevoerde Grote Razzia van 1985 hem had gedwongen onder te duiken, net als honderdduizenden anderen. Sinds zijn bijdrage aan het gezinsinkomen was weggevallen, was Mlapeng voor haar onderhoud helemaal afhankelijk van de verkoop van groenten aan de paar overgebleven blanke nederzettingen in het dal: de commandopost, de zendingspost annex scholencomplex, en het kantoor van de Ondercommissaris voor Bantoezaken. Haar opvallende, vrijwel dagelijkse aanwezigheid bij deze blanke bolwerken gaven haar de gelegenheid informatie uit te wisselen met de 'boys' die daar in opdracht van de bevrijdingsbeweging waren geïnfiltreerd als huishoudelijk personeel. De blanken hadden haar regelmatige verschijning aan hun poorten vaag opgemerkt en nu en dan zelfs met een groet beloofd. Ondanks de dood van haar man en het onzekere lot van haar kinderen voelde Mlapeng voor de blanken geen spoor van haat. Haar bijdrage aan de bevrijdingsoorlog was onpersoonlijk en onaangedaan als was zij de Dood zelf. Zij genoot, met mate, van de opgewonden oorlogsverhalen waarmee haar minnaars onderde guerilla's hun liefdesspel scandeerden. Maar ook die relaties waren in laatste instantie niet echt persoonlijk. Wanneer zij uit het veranderend gedrag van het lid in haar schoot voelde dat het zaad eindelijk vloeiende en de hartstochtelijke greep van haar minnaar verslapte, keek ze afwezig naar zijn wegdraaiende ogen en was zij zijn naam vergeten. De stroom van de geschiedenis zelf vloeiende door haar heen. Zonder rouw om het onafwendbaar vertrek en zonder verlangen naar een weerzien, nam

- • n de ochtend van een voorgenomen aanval vluchtig afheid van degene met wie zij die nacht haar bed had gedeeld.

Haar erf deelde Mlapeng met Joby, een verre nicht die als haar zuster werd beschouwd, en evenals zij zelf zonder vaste mannelijke partner. Joby was een stuk jonger. Vaak bleef zij dagen achtereen weg van het erf: dan leverde zij haar bijdrage op de geheime commandopost van de guerilla, als kookster, verpleegster en minnares. De groep actieve strijders bestond in dit gebied geheel uit mannen; de vrouwen die de vele bijkomende taken van de guerilla-oorlogvoering vervulden, hadden wel allen een basisopleiding gehad in de omgang met wapens. Joby miste Mlapengs vermogen om haar liefdesleven onpersoonlijk te houden, en tot twee keer toe had zij in een bijna krankzinnig makend rouwproces het verlies van een geliefde strijder moeten verwerken. Joby begreep de oorlog niet. Hoewel zij Mlapeng wel vaak hielp in de tuin en bij de verkoop van groenten, had haar leven te weinig vaste structuur en regelmaat om haar te pantseren tegen het ongebreidelde, doodsgeladen liefdesverlangen van de strijders en tegen de apocalyptische taferelen waartoe de nachtelijke oorlogvoering in, het gebied steeds weer leidde: de opvlammende hemel, het gedreun van mortiervuur, het gillen van de raketten, de versuffende kracht van de ontploffingen, en dan steeds weer het bloed dat niet te stelpen is, het schrille feest van de kwetsbaarheid van de lichamen waarvan zij zo goed de zoete verrukkingen kende - en evenmin begreep.

Mlapengs erf lag langs de asfaltweg, vijf minuten gaans stroomafwaarts in het dal. Het was het dichtstbijzijnde huis

vanaf de plek waar Van der Eng lag. Joby was thuis, alleen, en was bezig zich te wassen. Op Mlapengs aanwijzing sloeg zij snel een heupdoek om en ging zij mee om de gewonde blanke te halen.

Mlapeng was zowel Joby's oudere zuster als haar meerdere binnen de bevrijdingsorganisatie. Er hoefden geen woorden verspild te worden om uit te leggen wat Mlapeng met de blanke voorhad en waarom. Zijn tuniek, overhemd en borstrok stonden stijf van het geronnen bloed. Mlapeng gaf hem wat water te drinken uit een plastic fles die zij van huis had meegebracht. Zij steunde zijn hoofd op haar schoot. Sinds Van der Eng's kindertijd was dit zijn eerste niet-gewelddadige contact met een zwart lichaam, afgezien van de honderden keren dat hij de handen gedrukt had van zwarte soldaten en onderofficieren, geronseld voor de apartheidsstrijd. Het was zijn eerste niet-gewelddadige contact met een zwarte vrouw; de herinnering aan zijn kindermisje lag schuldig weggestopt naast andere kinderverrukkingen en kinderangsten. Hij was te versuft om de betekenis van het moment te beseffen, of om de geur te proeven die uit Mlapengs kleren opsteeg: de stoffige geur van de eeuwige rode Afrikaanse aarde, de scherpe zweetlucht waaraan een dieet van maïspap en schaars taai rundvlees had bijgedragen, en daaronder, van zo dichtbij, de geur van merg, bouillon en wellust die het onderlichaam van elke vrouw in een warm klimaat omgeeft.

Mlapeng kende Afrikaans noch Engels, maar zij wist dat een basiskennis van haar eigen taal behoorde tot de opleiding van Zuidafrikaanse officieren die in dit deel van het land gestationeerd werden, en ze sprak Van der Eng aan in deze taal.

'U bent afkomstig uit de commandopost?'

'Ja,' kreunde Van der Eng.

'Denkt u dat u kunt opstaan?'

'Heeft dat nog zin?'

'Dat weten we pas als u het probeert. Over een uur komen onze mensen langs op weg naar het districtscentrum. Zij zullen u zeker doden. Het is beter dat u met mij meegaat.'

'Ik ben uw vijand.'

'Dat bent u. Toch zal ik u niet doden. Heeft u nog een wapen?'

'Nee, alleen nog wat patronen. Mijn pistool ben ik kwijtgeraakt toen zij op mij schoten.'

Mlapeng betastte zijn kleding, vond de voorraad patronen, stelde vast dat Van der Eng inderdaad geen ander wapen droeg, maar aarzelde toen zij de leren documententas voelde die met een veiligheidsketting onder het uniform bevestigd was.

'Wat heeft u hierin?'

'Militaire papieren over de oorlogvoering. Ik denk niet dat die nu nog zin hebben.'

'Ik zal ze meenemen en ze bekijken als wij in mijn huis zijn.'

Mlapeng inspecteerde de documententas en stelde vast dat de inhoud zo buigzaam was dat deze uit papieren moest bestaan. Van een verborgen wapen kon geen sprake zijn. Joby, die het gesprek gevolgd had van enige afstand en met iets afwijzends in haar houding, kreeg de opdracht de heling af te speuren naar het pistool. Zij vond het honderd meter lager, op de plaats waar Van der Eng's kruipspoor door het hoge gras ophield, of eigenlijk was begonnen. Joby gaf het pistool aan Mlapeng, die het in haar keurs wegstopte na-

dat zij de veiligheidspal had teruggezet en gekeken had hoeveel schoten het magazijn nog bevatte. Van der Eng was nauwelijks verbaasd over de deskundigheid waarmee zij het wapen hanteerde: kennelijk was zij zelf een terroriste. Daarom schoot ze hem niet gelijk neer. Hij had niet de kracht om zich te verzetten ofte proberen weg te komen. Wat hem betrof was de strijd over. Hij was ongetwijfeld de enige overlevende.

De twee vrouwen hielpen Van der Eng opstaan en ondersteunden hem toen hij dreigde in elkaar te zakken. Mlapeng hield haar bovenlichaam van hem afgewend om hem te betten een greep naar het pistool te doen. Om dezelfde reden hield zij daarna enige afstand van de blanke, terwijl zij voetje voor voetje de weg naar haar huis aflegden. Joby liep links van hem en had zijn niet-gewonde linkerarm los om haar middel gedrapeerd; zij wist zich moeilijk een houding te geven met haar eigen rechterarm, die werkeloos tussen haar lichaam en dat van de blanke bungelde. Het lopen kostte Van der Eng veel moeite, en af en toe leek hij flauw te vallen. Zij kwamen niemand tegen op de weg. Halverwege het huis lag het wrak van een militair motorrijwiel. De zon begon aan kracht te winnen, en de krekels en cicaden snerpten in het gras en in de bomen. Een koppel grote, logge bergeenden verwelkomde hen toen ze Mlapengs erf opliepen.

Van der Eng was een jonge, goedgebouwde man. Mlapeng had verstand van mannen gekregen, en het had haar goed gedaan deze lange man op haar bed uit te strekken en van zijn kleren te ontdoen. Zijn arm bleek niet te zijn gebroken: de kogel had het bovenarmbeen geschampt, een diepe wond

in de biceps achtergelaten en vervolgens via de oksel een rib geraakt, om ten slotte zonder veel schade te doen het lichaam weer te verlaten.

Joby had twee emmers water gehaald uit de put vlak bij de rivier, en daarmee had Mlapeng de blanke gewassen. De eerste emmer had alleen gediend voor de schouderpartij, en het water was roze gekleurd voordat het geronnen bloed verwijderd was en de wonden konden worden verbonden. De noodzakelijke middelen daartoe waren in het huis aanwezig: desinfecterende vloeistof, verband, hechtmateriaal, koortswerend en pijnstillend medicijn. Terwijl Mlapeng de gewonde ondersteunde en zich schrap zette tegen zijn onwillekeurige, heftige bewegingen bij pijn, hechtte en verbond Joby hem op dezelfde manier, zij het iets hardhandiger, als waarop zij tientallen vrijheidsstrijders had verzorgd. Toen deze taak volbracht was spreidden ze een heupdoek over Van der Eng uit, zijn hoofd vrijlatend.

Het konvooi zou nu spoedig langskomen, en het was van belang de aanwezigheid van de blanke op de juiste wijze te melden. Mlapeng opende de met bloed bevlekte documentas die bij het uitkleden was vrijgekomen. De in het Engels en Afrikaans gestelde informatie over troepensterkten, locaties en opdrachten, doorspekt met code-reeksen van letters en cijfers, zeiden haar niets. Op een tweetal stafkaarten, waarmee zij door haar gevechtstraining enige ervaring had, herkende zij met moeite de naam van het districtscentrum, met duidelijk gemarkeerd het dal waarin <sup>21</sup>J zich bevonden, de commandopost aldaar, en zelfs, op enige kilometers afstand, de geheime plaats waar zich de guerilla-commandopost bevond. Mlapeng schrok ervan dat dergelijke informatie kennelijk in handen van de vijand was,

en begreep niet waarom er geen pogingen waren gedaan de guerilla's door bombardementen vanuit de lucht uit te schakelen.

Zij had geen duidelijk plan ten aanzien van Van der Ene. Zij had nog nooit een mens gedood. Zij besloot Joby het konvooi te laten opwachten, met de documententas, het pistool en de patronen. Als de strijders de blanke wilden zien, onderwerpen, doden, dan was dat hun zaak.

Hun erf omvatte twee uit leem opgetrokken en met riet gedekte huizen die onder een rechte hoek ten opzichte van elkaar stonden. Mlapengs huis had twee vertrekken, Joby's huis slechts één. Een grashut, waarin vier geiten huisden en waarin Mlapeng haar tuingereedschap en kunstmest bewaarde, sloot het erf naar het oosten toe af, terwijl de weg de noordelijke grens vormde. Joby zette zich onder de mangoboom naast de grashut en wachtte op de komst van het konvooi. De bezittingen van de blanke had zij in een doek geknoopt naast zich liggen. Zij tuurde over de gloednieuwe asfaltweg, aangelegd om het onzichtbaar ingraven van landmijnen onmogelijk te maken. Haar blik dwaalde over de bananen- en mangobomen, de groentetuin, de maïstuin, waarmee het erf omgeven was. Ze vroeg zich opeens ontsteld af wie nu van deze overvloed zou eten, nu Mlapengs man dood was, de kinderen in Zimbabwe woonden of misschien ook wel dood waren, en de gebruikelijke blanke kopers van Mlapengs groenten en fruit dood of verjaagd waren. Joby moest denken aan een vrouw die ze eens in de kliniek van de zendingspost gezien had. Haar pasgeboren kind was gestorven, maar haar borsten bleven vloeien, lang nadat haar ogen geen tranen meer bevatten. Zij had grote natte plekken op het bovenstuk van haar jurk, en kwam de zendings-

medicijn vragen om haar melk te stoppen. Later had Toby gehoord dat de vrouw de min was geworden van een kind van een van de zwarte onderwijzers van de zendings-school. Aan wie kon het land nog zijn rijkdommen kwijt? Zou het leven zich na alle verschrikkingen van de laatste jaren ooit nog herstellen? Zij dacht aan haar eigen kind, dat bij verwanten in de districtshoofdplaats was ondergebracht in de hoop dat het daar veiliger zou zijn. Zou hij het overleven? Waarom hadden de vele nachten doorgebracht met de vrijheidsstrijders, lang na de geboorte van haar zoon, nooit iets anders opgeleverd dan één miserabele miskraam? Maar dan, wie wilde een kind baren in deze oorlog? Haar handen tastten naar de bundel vol vijandelijkheden naast haar. Haar grootmoeder was een belangrijke genezer geweest, en haar kracht had gelegen in een verzameling geheime voorwerpen die zij in een doek toegeknoopt in haar huis bewaarde. Eén keer, terwijl haar grootmoeder water was gaan halen, had Joby het gewaagd de medicijnbundel aan te raken. Ze had gedroogde plantenstengels gevoeld, botten, en harde gladde dingen die aan de randen rafelig eindigden - schedels van kleine dieren wellicht. Ze had zich bezoeeld gevoeld door de geheime, verboden kracht die zij had aangeraakt, en nog dagen lang had haar rechterhand zwaar en stijf gevoeld, alsof ze door een bij gestoken was. De strijders konden nu elk ogenblik verschijnen.

Intussen zette, binnen, Mlapeng haar verzorging van Van der Eng voort. De behandeling van de wonden had hem veel Pyn gedaan en hij lag half versuft op bed. De toegediende medicijnen begonnen te werken. Mlapeng haalde de heupdoek van hem af en begon vanuit de tweede emmer water

zijn lijf te wassen met een kleine handdoek. Zeep was al sinds lang een luxe, en de zusters deelden met grote omzichtigheid en voortdurende onderlinge controle een stuk dat Joby enige weken eerder van de guerilla-commandopost had mogen meenemen. Voor het wassen van de wonden hadden ze het niet gebruikt, maar voor de overige delen van het lichaam van de blanke leek het Mlapeng passend. En zoals zij vroeger, in het begin van haar huwelijk, haar eigen man gewassen had volgens strikte regels die de volgorde van de te wassen lichaamsdelen en het gebruik van linker- of rechterhand voorschreven, verkende Mlapeng het eerste blanke lichaam dat zij ooit naakt had gezien. Al bij het uitkleden was zij geschrokken van het vele donkere borsthaar en schaamhaar. Met moeite onderdrukte zij de aanvechting haar enige scheermesje te pakken en deze wildgroei onmiddellijk te snoeien. De gedachte dat de blanke nu dood had kunnen zijn en in deze aapachtige toestand begraven had moeten worden, vervulde haar met afschuw. De zeep schuimde weelderig in het zwarte lichaamshaar. Met de geringe hoeveelheid water die haar ter beschikking stond viel het haar moeilijk de zeepresten goed te verwijderen. Ze mocht ook niet teveel met het water plassen, daar konden haar bed en de lemen vloer van het huis niet tegen. Nadat ze de heupdoek in een prop rond zijn lendenen en kruis had gedrapeerd om het water op te nemen, kromde zij haar linkerhand tot een kuipje en goot daarmee in korte bewegingen vanuit haar elleboog kleine hoeveelheden water over zijn buik. Het deed de spieren van de balzak samentrekken, zodat de rimpelige huid er zich stevig omheen schikte. De gave roze eikel brak uit de voorhuid op een wijze die zij van haar zwarte minnaars niet kende, en ze meende bevestiging te zien van wat

veel zwarte vrouwen geloven: dat alle blanke mannen bededen zijn. Zij waste de eikel, waarvan het aanvankelijk ichtbare <sup>smeer</sup> in kleine witte rolletjes loskwam. Onder invloed van het koude water kreeg het orgaan al spoedig bescheidener afmetingen en een minder uitdagend aanzien. De voorhuid bleef zich achter de onderrand van de eikel nestelen; door zachtjes te trekken kon zij hem weer in ruststand terugbrengen. Zij voelde zich vreemd, alsof zij niet kon beslissen of ze nu met de dood of met het leven aan het spelen was.

Hoewel zijn reflexen op de waspartij gereageerd hadden, bleef Van der Eng vast slapen, terwijl zij hem afdroogde, een andere, droge heupdoek zo over hem uitstreekte dat zijn gezicht weer vrij bleef, zijn kleren in het van zeep blauwige water dompelde en zijn uniformschoenen, waarop de klei van de greppel inmiddels lichtbruin was opgedroogd, naast elkaar onder het bed zette, in de juiste stand, de linkerschoen links van de rechter. Diep hurkend voor de emmer, haar knieën zo ver mogelijk van elkaar en daartussen haar heupdoek zedig toegestopt, hanteerde zij peinzend de zware uniformstof, het ondergoed en de sokken boven de zinken emmer, poetsend, met bloed bevlekte delen over elkaar wrijvend. Onderwijl keek ze naar het zwaar ademende gezicht van de blanke. Bij het wassen was ook zijn haar nat geworden, en het hing toegekleefd in kleine glimmende lokken over zijn voorhoofd. Zij zou het straks moeten kammen, ook al was de kam die zij in huis hadden te wijf.

Het rustige geplas van de kleding in de emmer was het enige geluid dat in het huis gemaakt werd. Buiten echter leek het verre gerorik van motorvoertuigen het nog verder verwijderde gedreun van oorlogshandelingen te gaan over-

stemmen. Haar hart was rustig, zonder haat en nog zonder verlangen.

Het eerst kwamen twee motorrijders in zicht. Vanuit de richting vanwaar zij kwamen was Mlapengs erf het eerste van het dorp, en bij nadering verhieven zij zich op hun voetsteunen, alsof hun voertuigen steigerden in overwinningroes. De motoren waren nog in de kleuren van het Zuidafrikaanse leger geschilderd, maar ontdaan van hun oorspronkelijke nummerplaten. In plaats daarvan waren er achter aan de dubbele zitting smalle vlaggen geknoopt in de kleuren van het bevrijdingsleger. De motorrijders droegen ook dergelijke vlaggen als sjaals om hun hals. Zij reden met grote snelheid, en de vlaggen vormden een stijve horizontale streep achter hen aan.

Joby sprong op en zwaaide wild om hun aandacht te trekken. Die kreeg ze. De mannen, in staande houding virtuoos hun motor in bedwang houdend, hieven hun rechterarm, maakten de vuistgroet, en riepen stralend 'Amandla! Wij winnen, zusje, wij winnen. 'Joby's zwaaien opvattend als een groet zwaaiden ze terug. Zonder acht te slaan op haar stoptekens snelden zij verder en verdwenen om de bocht.

Het wegstervende geluid van de beide motoren vermengde zich inmiddels met het naderbij komende, diepere geronk van een drietal Landrovers, geschilderd in camouflagekleuren op de wijze van het bevrijdingsleger. Op hun motorkap was een mitrailleur gemonteerd. Ook deze wagens waren versierd met vlaggen. Binnenin bevonden zich juichende en zingende soldaten; zij hielden hun geweren in de onmogelijkste standen vast om plaats te bieden aan de vele ongeüniformeerde jonge mannen en vrouwen die zich

kennelijk bij hen in de wagen gepropt hadden om hun opmars mee te maken. Ook zij zongen bevrijdingsliederen. In de voorste wagen, naast de chauffeur maar ingeklemd tussen twee meisjes met feestelijk gevlochten haar, ontwaarde Joby de jonge commandant van de plaatselijke sectie van het bevrijdingsleger. Zij gebaarde naar hem dat hij de auto moest laten stoppen, dat zij hem dringend moest spreken. Om haar pogingen kracht bij te zetten tilde zij de bundel met Van der Eng's spullen van de grond en hield hem op naar de voorbij snellende auto. De inzittenden zwaaiden naar haar en riepen net als de motorrijders 'Amandla!' De commandant, die Joby herkende, boog langs een van de meisjes naar het open raampje om haar iets toe te roepen, dat echter door de vele andere stemmen en het geluid van de voertuigen onverstaaanbaar bleef.

Joby corrigeerde haar stopgebaar verbijsterd tot een wuivende groet, terwijl zij de bundel in haar andere hand langzaam liet zakken en ze de auto's met de hossende inzittenden zag verdwijnen. Zij liep naar het huis om Mlapeng op de hoogte te stellen van het feit dat zij er niet in was geslaagd de aandacht van de vrijheidsstrijders te trekken.

Er kwamen die dag geen militaire voertuigen meer langs. In de verte stierven langzaam de geluiden van gevechtshandelingen uit. Pas na twee weken kon Mlapeng de aanwezigheid van een blanke krijgsgevangene rapporteren aan de strijders, toen deze terugkeerden van hun overwinningstocht naar het districtscentrum en in het dorp een revolutionaire raad kwamen inrichten. In deze raad nam Mlapeng als hoofd van haar cel vanzelfsprekend zitting. Het wapen, de patronen en de documentas droeg zij bij die



gelegenheid over. Ze kon een gunstig rapport uitbrengen over de gezondheidstoestand van de gevangene - hij was hersteld, klaar om zijn lot te ondergaan. Dat hij haar minnaar was geworden leek haar onnodig te vermelden. Toen de soldaten hem enige uren later kwamen halen ging hij verwaasd maar zonder aarzelen mee. 'Gaan ze nu mij alleen doodschieten, of jou ook?' was het enige wat Van der Eng haar nog vroeg toen hij langs haar naar buiten werd geleid. Zij ontweek zijn blik niet in het minst, antwoordde evenmin en keek terug met dezelfde uitdrukking als waarmee zij haar minnaars onder de guerilla's had laten vertrekken, al die ochtenden. Ze was zich slechts bewust van een vage ergernis bij de gedachte aan de confrontatie met Joby, wanneer die weer terug zou keren van haar werk in het militaire kamp.

De in Canchungo verstrekte mededelingen over het tijdstip van afvaart van de veerboot naar Sao Domingo bleken onjuist. Toen de afgeladen lijntaxi na een rit van een halfuur de kade van Cacheu opdraaide, twee uur voor het aangegeven vertrek, was de aanlegsteiger leeg. Achter de douaneloods was het vaartuig, nauwelijks groter dan een plezierjacht, nog juist zichtbaar, stampend op de hoge golven van de monding van de Cacheu-rivier. Het bootje zou binnen drie uur terugkeren: na het oversteken van de rivier was het naar Sao Domingo een goed uur varen, door smalle met mangrovebossen omzoomde getijdestroomgeulen waarin van golfslag nauwelijks sprake was en men alleen enige tegenwerking ondervond van de intredende eb. Een afvaart zou echter die dag niet meer plaatsvinden: de dienstregeling voorzag in één reis per dag.

Verslagen nam Arghetta haar bagage in ontvangst, die de bijrijder van de taxi haar aanreikte vanaf de imperiaal: haar nieuwe blauwe valies van met leereffect geprint kofferkarton en het grote in een heupdoek geknoopte pak om op het hoofd te dragen - een bouwsel van een plastic emmer, een kookpot, een paar kilo rijst, een zeer grote yam-knol, twee handdoeken en nog wat kleren, opgestapeld op een groot emaille wasbekken. Zij zette haar bagage op de kade en reikte in haar bh naar geld om de taxi te betalen. Zij realiseerde zich echter dat zij daar alleen haar *laissez-passer* en haar Seqegalese bankbiljetten had gestopt. Haar Guinese geld bewaarde ze in een textielen buideltje dat onder haar Weren om haar middel was geknoopt. Daaruit diepte ze wat oankbiljetten op voor de taxi. Het Guinese geld was vrijwel

CACHEU

De in Canchungo verstrekte mededelingen over het tijdstip van afvaart van de veerboot naar Sao Domingo bleken onjuist. Toen de afgeladen lijntaxi na een rit van een halfuur de kade van Cacheu opdraaide, twee uur voor het aangegeven vertrek, was de aanlegsteiger leeg. Achter de douane-loods was het vaartuig, nauwelijks groter dan een plezierjacht, nog juist zichtbaar, stappend op de hoge golven van de monding van de Cacheu-rivier. Het bootje zou binnen drie uur terugkeren: na het oversteken van de rivier was het naar Sao Domingo een goed uur varen, door smalle met mangrovebossen omzoomde getijdestroomgeulen waarin van golfslag nauwelijks sprake was en men alleen enige tegenwerking ondervond van de intredende eb. Een afvaart zou echter die dag niet meer plaatsvinden: de dienstregeling voorzag in één reis per dag.

Verslagen nam Arghetta haar bagage in ontvangst, die de bijrijder van de taxi haar aanreikte vanaf de imperiaal: haar nieuwe blauwe valies van met leereffect geprint kofferkarton en het grote in een heupdoek geknoopte pak om op het hoofd te dragen - een bouwsel van een plastic emmer, een kookpot, een paar kilo rijst, een zeer grote yam-knol, twee handdoeken en nog wat kleren, opgestapeld op een groot emaille wasbekken. Zij zette haar bagage op de kade en reikte in haar bh naar geld om de taxi te betalen. Zij realiseerde zich echter dat zij daar alleen haar *laissez-passer* en haar Segegalese bankbiljetten had gestopt. Haar Guinese geld bewaarde ze in een textielen buideltje dat onder haar Weren om haar middel was geknoopt. Daaruit diepte ze wat oankbiljetten op voor de taxi. Het Guinese geld was vrijwel

op - ze had nog juist genoeg over voor de veerboot en voor het douanestempel in Sao Domingo. Met het Senegalese geld kon zij, als zij de consumpties onderweg beperkte tot een paar droge broodjes en een flesje Fanta, een lijntaxi betalen om via Ziguinchor het vijfhonderd kilometer verder gelegen Dakar te bereiken en daarvandaan het huis van haar neef in de voorstad Pikine. Het viel haar mee. De kostbare huishoudelijke artikelen in haar bagage had ze naar het dorp meegenomen om daar gedurende de twee maanden van haar verblijf nog een schijn van zelfstandigheid te kunnen ophouden; het was al heel wat dat deze bezittingen bij haar vertrek niet waren opgeëist door haar achterblijvende verwanten. In plaats daarvan hadden dezen haar van hun eigen schaarse voorraden nog rijst en yam meegegeven. Maar verder was de reis naar haar dorp teleurstellend geweest. Arghetta's rug en buik deden nog evenveel pijn als toen zij uit Dakar was aangekomen.

Ze borg de paar munten die zij van de bijrijder had terugontvangen, zonder omhaal in haar bh. De taxi keerde snel, pikte bij het marktje niet ver van de kade enige passagiers op en reed weg richting Canchungo. De andere passagiers van de taxi verwijderden zich, het stadje in, op twee na: een vrouw van Arghetta's leeftijd en haar huwbare dochter. Gelaten gingen zij naast hun omvangrijke bagage zitten, zich opmakend voor bijna een etmaal van wachten. In de taxi hadden zij al kennisgemaakt. Zij kwamen uit het koninkrijk Bassarel, bleken verre schoonfamilie van Arghetta's broer, die in Frankrijk bij de Renaultfabrieken werkte, en waren op weg naar Dakar waar de dochter zich bij de man zou voegen die haar familie als echtgenoot voor haar had uitverkoren. Het meisje droeg onder haar heupdoek een dure

'k uit Senegal, en straalde een levenslust en opgewonden verwachting uit die Arghetta droevig stemden.

Zij Het haar bagage bij de twee vrouwen achter en liep, gehinderd door de pijn, langs de kade in de richting van de Presidência, het protserige, door hoge trappen toegankelijke paleis dat in de koloniale tijd de landvoogd van heel Portugees Guinee had gehuisvest en dat thans de ambtswoning was van de president van de regio Cacheu.

Hier, vlak bij de haven waar slechts een kleine kustvaarder en wat motorpauwen afgemeerd lagen, bevonden zich ook de andere gebouwen uit de tijd dat Cacheu de hoofdstad van de kolonie was geweest. Met hun rode pannen daken, hun balkons en schaduwrijke veranda's, de muren verrassend goed in de witkalk, het houtwerk van ramen en deuren blinkend rood geschilderd, verleenden deze overheidskantoren aan het stadje een hoopvolle aanblik die nog versterkt werd door de frisse wind die van over de wijde watervlakte van de Cacheu-monding woei, een geur van zout en wier aanbrenghend, en door het rijke licht dat de schittering van diezelfde watervlakte overnam. Niets in het huidige leven van het stadje rechtvaardigde overigens deze suggestie van bescheiden welvaart; het propere uiterlijk van de kantoren was slechts te danken aan het feit dat de partijsecretaris onmiddellijk, en tegen de doelstellingen van het staatsdistributiesysteem in, beslag had weten te leggen op een partij verf die na vele maanden vertraging in de Volkswinkel aangekomen was. Zonder restaurant, hotel, benzinepomp, busdienst, ziekenhuis, middelbare school, en met als enig gemotoriseerd verkeer wat auto's van partijleiders en dagelijks enkele lijntaxi's die het verkeer met Canchungo onderhielden, had het stadje zijn betrekkelijke bedrijvigheid in hoofdzaak te

danken aan de veerdienst op Sao Domingo. Daardoor immers fungeerde het als de vaste pleisterplaats voor Mandzjak trekarbeiders op reis tussen hun dorp van herkomst en Senegal, of het via dat land te bereiken Frankrijk. Ondanks de opschriften in vier internationale talen was er al sinds mensenheugenis geen enkele bedrijvigheid waargenomen in de douaneloods. Daarnaast stond het voornaamste monument van de vooruitgang van de stad: een tot ijsfabriekje omgebouwde scheepscontainer, op stalen balken zich meters boven de grond verheffend en blijkens de trotse belettering een overblijfsel van een Guinees-Portugees-Amerikaans-Russisch visserijproject - sinds twee jaar ter ziele als gevolg van de schaarste van dieselolie voor de ijsmachine en het gebrek aan vis: de vangsten waren overvloedig maar verdwenen volledig naar de plaatselijke markt, waarop nauwelijks meer vlees aangevoerd werd tenzij in de vorm van complete, onbetaalbare offerdieren. Op een steenworp afstand, midden voor het havenfront, omgeven door overblijfsels van lage hekjes waarmee een weer in roodachtige zandgrond overgegaan gazon gemarkeerd was geweest^laj? het omvergetrokken standbeeld van een martiale Portugees, de zichtbaar geworden holle gietruimte onder de voeten diep en donker als het oog in een doodskop, en de eens begerig naar voren gestrekte arm nu vrijwel loodrecht naar de hemel gericht, wit van de uitwerpselen van meeuwen die elkaar de hele dag aflostten op de veel meer dan levensgrote hand. Daarachter een klein scheepswerfje, waar men het werk aan de half afgebouwde motorpauwen kennelijk had opgegeven om zich te bepalen tot boomstamkano's die, voortgedreven door mensenkracht, tenminste onafhankelijk waren van de buitenlandse aanvoer van aardolie-

dukten. Nog iets verder lag het aandoenlijk kleine Portugees fort, de transen nog vol kanonnen die onder hun in reliëf ingegoten wapenschilden jaartallen droegen van twee, drie eeuwen geleden. Het binnenplein van het fort stond vol met stekelige struiken en zelfs voor geiten oneetbaar gras. In paniek omdat zij de enige lijntaxi naar Canchungo niet wilde missen had Arghetta hier snel een plas gedaan toen zij op de heenweg in Cacheu was aangekomen, haar bagage zwaar van overhemden, T-shirts en heupdoeken voor haar verwanten in het dorp, en haar bh aangenaam uitpuilend van de in Sao Domingo tegen Senegalese CFA's gewisselde peso-biljetten, waarmee zij ruimschoots de rituelen zou kunnen betalen die het doel waren geweest van haar komst. Ironisch bedacht ze hoe ze daar haar laatste Senegalese water had achtergelaten, om daarna door het Guinees water uit de opdrogende dorpsbronnen verzeild te raken van de ene diarree-aanval in de andere.

Achter de open ruimte van de kade, het fort, de werf, de markt, de koloniale gebouwen, strekten zich over misschien een kilometer de uit grijsrode leem opgetrokken en met riet of roestende golfplaat gedekte woonwijken van Cacheu uit. Arghetta had hier een verwant wonen bij wie zij de nacht hoopte door te brengen in afwachting van het vertrek van de veerboot de volgende ochtend: haar oom werkte als huisbediende voor de partijsecretaris, in een blok moderne ambtswoningen naast de Presidência. Daarheen begaf zij zich, verwachtend hem op zijn werk aan te treffen.

## 2

Twee maanden eerder, op de heenreis, had het Arghetta geërgerd dat zij, na een snelle tocht naar Canchungo, in die plaats een halve dag moest wachten op de lijntaxi die haar en een tiental andere reizigers naar Calequisse zou brengen. Zij was verwend door tien jaar Senegal, waar een efficiënt door islamleiders beheerd systeem van lijntaxi's en -busjes bestaat. Arghetta had de wachttijd besteed om in een daartoe leeg uit Senegal meegenomen plastic kruikje drie liter *canna*, inheemse rum, te kopen, bestemd voor het begroetingsritueel bij de voorouderbeelden en de heiligdommen op het familie-erf.

Een halfuur voorbij Bassarel langs dezelfde onverharde bosweg gelegen, was Calequisse de oude hoofdstad van een gelijknamig voormalig koninkrijk. Na tientallen jaren een bolwerk van Portugees bestuur te zijn geweest, pas aan de vooravond van de soevereiniteitsoverdracht bevrijd door het guerilla-leger van de onafhankelijkheidspartij, vormde Calequisse thans het piepkleine centrum van een groep traditionele dorpen, waartoe ook Arghetta's geboortedorp Bareapind behoorde. De paar Portugese gebouwen domineerden nog steeds het wijde, in de koloniale tijd met flamboyant-bomen beplante plein waar de taxi haar achterliet. Het plein was door de toevoeging van de nieuwe stadhuisen van de gezondheidspost en het nieuwe schoolgebouw niet wezenlijk veranderd; zonder aarzeling was Arghetta het paadje ingeslagen dat na een paar honderd meter bos, langs de wijk van de Katsjaar-clan, regelrecht naar haar geboortewijk Oepia leidde. Haar bagage woog zwaar, en ze vroeg een jongetje dat dezelfde weg ging haar koffer te dragen.

Het pad kwam uit achter het oude huis van Suarez; men hetrad de wijk Oepia over een hoek van zijn veranda. Suarez' huis was in vijftien jaar niets veranderd, maar de erven daarachter waren onherkenbaar. Waar Arghetta haar geboortehuis had verwacht, direct achter het heiligdom van de clan-geest Kandzjandé, was in plaats van de oude, door riet gedekte hutten van haar vader en zijn familieleden een zeer groot huis verschenen, door glanzend nieuw golfplaat gedekt. De hoge lemen muren gingen gedeeltelijk schuil achter het breed overstekende dak; in de schaduw van de aldus gevormde, brede veranda telde Arghetta vier deuren en vier ramen in de lange voorgevel. Dit moest het nieuwe huis van Fernando Viaz zijn, een achterneef van haar vader die als zijn oudere broer werd beschouwd. Geruchten over dit grote huis, gebouwd met geld van Fernando's zonen die in Frankrijk werkten, hadden Arghetta wel bereikt in Dakar, maar zij had niet kunnen beseffen dat het huis zo groot was opgezet en de plaats innam niet alleen van Fernando's vroegere vrouwenhutten, maar ook van het erf van haar eigen vader. Even meende zij nog dat zij zich in de plek vergiste, maar de oude mangobomen, de kolaboom, de kapokboom die deze groep erven naar het oosten toe afsloot, en de dode, door de wind en droogte bijna geheel van zijn bast ontdane apebroodboom op wiens grillig opzij stekende takken als vanouds tientallen ooievaars huisden, stonden nog op precies dezelfde Plaats als in Arghetta's jeugd.

Het erf van Suarez en de veranda van het nieuwe huis waren uitgestorven, maar er waren enige vrouwen aan het werk in de keukenhut tussen het nieuwe huis en een dichter bij kapokboom gelegen ouder huis, dat Arghetta zich herinnerde als de oorspronkelijke woning van Fernando Viaz.

Zij herkende Fernando's hoofdvrouw Milia en haar medevrouw, de oudere Maria. De vrouwen onderbraken hun werk niet toen zij Arghetta opmerkten. Zij stuurden twee kinderen, die bij hen in de keuken zaten, om de bagage van haar en haar dragertje over te nemen, en wachtten rustig af tot hun jongere verwante de enkele tientallen meters naar de keukenhut zou hebben afgelegd. Dit gebrek aan uitbundigheid, zo verschillend van de overdreven begroeting die in Senegal gebruikelijk was, ervoer Arghetta als weldadig. Zij zette zich op de aangeboden houten kruk in de keukenhut, schudde de vrouwen terloops de hand en ging al helpen vuiltjes uit de mand rijstkorrels te verwijderen, terwijl de spaarzame, voorspelbare vragen en antwoorden begonnen: over gezondheid, de reis, het wel en wee van verwanten in het dorp, elders in Guinee, in Senegal en in Frankrijk.

Men had Arghetta's komst niet verwacht, maar daarom was zij niet minder welkom. Noch zij, noch haar verwanten in het dorp waren de kunst van het lezen en schrijven machtig. De meeste migranten uit deze streek behartigden hun contacten met thuis door middel van weinig frequente bezoeken of door mondelinge berichten die zij, soms vergezeld van cadeaus en geldbedragen, met andere terugkerende migranten meegaven. Men hoefde een bezoek aan het dorp „pok niet vooraf aan te kondigen: het recht op onderdak, eten en steun bij de rituelen die vrijwel steeds de onmiddellijke aanleiding vormden voor zo'n bezoek, waren gegarandeerd zolang men nog clan-genoten ter plaatse had wonen. Arghetta's vader was dood, evenals haar moeder en zijn andere vrouwen, op één na die in een ander dorp hertrouwd was. Arghetta's enige overlevende broer werkte in Frank-

rijk en had ook al jaren niets van zich laten zien of horen. Toch kon zij na zoveel jaar het erf van haar verwanten van vaderskant oplopen, in de keukenhut gaan zitten, haar aandeel in het vrouwenwerk opeisen en weer opgenomen worden in het dorpsleven, alsof zij slechts een dagje naar Canchungo was geweest om een offerdier of *canna* te kopen voor een ritueel.

Arghetta legde uit dat zij een voorouderbeeld voor haar vader kwam oprichten. De man was zes jaar tevoren gestorven, in het huis waar nu de nieuwbouw van Fernando Viaz stond. Het bericht van haar vaders dood had Arghetta in Dakar pas maanden later bereikt, en zij had geld noch zin gehad om naar het dorp af te reizen: zij was toen al weduwe en voorzag in haar onderhoud als wasvrouw. Haar enig dochtertje was lang tevoren gestorven, nog vóór haar man. Het afwerken van de rituele verplichtingen rond het overlijden van een vader was trouwens eerder de taak van een zoon dan van een dochter. Haar broer was echter onvindbaar gebleken, en Fernando Viaz had in diens plaats al het noodzakelijke gedaan, met de grondigheid en waardigheid die van hem als hoofd van de clan, als landpriester en als voorzitter van het doodgraversgilde verwacht kon worden. Wat Fernando echter niet had kunnen doen was het plaatsen van *eenpetsjdp*, een voorouderbeeld voor de overledene. Dit kan pas enige jaren na de dood gebeuren, als de gestorvene zich manifesteert door een overlevend eigen kind of kleinkind ernstig ziek te maken. In de loop van een massale plechtigheid wordt dan een *nieuw e petsjap*, een hardhouten stammetje van ongeveer tien centimeter doorsnee, ingegraven bij de andere voorouderbeelden op het familie-erf; de toegestroomde dorpelingen delen in het vlees van het



offerdier dat boven *AG petsjap* gedood wordt en doen zich te goed aan palmwijn en *canna*, terwijl het feest dag en nacht wordt opgeluisterd door trommelaars die op de sprekende trommels van het dorp lofprijzingen op de overledene spelen in het slechts door oudere mannen te begrijpen muzikale morse van de Mandzjak muziek.

Enige jaren na de dood van haar vader begon Arghetta ernstige buik- en rugklachten te krijgen. Haar bezoek aan klinieken in Dakar had niet de gewenste uitwerking. Toen zij vervolgens in dezelfde stad een orakelpriester uit haar geboortestreek ging raadplegen, suggereerde deze dat de tijd was gekomen om haar vaders *petsjap* te planten.

De vrouwen van Fernando Viaz ondervroegen Arghetta kort over haar ziekte en beaamden dat deze veroorzaakt kon zijn door haar overleden vader. Maar zelfs in familiekring praat men niet uitvoerig over zijn rituele verplichtingen. Ook al omdat vrouwen op eigen kracht geen rituelen kunnen verrichten maar, na aanschaf van offerdieren en *canna*, de afhandeling moeten overlaten aan hun mannelijke verwanten, kreeg Arghetta van de beide vrouwen de raad om het probleem aan hun echtgenoot voor te leggen. Zoals altijd bij zonsoudergang was deze naar zijn palmbomen gegaan om de palmwijn-oogst van de komende nacht voor te bereiden; hij zou echter binnen een uur terugkeren.

Bij thuiskomst was Fernando Viaz evenmin als zijn vrouwen zichtbaar verbaasd of ontroerd Arghetta aan te treffen, maar hij begroette haar opvallend hartelijk. Inmiddels ver in de zeventig, leek de oude man nauwelijks veranderd sinds zij hem voor het laatst gezien had. Zijn haar was destijds al spierwit geweest, en de haargrens was nauwelijks verder teruggeweken. Hij droeg slechts een korte heupdoek,

zodat veel van zijn lichaam zichtbaar was. Zijn gezicht, romp en benen waren mager en strak als vroeger en vertoonden geen overmatige rimpels of tekenen van spierverslapping. Het weinige haar op zijn borst was nu ook wit geworden. Zijn hand was nog krachtig, maar peziger, en Arghetta zag en voelde dat er zich ouderdomsvlekken op gevormd hadden. Het duurde aangenaam lang voor Fernando zijn hand weer terugtrok. Toen zij als achttienjarig meisje het dorp had verlaten had ze nog geen oog gehad voor de wijsheid die oudere gezichten kunnen uitstralen en had ze bovendien reden gehad aan die wijsheid te twijfelen; nu, vijftien jaar later, bracht zijn rustige, innige blik tranen in haar ogen. Zij was zich er niet van bewust geweest dat zij in dit dorp een verloren thuis was komen zoeken - zij kwam een kostbare en enigszins onaangename plicht vervullen, in de hoop daardoor van haar ziekte verlost te worden. Fernando's blik echter bracht kinderlijke gevoelens in haar tot leven die zij tijdens haar ongelukkige huwelijk en de lange, eenzame jaren in Dakar daarna volstrekt vergeten was. Zij wist niet wat te zeggen en was blij dat de man haar hand nogmaals pakte en haar meevoerde, van haar bagage, de keukenhut en de vrouwen vandaan, naar het nieuwe huis toe.

'Kom, mijn dochter, ik zal je het nieuwe huis laten zien dat is gebouwd op de plaats van de oude huizen van je vader en mij. Denk niet datje vaders huis voorgoed is weggevaagd. Hier in de woonkern van het dorp is het landbezit van onze clan beperkt, en toen ik van mijn zoon André het geld kreeg om een groot nieuw huis te bouwen, was dit de enige plaats waar dat kon: overal elders werd de bouw onmogelijk gemaakt door de voorouderbeelden en heiligdommen. Je vader was overleden, van je moeders was er nog

slechts één in leven en die was weggetrokken, en ik kon jou noch je broer raadplegen. In overleg met Suarez en de andere oude mannen besloot ik met de bouw door te gaan, op deze plek. Dit huis is evengoed van jou als van de dochters die ik zelf uit mijn lendenen verwekt heb. Het landbezit van je vader, op de rijstvelden buiten het dorp, heb ik voor jou en je broer beheerd en zal ik je een dezer dagen tonen. Kijk, hier is een bed voor je, in mijn eigen afdeling van het nieuwe huis. Ik wil niet datje bij mijn vrouwen in het oude huis slaapt. Je bent mijn dochter en mag in het nieuwe mannenhuis slapen en met mij en je neven samen eten, zoals het behoort.'

Over de veranda waren zij inmiddels drie deuropeningen en drie ramen gepasseerd; ieder stel markeerde één afdeling. Fernando was stilgehouden voor de vierde afdeling. De traditionele huizen van dit volk hadden zeer smalle, lage deuropeningen en kleine ramen; deuren en luiken daarvoor werden gekapt uit de wortels van kapokbomen, die zich, als toneelcoulissen met een dikte van slechts enkele centimeters, metershoog langs de reusachtige stammen verhieven. De platte wortels waren echter niet toereikend voor de ramen en deuropeningen van dit huis dat volgens Portugese standaardmaten was gebouwd; timmerhout en scharnieren waren nauwelijks te krijgen in Guinee, en daarom had men ermee volstaan de openingen te dichteren met stukken golfplaat, ingeklemd tussen in de deurpost geslagen spijkers en vastgebonden met touw. Het openen van deze deuren was zo'n tijdrovend en luidruchtig karwei, dat diefstal en nachtelijk overspel er effectief door werden tegengegaan en geen koe of geit ongemerkt kon doordringen tot de rijstvoorraden binnen. Fernando opende met veel misbaar de deur naar

"n afdeling. In het schemerdonker ontwaarde Arghetta een oorkamer, waarin zich langs de wand een ijzeren bed met matras en muskietennet bevond. Op het bed en over de stangen waar het net aan bevestigd was, hingen meisjeskleden. Achter de voorkamer was door een deuropening een tweede kamer zichtbaar in de diepte van het huis. Hier bevond zich Fernando's eigen bed, alsmede zijn rijstvoorraad.

'Geralda, de dochter van Eduardo, slaapt hier tegenwoordig, omdat Eduardo's huis te klein is. Maar nu jij er bent moet zij maar terug naar haar vaders huis. Ten slotte is zij geen lid van onze clan. Ik zal het haar zeggen.'

Fernando pikte de kleren op van het bed, hing ze in de hoogte over de stangen van het muskietennet en zocht in de achterkamer een olielampje. Hij maakte licht.

'Je kunt je bagage in deze kamer kwijt. Nog niemand heeft ooit iets uit mijn huis durven stelen. Het heiligdom voor de deur en het Heilige Bos waken over alles wat hier gebeurt. Heb je soms *canna* meegebracht uit Canchungo?'

Ja vader, maar het is maar drie liter. Meer kon ik niet dragen, ik had al zoveel bagage. En er waren trouwens geen flessen in Canchungo. Gelukkig had ik een plastic fles meegebracht uit Senegal. Maar we moeten toch terug naar Canchungo om offerdieren te kopen.'

'We zullen het morgen hebben over het *petsjap-ritueel* voor je overleden vader. Voor het begroetingsritueel bij de voorouderbeelden en het heiligdom is drie liter wel genoeg. Ik zal er gelijk één liter afhaken om naar het Heilige Bos te brengen. Je hebt er goed aan gedaan al zoveel *canna* mee te brengen. Het is goed'om ze na zo lange tijd dadelijk te begroeten. Dat kunnen we morgen doen, bij de ochtend-

schemering.'

Fernando richtte zich tot een kind dat was meegelopen en dat in de deuropening was blijven staan; het had Arghetta's blauwe koffer en *canna-kruikje* al meegebracht van bij de keukenhut.

'Fredu, loop even naar het huis van Eduardo en zeg dat Geralda hier voorlopig niet meer kan slapen, omdat haar grote zus Arghetta is aangekomen uit Senegal. Misschien heeft Geralda de kleren nodig die hier nog liggen. Ga maar gauw.'

'Geralda is met haar vriendinnen spelen op het grote plein.'

'Zeg het dan maar tegen haar vader of moeder. Maar ga nu meteen.'

Het kind vertrok en Fernando strekte zich uit op het bed in de achterkamer, in afwachting van het avondeten dat kort na het invallen van de nacht opgediend zou worden. Arghetta zette haar koffer op het bed en haalde er een ietwat vale heupdoek uit. Zij ontdeed zich van haar statige Senegalese overkleed. Haar handen gleden al achter haar rug om haar bh los te haken; in het dorp droegen alleen jonge meisjes zo'n kledingstuk. Ze aarzelde, zich afvragend waar ze dan de bankbiljetten zou moeten laten waarmee de cups meer dan met haar borsten gevuld waren. Ze overwoog even het geld in de buidel onder haar kleren te stoppen. Maar ze was hier thuis, ze hoefde haar geld niet op haar lichaam te dragen zoals in Dakar of op reis. Ze borg het centimeterdikke pak geld in haar koffer, hing haar bh naast Geralda's kleren, stopte de heupdoek strak toe boven de buste, schopte haar schoenen uit en liep blootsvoets de veranda op, terug naar de keukenhut, om het grote pak te halen dat zij op haar

hoofd had gedragen. Ze had haar emmer nodig voor badwater. In het avondlicht keek ze uit over het erf en dat van Suarez er vlak voor. Ze verbaasde zich erover dat zij de afwezigheid van enig spoor van haar vaders huis zo gelaten, bijna opgelucht, opvatte. Ze koesterde zich in het herkennen van de silhouetten van de bomen, het nachtgeluid van vogels en insecten, de rooklucht uit de koestal waar men droge trossen palmbloemen had aangestoken om de muggen te verdrijven. Ze bedacht dat ze haar sieraden nog moest afleggen; ze zouden de dorpsvrouwen nodeloos afgunstig maken. En ze zou haar pak pas binnen uitpakken; de mensen van het erf zouden gauw genoeg merken wat Arghetta allemaal aan rijkdommen had aangesleept. Gelukkig had ze wat goedkope heupdoeken bij zich, om weg te geven.

In de keukenhut bleek het bereiden van de maaltijd al vergevorderd. De vrouwen schertsten met Arghetta over wat zij voor hen had meegebracht uit Senegal. Zij schertste terug, vond al gelijk weer de juiste toon, ontveinsde voorlopig de heupdoeken die zij voor hen in haar koffer had. Het meisje Clara ging mee om haar de nieuw gegraven put te tonen, maar toen zij aanstalten maakte Arghetta's pak te dragen, vond deze dat onnodig. Babbelend over haar school, over de grote stad, sieraden, het nieuwe huis waarop zij trots was, liep het meisje rnee naar Arghetta's kamer.

Een half uur later kwamen Fredu en zijn tien jaar oudere halfbroer Julio Fernando's afdeling binnen. Zij schikten de daar aanwezige stoelen en krukjes in een kring, ^ernando werd wakker gemaakt toen Clara het door haar grootmoeder Milia bereide avondeten bracht. Arghetta wilde zich eerst ostentatief verwijderen naar het vrouwenhuis om

daar te eten, maar Fernando herinnerde haar aan wat hij gezegd had, en zij schoof aan met hem en de beide jongens. Het eenvoudige maal van natgekookte rijst en kleine gestoofde visjes vol graten werd snel verorberd; het was al op toen de oudere medevrouw, Maria, een door haar bereide maaltijd liet brengen, die onder hoongelach werd geïnspecteerd door Fernando en de jongens en vervolgens onaangeroerd werd teruggestuurd. Als vrouw ergerde deze bothedigheid Arghetta, maar nu zij doorging voor dochter des huizes stond ze aan de mannenkant, en zij had besloten zich met de verhoudingen op het erf zo weinig mogelijk te bemoeien.

Fredu hielp Fernando en daarna Arghetta aan een kroes water om de handen te wassen en de mond te spoelen, en daarna vertrokken de jongens naar een ander vertrek in het mannenhuis. Julio sloot de golfijzeren deur achter zich. Alleen met zijn achterlicht, schonk Fernando haar een groot glas palmwijn in uit een aardse kruikje dat hij onder zijn bed bewaarde en begon hij haar rituele verplichtingen voor de komende dagen te bespreken. Hij herhaalde dat hij de volgende ochtend, na Arghetta's thuiskomst-ritueel en na het bezoek aan zijn palmbomen, een liter *canna* naar het Heilige Bos zou brengen, dat immers moest meedelen in alle offergaven aan lagere heiligdommen in het koninkrijk. Daar zou hij andere oude mannen ontmoeten, zodat hij voor Arghetta een afspraak kon maken met een orakelpriester die in een andere wijk van het dorp woonde. De diagnose uit Dakar was misschien wel juist, maar alvorens over te gaan tot het plaatsen van een *petsjap* voor haar overleden vader was het zaak een plaatselijke specialist te raadplegen. Arghetta's tegenwerping dat zij op korte termijn niet aan de voor het orakelritueel benodigde *canna* kon komen, wirm-

de hij af: hij zou van zijn eigen oogst vijf liter palm-Hn ter beschikking stellen, en daarvoor zou zij geen eld hoeven te geven. In een omgeving waar zelfs echtgenoten en broers en zusters zich voor elke overdracht van schaarse goederen laten betalen, bevreesde deze gulheid Arghetta; evenmin begreep zij waarom Fernando een extra controle wilde op de orakeluitspraak uit Dakar, die immers gedaan was door een uit hetzelfde dorp afkomstige priester, en waarvoor zij behalve een kip vijf liter *canna* had moeten betalen - terwijl sterke drank in die streng-islamitische omgeving vrijwel niet te bemachtigen was geweest. Maar hoewel zij in de grote stad een alleenstaande vrouw was die zelf haar rituele verplichtingen moest zien na te komen, was zij hier in het dorp weer volstrekt onderworpen aan de initiatieven die haar oudere mannelijke verwanten voor haar namen, met nauwelijks enige uitleg, en zonder dat haar enige keus werd gelaten. Arghetta kwam tegen deze nieuwe afhankelijkheid niet in opstand; integendeel, zij voelde zich er behaaglijk bij. Beter dan zijzelf zouden Fernando en de oude mannen die hij voor haar geval zou weten in te schakelen, de strijd met haar overleden vader tot een goed einde kunnen brengen.

Door zich op zijn bed uit te strekken gaf Fernando te kennen dat het onderhoud en de dag voorbij waren. Arghetta trok zich terug in de voorkamer, schikte haar bagage onder het bed en stapte het muskietennet binnen. Onzeker over wat passend was (Fernando moest langs haar bed op weg naar de buitendeur van deze afdeling) hield zij al haar kleren aan. FJé stromatras geurde naar zweet en urine, maar voor ze zich daar rekenschap van gaf viel ze al in een rustige slaap.

Eenmaal voorbij de Presidência kostte het Arghetta weinig moeite om haar oom Lufz te vinden. In een doorgang tussen twee moderne, door partijfunctionarissen bewoonde huizen trof zij hem aan terwijl hij de nieuwe Niva van zijn baas aan het wassen was. Rond de prachtige rode auto had zich een metersbrede modderpoel gevormd, waarin de oude man, gewapend met spons en zeem, de broekspijpen hoog opgerold, vrolijk rondstapte, een wijsje uit de bevrijdingsstrijd neuriënd. Arghetta riep hem een groet toe zo gauw ze hem herkende, *maar* werd door het water weerhouden om dadelijk naar hem toe te stappen. Lufz legde rustig zijn gerei op de nog van druppels blinkende motorkap, veegde zijn natte handen aan zijn gescheurde werbroek af, en met een 'Arghetta! Jij bent toch Arghetta? Dochtertje, wat ben je groot geworden,' ging hij naar haar toe.

'Nu ben je zeker te oud om nog op mijn schoot te zitten,' zei hij terwijl hij zijn armen om haar heen sloeg, 'hoewel, je zou daar nu rustiger zitten dan vroeger, en ik heb nu niemand meer die jaloers op je zou zijn.' Hij gaf haar een lichte kus op haar mond en leidde haar aan de hand naar de portiek van het huis. Naast de afdrukken van haar modieuze plastic schoenen lieten zijn blote voeten grote natte stappen achter op de rode aarde.

'Wanneer ben je gekomen? Heb je een goede reis gehad?'

'Ik ben al op de terugweg. Ik was hier al twee maanden geleden, op weg naar Calequisse, maar dadelijk toen ik van de veerboot afkwam kon ik een taxi krijgen, en zo had ik geen gelegenheid u te komen begroeten.'

'En om *te* verhinderen dat je je oom ook op de terugweg

voorbij zou lopen heeft het Heilige Bos nu de veerboot voor 'e neus laten vertrekken! Waarom hebben jullie altijd zo'n haast tegenwoordig. Net als die jongen voor wie ik werk. Die heeft nog geen tijd om te wachten tot zijn nieuwe auto weer gewassen is, en hij is alweer met de regerings-Landrover naar Canchurigo vertrokken. Heb je hem al goed bekeken?'

'Wie? De partijsecretaris?'

'Nee, die nieuwe auto. Russisch, aandrijving op alle vier de wielen, rijdt in een kwartier naar Canchungo en in anderhalf uur naar Bissau, als de pont vaart tenminste. Moet je kijken. Vorige week ben ik met hem meegeweest naar Coboiana om een varken te offeren dat hij aan het heiligdom van Mama Djombo beloofd had. Die wagen scheurde over de smalle zandweg alsof het asfalt was. Kijk, je kunt de achterste stoelen opklappen en dan is er plaats voor wel twee flinke beesten. Maar ik ben al uren bezig om de stank van varkenspis weg te halen, en er is geen zeep of wasmiddel te krijgen hier.'

De oude man trok haar enthousiast mee terug, de steeg in, en door de modder wadend opende hij de achterklep van de auto. Het zwarte rubber waarmee de kofferruimte was bekleed, glom nog van het vocht, en er sijpelde water uit de leren gereedschapskoffer en de dossiermappen die er lagen. Arghetta moest lachen om de loze ijver van de huisbediende.

'Oom, kunt u zelf niet autorijden?'

'In de strijd heb ik een pantserauto bestuurd, maar nu mag ik nergens meer aankomen van Racubal. Hij is veel te blij met zijn nieuwe tjezJt. Niets heeft hij ervoor hoeven te betalen. De Russen hebben alle hoge partijleden er een gegeven, zeker om goed te maken dat zij het land niet meer helpen

met rijst of bij de visserij. Kind, als ik die auto mocht gebruiken! Alle meisjes tussen hier en Bissau zouden langs de weg staan smachten om door me meegenomen te worden. Ik zou nu meteen met je naar Calequisse rijden, ik heb Fernando Viaz al in geen maanden meer gezien. Hoe gaat het thuis?'

'Iedereen is in goede gezondheid. Fernando was niets veranderd. Hij heeft me geholpen *een petsjap* te planten voor mijn vader, daar bij de andere voorouderbeelden vóór het oude huis. Ik wist niet dat hij een nieuw groot huis gebouwd had op de plek van mijn vaders huis, maar hij heeft me alles uitgelegd. Ik heb daar geslapen. Het oude huis is nu alleen in gebruik voor zijn vrouwen. Wij zijn nog bij Ambruz de orakelpriester geweest, en die zei ook dat het het beste was *een petsjap* op te richten.

Luiz keek haar onderzoekend aan. Ze was aan de rand van de modderpoel blijven staan. Hij sloot de achterklep van de auto en strekte zijn hand naar haar uit. Zachtjes vroeg hij: 'En hoe voel je je nu? Gaat het nu beter?'

Arghetta verbaasde zich niet over deze vraag. Geen kind plant een voorouderbeeld voor zijn ouders tenzij daartoe door ernstige ziekte of tegenspoed gedwongen. Maar hoeveel wist deze man, die zij in geen jaren gezien had, van haar ongeluk? Nu Luiz zo'n grote directheid aan de dag legde, kon ook Arghetta de terughoudendheid ten aanzien van haar rituele verplichtingen laten varen.

'Ik weet het niet. Ik ben gisteren vertrokken. Fernando zou nog een varken voor me offeren in het Heilige Bos van Boti. Ik had gedacht dat met het planten van de *petsjap* de pijn in mijn buik en rug zou overgaan, maar er is nog geen verschil. En het is zo'n lange reis. O, vadertje, ik kan toch

'ets anders doen dan afgaan op wat Fernando en Ambruz ij zeggen? En nu heb ik ook nog de veerboot gemist.'

Zonder acht te slaan op de modder stapte Arghetta op de oude man toe en terwijl haar ogen vol tranen schoten legde ze haar hoofd op zijn schouder. Hij sloeg zijn armen weer om haar heen en klopte op haar rug. Ze voelde water in haar schoenen dringen, maar in plaats van een droge plek op te zoeken drukte ze zich dichter tegen hem aan, terwijl ze begon te snikken.

'Dochtertje, je bent hier toch niet alleen. Waarom ook die haast om naar Dakar terug te keren, wie zit daar dan wel op je te wachten? Kom, heb je al wat gegeten vanochtend? Je weet toch datje altijd bij mij thuis kunt slapen? Wist je wel zo zeker datje ziekte zou overgaan met het planten van die *petsjap*? Wat zei Fernando daarvan? Ambruz kan zich ook vergissen, dat moetje niet vergeten. Kom nou maar, je bent een grote vrouw en je huilt als een meisje dat haar pappa kwijt is. Heb je zo'n pijn?'

'Ach, oompje, het is verschrikkelijk. Er zijn dagen dat ik mijn werk als wasvrouw niet eens kan doen, en dan moet ik bij een buurvrouw geld gaan lenen om te eten, bij Wolof mensen, die toch al de pest hebben aan ons Mandzjak. En ik bloed alsmaar. Ik heb tegen de dokters in Dakar gezegd dat het net is of er daar nog een vergeten kind zit, in mijn buik, maar ze hebben er ook geen verstand van, zeiden dat ze niets konden vinden. Ze gaan met hun handen bij je naar binnen, aan alle kanten, vreemde mannen met rubberhandschoenen aan alsof ze vies van je zijn, ook blanke dokters zelfs, maar na afloop kun je alleen maar een hoop geld betalen; oolc de medicijnen die ze je geven helpen niet. En het is allemaal zo duur: taxi's, en het ziekenhuis, en de

huishuur, en het waspoeder; veel klanten vinden tegenwoordig dat ik het waspoeder maar zelf moet betalen, maar als ik dan de prijs van het wassen wil verhogen dreigen ze naar een ander te gaan. En ik ben zo alleen, er is niemand die me helpt daar in Dakar.' Ze snikte het nu uit zonder enige remming. Lufz' gezicht bleef ernstig, maar haar verdriet deelde zich er niet aan mee; zijn uitdrukking was als die van een therapeut die zich de ontredding van zijn patiënt wel kan indenken maar die ook weet dat de remedie voor het grijpen ligt. Hij voerde haar het ruime, rijk ingerichte huis van zijn werkgever binnen.

'Kom, droogje tranen en ga op de divan zitten. Er is juist stroom op dit uur. Ik zal de ventilator voor je aanzetten. Wil je soms naar de radio luisteren terwijl ik in de keuken wat eten voor je opscharrel? Laatje toch niet zo gaan, er is heus nog van alles aan te doen. Eerst maar iets eten.'

Hij verzette de bijna manshoge ventilator, zodat deze op de divan gericht was. Een schild op het kooiwerk verkondigde met grote letters het land van herkomst: Taiwan. Virtuoots bediende hij de talrijke knoppen van de ITT-stereo-radiocassetterecorder, van vergelijkbare afmetingen, en Arghetta achterlatend bij de klanken van Senegalese dansmuziek verdween hij naar de keuken. Zijn nicht schikte zich in de dikke kussens, koesterde zich in de bries van de ventilator en keek om zich heen. Aan de pastelgroen geschilderde muren en op de edelhouten bijzettafeltjes voltrok zich de versmelting van het oude leven met het nieuwe. Affiches van partijcongressen en oproepen tot plattelandsontwikkeling (zij kon ze niet lezen maar herkende wel de afgebeelde leiders en de letters PAIGC) waren gecombineerd met luipaardhuiden, speren en aarden kruikjes voor palm-

ijn Een kleine bronzen plaquette van Lenin, niet aan Arehetta besteed, hing aan dezelfde spijker als een verdroogd bosje bladeren waarin zij glimlachend een anti-hekserij-medicijn herkende. Een Papél voorouderbeeld, dertig centimeter hoog, met half vergaan leer bekleed, de onderbenen overgaand in een klein bekken waarin *canna* geplengd kon worden, diende om een ingelijste oorkonde steun te verlenen. Arghetta ontwaarde daarop de logo van een Senegalese bierfabriek; het document was uitgereikt toen Racubal in het gevolg van een Guinese minister de instelling met een bezoek had vereerd. Op een laag dressoir, achter de glazen schuifdeurtjes waarvan enkele goudgerande bierglazen en een rood-epsilon fluitketel zichtbaar waren, stonden zacht roze plastic bloemen in een grof gegoten glazen vaas. Op de grond lag een dun, uit smalle handgeweven banden samengesteld tapijt, in welks motieven zich de gelaatstrekken van de stichter van de Republiek vele malen herhaalden. Het vertrek gaf blijk van een aardse welstand, die Arghetta wel van haar wasklanten in Dakar kende en waarin zij de dwang van het dorp met zijn heiligdommen, voorouderbeelden en Heilige Bos van zich af voelde vallen. Ze schopte haar natte schoenen uit en trok haar voeten onder zich op de divan, zoals zij Dakaarse middelbare scholieres had zien doen vanuit de keukens waarin zij met hun zwaarlijvige, met goud behangen moeders over de prijs van de was onderhandelde.

Spoedig kwam Lufz terug met een bord waarop zich rijst en een stuk kip bevonden.

'Hier, eet maar lekker op. Moet je een lepel hebben sinds Je in de grote stad woont, of gaat het nog zo?'

Beiden wisten dat in Mandzjak dorpen het gebruik van

lepels aan mannen was voorbehouden, en zonder te antwoorden begon Arghetta een balletje te vormen van een pluk rijst die zij tussen haar vingers nam. Ze at de helft van het bord leeg, vroeg toen aan Luiz of hij zelf niet moest eten en verorberde na een ontkennend antwoord de rest. Lufz, in een grote gebloemde clubfauteuil gezeten, had de radio op schoot genomen, en onhandig om het grote gevaarte heen manoeuvrerend doodde hij de tijd met andere stations op te zoeken: de Senegalese zender was van dansmuziek overgegaan op een Arabische preek, waarin de woorden *Allah* en *Nebbina Mohammed* ontelbare malen maar met onvermoeibare hartstocht werden uitgesproken.

'Ze hebben anders wel knappe maraboets, die moslims,' zei Luiz. 'Waarom ben je daar niet naar toe gegaan?'

'Ach, oom, u weet zelf hoe duur die zijn. Nog voordat je resultaat hebt gezien moetje al vijf- of tienduizend frank op tafel leggen. Dat kan ik toch niet opbrengen. Als ik dat geld hier zwart wissel heb ik genoeg peso's voor een heel offer, met offerdier en *canna* en al. Trouwens, wat weten ze van dit soort ziektes, dit heeft met óns land te maken, ze kennen onze heiligdommen en voorouders toch niet, laat staan het Heilige Bos.'

'Er zijn er die ver kunnen zien, zelfs in landen waar geen moslims wonen. Maar je hebt gelijk dat ze veel te duur zijn. En oplichters, de meesten. Ik weet trouwens misschien nog wel iets voor je, nu ik er zo over nadenk. Heb je nog *canna* bij je?'

'Nee, hoezo? Alle *canna* is opgegaan in Calequisse. Fernando Viaz heeft vanochtend de laatste twee liter meegenomen naar Boti. Wat moet ik nou nog met *canna*?'

'Wel, als je nog één litertje had konden we vanavond naar

n grote orakelpriester hier in Cacheu, geen Mandzjak maar een Floep. Mijn baas, Racubal, is laatst bij hem geweest, toen zijn zoontje dat nog bij zijn eerste vrouw woont zo vreselijk ziek was. Diatta, zo heet die genezer, heeft toen aan het licht gebracht dat de Grote Geest van Coboiana nog twee varkens tegoed had van Racubal, vanwege zijn overleden vader; die had bij die Geest een gelofte gedaan, voor het geval dat zijn zoon tot welstand zou komen. Wij zijn naar Coboiana gereisd, zoals ik je vertelde, hebben daar de offers gebracht, en het zoontje is nu weer kerngezond. En Diatta doet het echt uit roeping. Je kunt in het holst van de nacht bij hem aankomen zonder dat hij je wegstuurt, en al wat hij vraagt is een liter *canna* voor zijn heiligdom. Waarom gaan we daar vanavond niet heen? Je kunt toch niet eerder weg dan morgenochtend. En bij mij thuis is niets te beleven, ik woon alleen en met de meeste burens heb ik ruzie. Tenzij je hier op Racubal wilt wachten?'

Luiz knipoogde, zichtbaar opgelucht dat Arghetta's stemming zodanig verbeterd leek, dat hij zijn afgezaagde schalksheden weer aan haar kwijt kon.

'Oom, ik weet dat uw baas een mooie jongen is, ik zie dat hij een rijk huis heeft, en als de omstandigheden anders waren zou ik er niets te beroerd voor zijn om op hem te wachten, desnoods tot morgen. Tien jaar zonder man is een zware opgave voor een vrouw, en ik heb heus wel geprobeerd om daar verandering in te brengen. Maar wat moet ik met een kerel als ik zo'n pijn in mijn buik heb? Ja, misschien zo'n uitgebluste oude bok als u bent, dat zou ik nog wel aankunnen; hoewel, als ik u zo af en toe hoor. . .'

Ze lachten allebei schamper. Arghetta brak haar lach opeens af en keek Luiz onderzoekend aan. Ze had de lieve



oude man toch niet gekrenkt? Maar zijn blik drukte intense aandacht uit, alsof hij ergens op broedde, haar iets duidelijk wilde maken maar nog niet wist hoe. Wat had hij in de zin?

'Al dat geld, die hele reis, een paar keer nog op en neer naar Canchungo om *canna* en geiten en varkens te kopen, twee maanden in Calequisse gezeten, het heeft allemaal niets opgeleverd. En nu wilt u weer dat ik naar die Floep genezer ga, Diatta, alsof niet heel Senegal stikt van de Diatta's. En ik heb niet eens *canna* voor hem.'

'Racubal heeft nog wel een voorraadje. Als ik het voor je vraag en ik leg uit waarvoor het is, hoeft je het misschien niet eens te betalen. Hij heeft zoveel aan Diatta te danken dat hij diens heiligdom nog wel een keer een extra cadeautje wil geven. Ik verwacht hem terug tegen de avond. Waar is je bagage?'

'Die staat nog op de steiger, bij twee vrouwen die ook de veerboot hadden gemist.'

'Laten we dan je bagage gaan ophalen en naar mijn huis gaan. Ik zal eerst nog even de auto afmaken, daar was ik toch bijna mee klaar. Verder is er hier niets meer voor me te doen tot Racubal terugkomt. Thuis kun je je lekker wassen en wat slapen, want je zult wel vroeg opgestaan zijn om de taxi naar Canchungo te halen. Ik laatje dan daar en kom hier terug. Ik regel de *canna* met Racubal, en vanavond gaan we samen naar Diatta. Ik ben er niet gerust op. Ik wil je zo niet naar Dakar laten gaan. Zo gemakkelijk kom je van mij niet af. Kom, trekje schoenen weer aan.'

Speels pakte hij haar blote voeten beet en duwde ze, ieder met één hand, in de plastic schoenen. Lachend verzette Arghetta zich tegen zijn onverwacht krachtige greep,

ze maakte schopbewegingen met haar benen zonder ze n Luiz te kunnen ontworstelen. De nog vochtige voeten leden echter de weerbarstige schoenen niet binnen, en Luiz gaf zijn pogingen op.

'Loop dan maar zonder schoenen, je bent nu toch weer een dorpsvrouw, dochtertje. En bij het wassen in Dakar zul je pok wel geen hoge hakken dragen. Kom, waar zijn de huissleutels?'

Racubal bleek deze achtergelaten te hebben in het plengbekken van het Papél beeld, te midden van elastiekjes, een nagelknipper en een in leer genaaid amulet. Luiz liep nog eenmaal door het huis, stelde vast dat zijn ochtendtaak er op zat en volgde Arghetta naar buiten. Zij had inmiddels zelf haar schoenen aangedaan. Uit de kofferruimte van de Russische auto haalde Luiz een vochtige doek, waarmee hij de laatste druppels van het dak afveegde. De zon was inmiddels zo hoog geklommen, dat de steeg niet langer in de schaduw lag, en de meeste druppels waren al tot ontsierende kalkkringen opgedroogd. De oude man borg de doek weer in de auto en gooide de portieren in het slot. Hij gaf Arghetta een teken dat hij klaar was, en samen liepen zij in de richting van de kade.

## 4

Vanaf het moment dat Arghetta's vader had duidelijk gemaakt dat op zijn beslissing niet zou worden teruggekomen, had haar moeder geweigerd te koken. De laatste dagen voor Arghetta's vertrek uit het dorp liep de oudere vrouw moei-y\* en was haar gezicht vreemd gezwollen - kennelijk liet

de vader dit verzet niet ongestraft. Arghetta was van de tuchtingen geen getuige geweest. Zelf werd zij in alle opzichten ontzien. Ze lag apathisch op een rietmat voor de ingang van haar moeders afdeling van het vrouwenhuis, weigerde alle voedsel en kon geen woord uitbrengen toen haar vriendinnen langskwamen om haar geluk te wensen met haar op handen zijnde huwelijk. De andere vrouwen van haar vader konden zich niet veroorloven partij te kiezen voor hun medevrouw. Hun echtgenoot at die dagen meer dan gewoonlijk. De lekkere hapjes die deze vrouwen door kleine kinderen bij Arghetta lieten neerzetten, werden na een paar uur weer onaangeroerd weggehaald; de kinderen konden nauwelijks wachten tot zij om de hoek van het huis waren verdwenen, om zelfde geroosterde kreeftjes, gepofte yams, cashewnoten of gesuikerde palmvezels op te eten. De erfgenaam van haar moeders eerste man was nog langsgesproken; het bezoek had hem een halve dag lopen gekost vanuit het verre dorp waar Arghetta als klein meisje jarenlang gewoond had - de eerste keer dat zij door haar vader ingezet was in zijn hoogmoedig spel met verwantschap. Zij had tegenover de bezoeker het woord 'vader', vroeger altijd voor hem gebruikt, al niet meer over haar lippen kunnen krijgen, en zijn argumenten om haar verzet op te geven tegen het door haar vader doorgedreven huwelijk had ze nauwelijks gehoord. Kwaad had hij zich met haar vader (die een jeugd vriend was voor wie hij destijds graag had afgezien van zijn erfrechten op Arghetta's moeder) teruggetrokken in het Heilige Bos. De moeder had hij toegevoegd dat zij haar dochter had opgevoed tot dezelfde dwaze koppigheid als waarvan zij zelf altijd had blijk gegeven.

De volgende ochtend vroeg had de vader haar opdracht

ven haar spullen te pakken en zich gereed te maken voor "i eis naar het verre gebied van de Naloës. Hij was voor . „g^aan naar het grote plein van Calequisse om een taxi n te houden. Hij had te kennen gegeven dat zij zich daar met haar bagage bij hem moest voegen. Arghetta had nog geprobeerd haar weinige bezittingen te vergaren en tot een k sa men te binden, maar halverwege was zij duizelig in elkaar gezakt. Bij de omheining van het erf had ze krampachtig snikkend slijm en bloed opgegeven uit haar verder lege maag. Ze had om haar moeder geroepen, maar die was al de avond tevoren vertrokken naar haar verwanten. De jongste vrouw van haar vader had met de natte slip van een heupdoek Arghetta's gezicht afgeveegd en haar bagage verder ingepakt. Van haar eigen hals af had ze het meisje nog een snoer plastic kralen omgehangen en ze was meegegaan naar de taxi, met op haar hoofd de bagage die Arghetta zelf niet kon dragen. Arghetta had geen afscheid willen nemen van de mensen van het erf en had ook tegen haar vader geen woord meer gezegd, niet tijdens de rit naar Canchungo, niet tijdens de anderhalve dag van wachten en reizen voordat zij in het land van de Naloës aankwamen, en niet toen haar vader haar daar achterliet in de handen van de vreemde man van middelbare leeftijd, die Mandzjak sprak met een vreemde tongval en wiens blik zij had ontweken tot het vreselijke moment, slechts weinige uren later, dat hij zijn seksuele rechten kwam opeisen. Arghetta had wel afscheid willen nemen van Fernando Viaz en zijn vrouwen, maar die waren enige dagen tevoren naar Caió vertrokken om daar de begrafenis mee te maken van de schoonmoeder varf Fernando's zoon Sabado. Tijdens de hele reis naar de Naloës speelde het beeld van de ouder worden-

de, rustige Fernando voor Arghetta's ogen, terwijl zij de man die zich haar vader noemde vluchtig schertsende gesprekken hoorde voeren met reisgenoten in de vele taxi's en op de pleisterplaatsen. De wisselende landschappen en de onderling vrijwel identieke beelden van kleine stadjes trokken onopgemerkt aan haar voorbij. Zij wist slechts dat zij voor de tweede maal in haar leven door deze man tegen haar wil werd binnengevoerd in een oerwoud zonder oriëntatiepunten, waaruit zij nooit meer dacht te kunnen ontkomen. Als ze al naar een verklaring had gezocht kon ze die niet vinden. De Mandzjaks ontvingen geen bruidsprijs voor hun dochters. De twee flessen *canna* en gesmokkelde whisky die haar echtgenoot bij aankomst triomfantelijk aan haar vader aangeboden had, waren al leeg voordat deze de volgende dag de terugweg aanvaardde. Misschien diende Arghetta's huwelijk om een oude schuld te delgen, net zoals zij tien jaar eerder in het huishouden van de erfgenaam werd geplaatst om goed te maken dat haar moeder niet met hem getrouwd was. Maar zij had geen idee waarom zij zo v er moest worden uitgehuwelijkt, aan een man die zij niet gekozen had en die zij vanaf het eerste ogenblik verafschuwde. Had hij soms een schandalige ziekte waarover in zijn eigen streek voldoende bekend was om ouders ervan te weerhouden hun dochter aan hem te gunnen? Waarom bewerkte hij niet gewoon zijn rijstvelden in Calequisse?

De eerste nachten in het vreemde dorp had zij nog hoop gekoesterd. Opgelucht dat haar echtgenoot weer terug was gegaan naar zijn eigen afdeling, maar te ontredderd om van haar nieuwe bed op te staan en in haar nog vreemde kamer naar de waterkruik te zoeken en het natte koude zaad af te wassen dat uit haar lekte, lag ze in het donker te fantaseren

, t Fernando Viaz haar zou komen redden. Bij terugkeert Cai  had hij zich op de hoogte gesteld van de omstandigheden van haar vertrek, en razend om de dwang waaraan zij was blootgesteld kwam hij haar achterna reizen, om haar op te eisen voor een huwelijk met iemand uit hun eieen dorp. Iedere nacht, vlak voor zij in slaap viel en soms ook tijdens haar slaap, verschoven de details van het verhaal. In sommige versies was Fernando in een felle scheldpartij gewikkeld met haar vader;  en keer zelfs ging Fernando hem met zijn doodgraversschop te lijf. In een andere variant kwam haar broer thuis uit Frankrijk om de tussenkomst van Fernando te bepleiten. Volgens Mandzjak recht was zo'n gedwongen huwelijk immers ongeldig.

Overdag, terwijl zij moest delen in de bezigheden van de vrouwen op het erf en haar eerste onderricht in de Naloes taal kreeg, posteerde Arghetta zich steeds zo dat zij de toegangsweg tot het erf geen moment uit het oog verloor. Nu en dan meende zij de loop van Fernando te herkennen in die van een voorbijganger, en  en keer sprong zij op bij het zien van zijn groen geblokte heupdoek, waarin hij bij voorkeur zijn dagelijkse gang naar het Heilige Bos maakte. Maar natuurlijk kwam hij niet.

In het harde werk overdag, de troosteloze plichten 's nachts en de zwangerschap die daar spoedig het resultaat van was, sleet dit alles, en als ze nog jaren bij voorkeur met naar gezicht naar de weg zat, was dit een loze gewoonte geworden, waarvoor zij niet langer de reden wist. Haar dochtertje werd geboren en stierf na enige jaren. De dood van naar man, niet lang daarna, deed een bittere vreugde op-laaien in haar hart, hoewel zij aan hem gewend was geraakt. Waar verwanten uit Calequisse bezochten zelfs de begra-

fenis niet, en als een voorbeeldige weduwe onderging Arghetta de vernederende rituelen waarin zij gezuiverd werd van eventuele schuld aan haar mans dood. Daarna, eindelijk vrij, volgde zij het labirint waarin zij als meisje was binnengevoerd, niet terug naar de oorspronkelijke ingang, maar brak zich een eigen, nieuwe uitgang. Zij keerde niet naar haar dorp terug maar vestigde zich in het verre Dakar, in een ander land, waar zij aanvankelijk gastvrijheid genoot op het erf van een achternicht van haar man. Hier kwam zij wel in aanraking met Mandzjak uit haar geboortestreek, en van hen vernam zij het overlijden van twee van haar broers en zusters en van haar moeder. Deze contacten waren echter zo spaarzaam, dat zij kon ontveinzen van de dood van haar vader op de hoogte te zijn en zij haar bindingen en plichten kon vergeten tot het moment dat zij in Dakar een orakelpriester moest raadplegen.

Racubal was veel innemender dan Arghetta verwacht had op grond van de vele verhalen die over hem de ronde deden in Calequisse en Canchungo. Zo gauw Luiz hem van haar komst op de hoogte had gesteld was hij in de auto gesprongen om haar op te halen van Luiz' huis, waar zij lag te slapen; de huisbediende was meegegaan om geen twijfel te laten bestaan aan de eerbare bedoelingen van zijn werkgever - en om te helpen Arghetta te overreden als die eerbhaarheid mocht tegenvallen. Wakker gemaakt door haar oom had Arghetta snel een overkleed aantrokken en was ze met de beide mannen meegegaan. Zij bleek een leeftijd-

genoot van de partijsecretaris, en al in de auto op de terug-  
vree naar Racubals huis ontspan zich een conversatie zonder veel omwegen. Racubal bleek goed op de hoogte van Arghetta's situatie, en deze schepte er een onverwacht behagen in haar zorgen te delen met de politicus.

'Je hebt je dus laten beetnemen door al die Mandzjak offers. Luiz heeft het me verteld. Wees maar niet geschokt, ik besef dat jullie Mandzjak er niet van houden als een ander iets weet van de rituelen die jullie uitspoken, maar Luiz en ik hebben geen geheimen voor elkaar. Hij is laatst meegegaan met me naar Coboiana om mijn eigen offers daar te regelen. Een oudere broer of een vader had me niet beter ter zijde kunnen staan. Maar het is goed dat we vanavond naar Diatta gaan, die kent zijn vak echt goed; beter dan de hokus-pokus die vele anderen opvoeren.'

'Hoezo, *w ij*? Ga jij dan mee? Ik zou denken dat een partijsecretaris wel wat anders te doen heeft dan met wildvreemde vrouwen uit zijn ambtsgebied orakelpriesters af te lopen.'  
'Zusje, zoals ik al zei, Luiz hier is als mijn oudere broer. Ik lever de *canna* vanavond. Ik rijd jullie erheen en ik blijf erbij om te zorgen dat alles goed vertaald wordt. Diatta spreekt namelijk alleen Floep, en je maakt mij niet wijs dat jij die taal kent. En als ik meega wekt dat meer vertrouwen, ik denk dat hij dan meer kan zien voor je dan wanneer je er zonder introductie zou komen.'

'Het is al goed. Alleen, je moet me maar niet kwalijk nemen, ik vind het een beetje raar om daar mijn hele lek en gebrek te gaan zitten uitleggen met jou erbij, een vreemde man die geen familie is. Het is zo'n echte vrouwenzaak, weet je.' Met een knikkende beweging van haar hoofd leidde zij Racubals blik naar haar pijnlijke buik.

Cacheu is maar een klein stadje en ze waren inmiddels niet ver meer van Racubals woning. Hij legde zijn rechterhand op haar hand die naast de versnellingspook lag.

'*Camarada*, ik ga niet mee om je lichaam te leren kennen of om me met jouw zaken te bemoeien. Het punt is alleen dat het niet louter jouw zaken zijn. Lufz maakt zich zorgen over je, en als ik zo naar je kijk geef ik hem groot gelijk. Luister, we hebben die bevrijdingsoorlog niet voor niets gevoerd. Jij bent Mandzjak. Jullie hadden vroeger toch ook slaven en landlozen die zich te pletter werkten voor de koning en zijn kliek, terwijl de Portugezen goedkeurend toekken en af en toe een handje hielpen door belastingwetten te maken en een enkele opstandige in het cachot te stoppen? Je bent lang weggeweest, maar nu kom je najaren terug naar huis omdat je denkt dat er hier iets goeds op je ligt te wachten - genezing, die je in Senegal niet kunt vinden. Maar je bent hier weer terechtgekomen te midden van oude mannen die ouderwetse hokus-pokus opvoeren in een stinkende orakelhut. Heb ik geen gelijk? Het belangrijkste dat je hier kunt halen - en daarom ga ik met je mee vanavond, daarom breng ik jou en je oom in deze wagen die we ook alleen maar aan de vrijheidsstrijd te danken hebben -' (terwijl hij zijn adem-achterstand aanvulde had Arghetta tijd om te glimlachen over het beeld van massale politieke bijeenkomsten dat opeens bij haar opkwam) 'het belangrijkste is het besef dat niemand meer een slaaf hoeft te zijn, niet van een volgevreten collaborerende koning, niet van het Heilige Bos, niet eens van onze partij, hoe goed die het ook bedoelt, en zeker niet de slaaf van een al lang gestorven vader, of van een Geest met wie vroeger ooit eens een zinloos contract is afgesloten, of van alle angsten en ziekte en pijn die

daaruit voortkomen. Ik ga mee omdat ik dat mijn taak vind als politicus, snap je dat? In Dakar heb je van de revolutie niets kunnen merken en er geen voordeel van gehad. Hier, dit is jouw opbrengst van de revolutie: een liter *canna*, een taxirit naar de beste orakelpriester van de regio Cacheu en de geleide van Fernando Racubal. Aangenomen?'

Terwijl hij deze woorden sprak klopte hij zachtjes op haar hand, en hij bracht zijn hoofd en schouders even naar voren in een ironische verwijzing naar een Europese hoofse buiging. Ze keek opzij, zag een nog jonge man die zij niet begreep maar wel vertrouwde. Dat hij kon spreken over bevrijding, bevrijding naar lichaam en geest, als iets dat binnen handbereik lag, verbijsterde haar. Inderdaad, hij plukte de vruchten van de revolutie, de zachte autokussens van de goed verende Niva sloten koesterend om hun billen, maar wat betekende dat in dit land waar je zelfs met geld niets kon kopen, nog geen plastic cawna-kruikje, nog geen kilo rijst? En hij was toch zelf ook braaf zijn varken gaan offeren aan de Grote Geest van Coboiana? En waarin verschilde die Floep orakelpriester dan wel van die welke zij al geraadpleegd had, in Dakar en Calequisse?

Hun aankomst bij het huis van Racubal belette haar echter deze vragen uit te spreken. Racubal zette de motor af en gebaarde haar uit te stappen. Luiz, die op de achterbank had gezeten, had het portier al geopend.

'Het is goed,' mompelde Arghetta weer. 'Wij zullen samen gaan, met zijn drieën, als jij dat wilt.'

Ook op dit gevorderde uur bleek Racubals huishouding het zoHder vrouw te moeten stellen. Arghetta vond het ongepast dat haar oom voor haar zou koken en bood aan dit in zijn plaats te doen. Luiz wierp echter tegen dat zij het eten

zou laten aanbranden op het butaangas waaraan zij niet gewend was. Arghetta en Racubal bleven daarom in de woonkamer zitten praten, terwijl Luiz in een ander vertrek het eten bereidde, zijn oren gespitst om geen enkele wendine in het gesprek te missen. Maar Racubal deed zijn reputatie van versierder geen eer aan. Uit de grote, niet meer werkende koelkast in de gang haalde hij wat flesjes lauw bier, en bij het genot daarvan ontspon zich een gesprek over heiligdommen, orakels, het Heilige Bos en genezing. Arghetta kon zijn redeneringen niet goed volgen. Aan de ene kant wist Racubal door zijn traditionele opvoeding binnen een aan de Mandzjak verwant volk het hele idioom van geesten, offers en voorouderlijke wraak met grote vanzelfsprekendheid te hanteren - aan de andere kant had hij een positie van macht en welstand bereikt waarin hij nagenoeg immuun leek voor de onzekerheden die de oude religie moest bezweren; zo kon hij zich een nonchalante scepsis permitteren. En door dit verwarrende mengsel heen schoten flarden marxistische ideologiekritiek, ontleend aan in Oost-Europa genoten kadercursussen, en zelf al weer teruggebracht tot naïeve bezweringsformules.

'Wat deed je dan in Coboiana met een duur varken en *canna* als je denkt dat het allemaal onzin is?'

'Het is niet echt onzin. Het is een onjuiste, verouderde manier om met de waarheid om te gaan. Neem bij voorbeeld onze grote koning Suarez. Toen de Portugezen hier aankwamen en zijn land begonnen te bezetten, maakte hij zich onzichtbaar, en met de kracht van zijn heiligdom slachtte hij een heel Portugees detachement af. Zijn waarheid was die van onze bevrijdingsstrijd; maar wij, in onze tijd, konden ons niet meer onzichtbaar maken en hadden

geweren en handgranaten nodig. Suarez had die moderne wapens niet tot zijn beschikking. Toch, ook tijdens de vrijheidsoorlog hadden wij strijders allemaal wel een contract met een heiligdom lopen, en we offerden varkens en zelfs koeien bij de vleet. Anders hadden we misschien nooit gewonnen. En al hadden we wel kunnen winnen, we hadden het risico dat het zonder die offers niet zou lukken nooit mogen nemen. Alleen, je moet zeker weten datje door een bonafide orakelpriester naar het juiste inzicht in je problemen wordt gevoerd. Daarom gaan wij vanavond naar Diatta.'

'En wat *hij* ons gaat vertellen is niet onjuist en verouderd? Maar wat mijn verwanten, de Mandzjak priesters in Dakar en Calequisse, me verteld hebben, dat is wel allemaal onzin?'

'Je moet niet boos worden. Het is een kwestie van risico en van effect. Je zit hier te kreunen op de bank, nadat je ik-weet-niet-hoeveel varkens en liters *canna* hebt betaald. Dat was dus onzin, zonde van het geld. Diatta heeft mij naar Coboiana gestuurd met één varken en twee liter *canna*, en mijn zoontje is weer kerngezond. Ik weet niet of dat door de Grote Geest van Coboiana komt. Misschien is het wel zo dat mijn schoonfamilie boos was omdat ik te weinig aandacht aan mijn kind besteedde, en dat het kind daar ziek van werd. Nu hebben ze gezien dat ik wel degelijk een toegewijde vader ben en houden ze op mijn kind ziek te maken. Misschien is het wel zo iets.'

'Maar wat is daar dan zo politiek en revolutionair aan, aan die zienswijze?\*

'Als je kunt zeggen: Dit is wat ik geërfd heb vanuit het verleden, het is oud en lelijk, het werkt niet zoals ik wil, ik

zoek iets nieuws, maar heb nog niet de kennis en het geld en de organisatievorm om dat nieuwe te vinden en te behouden, dus ik maak nog gebruik van het oude, maar niet uit angst of uit blind geloof maar uit een tijdelijke, doordachte keuze,' (weer moest Racubal pauzeren om adem te halen) 'als je *dat* zegt, dan is dat een houding die op vernieuwing gericht is, een waarin zich de historische wetmatigheden van de revolutie voortzetten. De revolutie in Rusland of Cuba is ook niet helemaal met niets begonnen, maar op basis van wat op dat moment het leven van onderdrukte boeren en arbeiders uitmaakte, hun onderlinge solidariteit, hun opgekropte woede, misschien zelfs wel hun bijgeloof. Het is allemaal niet zo simpel.'

'Broeder, ik wil je niet kwetsen. Ik begrijp datje warm loopt voor de politiek en dat je deelname aan de bevrijdingsstrijd het belangrijkste in je leven is geweest. Het heeft je geen windeieren gelegd, dat zie je wel aan dit huis. Ik bedoel niet datje het alleen om eigen voordeel gedaan hebt; alles watje zegt en doet bewijst het tegendeel. Ik snap niet helemaal watje bedoelt, maar watje zegt over vrijheid en een nieuw leven, dat ontroert me. Daar zou ik deel aan willen hebben. Maar ook die woorden heffen mijn pijn niet op, geven me mijn kind niet terug, brengen me niet op een plek waar ik thuishoor. Watje zegt klinkt zoet, maar het is medicijn voor een andere kwaal. Of niet soms?'

'Nee,' riep Racubal ongeduldig uit. 'Waarom wil je het toch niet begrijpen.'

Op dit punt echter werd hun gesprek onderbroken door Luiz die een grote aardewerken schaal binnenbracht waarin vele kleine visjes op een bed van vers gekookte rijst lagen, overgoten met visbouillon en bruinrode palmolie.

'Hier, het eten is klaar. Wat heeft het voor zin zo ruzie te maken over heiligdommen, voorouders en het Heilige Bos. Als je naar ze toe moet omdat ze je ziek maken, ga je naar ze toe. Als je geen last van ze hebt, loopje met een grote boog om ze heen. Laat dat redetwisten toch over aan de mannen die voor de blanke paters werken, die hebben er een diploma in gehaald. En zelfs zij gaan naar de grote heiligdommen als het zo uitkomt. Racubal, je kunt beter je politieke praat bewaren voor partij-bij eenkomsten in Bissau, daar snappen ze tenminste waar je het over hebt.'

Met een knipoog naar zijn nicht voegde Luiz hier aan toe: 'Als hij het zelf snapt tenminste. Want eerst had hij tegenover de priesters van Coboiana het hoogste woord, zo van "Hoe weet jij nu dat de Geest zwart of blank is als je hem helemaal niet kunt zien; of heb je hem soms al gezien," en dat soort strikvragen, maar toen puntje bij paaltje kwam knielde hij net zo goed in de modder bij het plengbekken en gaf hij mooi zijn horloge en overhemd af. Zo'n prachtig overhemd, zonde hoor, het kwam nog uit Portugal.'

'Maar dat probeer ik haar juist duidelijk te maken, Luiz, dat dat moet kunnen zonder dat je je overgeeft aan de angst waar die priesters en Geesten altijd munt uit geslagen hebben! Maar laten we eten, we moeten dadelijk naar Diatta toe, het is al laat.'

Uit de ijskast haalde Racubal de laatste twee flesjes bier. Eén gaf hij er aan Arghetta, van de andere dronk hij eenderde uit waarna hij het voor Luiz neerzette. Deze gulheid werd zonder commentaar aanvaard. Zwijgend aten ze voort, af en toe de vele verraderlijk kleine graatjes van tussen hun toegeperste lippen op de vloer sproeiend. Een goed gevoede hond kwam door de open buitendeur naar binnen. Gelaten

de maar half gemeente trappen ondergaand die Racubal en Luiz hem toedienden zonder van hun eten op te kijken, deed hij zich tegoed aan de nog rijkelijk van visvlees voorziene graten. Toen de visjes op waren en van de rijst nog slechts een al te vochtig laagje over was, stond Racubal op. Uit een zijkamer haalde hij een literfles die blijkens het etiket in Senegal bereide vieux had bevat maar waarin zich nu lichtelijk troebele, kleurloze *canna* bevond.

'Kom, we gaan,' zei Racubal enigszins bevangen. 'Luiz, help me eraan denken dat ik straks die fles mee terugvraag. Het is de laatste literfles die we in huis hebben. Zijn jullie zover?'

Diatta's huis lag kennelijk in een heel ander deel van Cacheu dan dat van Luiz. Zo gauw zij het asfalt van de hoofdstraat verlaten hadden kon Arghetta al niet meer volgen waar zij reden. De diepe kuilen in de onbestrate weg omzeilend voerde Racubal de auto met grote snelheid een westelijk van de haven gelegen woonwijk binnen, waar de huizen groot waren en voor het merendeel niet met riet maar met golfplaat gedekt. Bij de afwezigheid van straatverlichting of elektrisch licht in de huizen hadden de koplampen de ondankbare taak om geheel op eigen kracht aan de vooruitgang gestalte te geven. Slechts enkele mensen zaten nog op de veranda's te praten, het wasgoed was binnengehaald tegen dieven en andere auto's waren er niet, zodat het licht niets kleurigs trof, maar neersloeg op de roodgrijze aarde van de onverharde wegen en de muren van de huizen.

Na vijf minuten stopten zij bij een groot, met takkenbossen omheind erf, afgesloten door een uit ruw betonijzer geïmproviseerd hek. Racubal gebaarde zijn beide passagiers te wachten, opende met enige moeite het hek en verdween naar

het vele meters daarachter gelegen woonhuis. Door de open autoramen hoorde Arghetta stemmen, en even later kwam Racubal terug met een jongen van ongeveer twintigjaar die een fel schijnende grote zaklantaarn in de hand had. Arghetta moest haar ogen beschermen tegen het licht.

'Het is goed,' zei Racubal, 'wij mogen komen. Diatta is zich nu nog aan het wassen, maar hij zal ons te woord staan. Dit is zijn zoon die in Bissau op het lyceum zit. Hij zal voor ons tolken.'

Even verbaasde Arghetta zich over deze uitleg. Racubal had toch gezegd dat hij mee moest om te vertalen? Maar er was geen tijd voor verdere opheldering. De jongen groette de beide volwassenen bedeesd en ging hen voor naar het huis. Racubal bleef even achter om de autoramen op te draaien en de portieren af te sluiten.

Zelfs in het donker gaf het erf blijk van grote welstand. Het complex bleek te bestaan uit twee evenwijdig gebouwde huizen, beide rustend op een onder de veranda doorlopende betonnen fundering die enkele decimeters boven de braakliggende tuin uitstak. De gang tussen de beide huizen was op ingenieuze wijze overdekt door de overhangende golfplaten daken, die elkaar in een omgekeerde zadelconstructie ontmoetten. In deze gang ontstak de jongen twee op flessen geplaatste kaarsen. Uit een kamer haalde hij een drietal rechte stoelen van inheems edelhout. Hij gebaarde Luiz en Arghetta plaats te nemen; Racubal voegde zich spoedig bij hen. Arghetta keek om zich heen en zag aan weerskanten van de gang vele uit panelen opgebouwde deuren in een al even kostbare houtsoort. Vanachter een van de deuren kwam het geluid van een huilend kind dat door een vrouw getroost werd.



'Dit is het huis van Luiz Cabral,' legde Racubal uit aan Arghetta. 'Sinds hij verjaagd is als president zit hij op de Kaapverdische eilanden. Binnen de partij zijn er stemmen opgegaan om dit huis in beslag te nemen, maar dat doen wij toch liever niet, want hij heeft het niet voor zich zelf gebouwd, maar voor de schoonvader van zijn tweede vrouw. Cabral is namelijk getrouwd met een dochter van Diatta. Ik denk dat dat de vrouw is die wij binnen horen. Cabral zelf heeft hier nooit gewoond, die heeft zijn eigen huizen in Bissau en Bafata. Dus deze mensen hebben geluk.'

De partijsecretaris grinnikte. De jongen, die zich op zijn hurken tegen een muur gezet had in afwachting van de komst van zijn vader, vulde aan:

'Ja, dat is Maria Cabral. Haar man heeft het kind nooit gezien. Hij was het land al uit toen het geboren werd.'

Er ontspon zich een kort, gedempt gesprek over enige familieleden van de ex-president die nog in Bissau woonden en die bekenden waren van Arghetta's metgezellen. Daarna verzonk men weer in zwijgen. De gang was aan één einde open naar de tuin, en de schrille nachtelijke geluiden van vogels en insecten drongen er ongehinderd binnen. De kaarsen begonnen muggen aan te trekken, en af en toe klonk een snelle klap van hand op huid als een der aanwezigen een mug voelde steken. Lufz stuurde de jongen weg om wat drinkwater te halen voor Arghetta. Met tussenpozen klonk nog het snikken van het kind in de zijkamer, en het geluid bracht tranen in Arghetta's ogen. Het zitten op de stoel viel haar zwaar; de pijn deed zich weer in alle hevigheid voelen. Omgeven door de drie zwijgende mannen in dit onbekende rijke huis was zij tot het uiterste gespannen. De tijd leek stil te staan op dit moment dat zij hier, gestrand in Cacheu,

balanceerde tussen het dorp waar zij geen heil had kunnen vinden en de grote Senegalese stad waarheen ze al eens eerder gevlucht was en waarheen zij nu opnieuw zou vluchten, weer zonder antwoorden, zonder verlossing en met steeds meer pijn. Ze keek op en zag dat Luiz' blik op haar gericht was. Hij knikte haar bemoedigend toe.

Opeens ging een zijdeur open, en zij werden tegemoet getreden door een grote, oude man gekleed in een lendendoek. Zijn blote voeten maakten op de betonnen ondergrond nauwelijks geluid. Zijn zoon sprong op, maar de drie bezoekers bleven beleefd zitten om de orakelpriester een hand te geven. Met zijn zoon sprak hij kort in de Floep taal, maar de anderen schudde hij de hand zonder iets te zeggen. Kennelijk herkende hij Racubal, die hij vriendelijk toelachte, maar zelfs tegen hem sprak hij geen woord. Arghetta voelde dat de priester grote gespierde handen had, de handen van een man die met gemak een heel rijstveld omspit met een graafschop. De kracht die zijri grote lichaam uitstraalde vervulde haar met ontzag.

Opeens was de man weer verdwenen. Op een teken van zijn zoon stonden zij op. De jongen pakte de flessen met kaarsen, gebaarde hun de stoelen mee te nemen en ging voor naar een zijkamer achter in de gang. Op aanwijzing van de jongen plaatsten zij de stoelen naast elkaar tegen de muur rechts van de ingang. Voor de tegenoverliggende muur bleek Diatta zich op zijn hurken gezet te hebben. De jongen ging naast de deuropening op de grond zitten. In het halfduister ontwaarde Arghetta in een hoek van de kamer schuin tegenover de deur een groot gordijn van aan elkaar genaaide jute-zakken. Het reikte tot aan het plafond. Daarvoor stonden lage manden met takken en opgerolde bundels bladeren, afkomstig van planten waarvan Arghetta er enkele in haar

jeugd had leren kennen als geneeskrachtig. Naast Diatta stond een grote verzameling lege flessen en aarden kruikjes, de meeste gesloten met een stop of kurk. Zou hij hierin de zielen van levende mensen gestopt hebben, aan hem in bewaring gegeven zodat zij niet door hekserij ontvreemd konden worden? Racubal keek Arghetta aan, monsterde het vertrek met een blik die voor haar zowel ironie als geruststelling moest uitdrukken en knipoogde.

De jongen gaf een teken dat alles klaar was. Racubal nam het woord, en de jongen vertaalde van het Floep naar het Creool en terug.

'Diatta, goedenavond. Je zoon heeft je al het doel van onze komst uitgelegd. Dit hier is mijn zuster uit Calequisse. Zij is gekomen om haar lichaam te zien.'

De partijsecretaris, die tot dan toe de fles *canna* had vastgehouden, stond van zijn stoel op en zette de fles voor de orakelpriester neer. Deze tastte zonder zijn blik af te wenden tussen de flessen naast zich en haalde een borrelglaasje te voorschijn. Het was verrassend schoon en blikerde in het kaarslicht. Diatta keek zijn cliënte onderzoekend aan terwijl hij de dop van de fles schroefde.

'Wat is haar naam,' vroeg hij via de tolk. Racubal stootte Arghetta aan ten teken dat zij zelf moest antwoorden.

'Arghetta.' De tolk herhaalde het woord.

'Wat is haar moeders naam?'

'Karandzji.'

'Racubal ken ik. Maar wie is die man aan de andere kant naast haar?'

'Dat is mijn oom die hier in Cacheu woont. Hij heet Luiz, net als uw schoonzoon. Het is aan hem en aan Racubal te danken dat ik hier ben. Ziet u, ik woon in Dakar en ik heb

al iaren zo'n verschrikkelijke pijn, en toen ben ik naar het dorp gegaan om een voorouderbeeld voor mijn overleden vader op te richten, maar dat hielp allemaal niet en nu ben ik weer op de terugweg, maar ik weet me geen raad. . .'

De jongen had de eerste zinnen vertaald in het Floep toen hij zich snel in het Creool tot Arghetta wendde:

'Tante, het is niet de gewoonte bij mijn vader dat de cliënten zelf hun problemen uitleggen. Als hij eenmaal de namen weet gaat hij alles bekijken met zijn orakeltoestel. De Geest toont hem alles wat hij weten moet. Het altaar van de Geest bevindt zich daar, achter het gordijn. Als u nu teveel vertelt gelooft u straks niet dat mijn vader de waarheid spreekt. Stil dus.'

Racubal boog zich naar Arghetta over om fluisterend te bevestigen dat Diatta inderdaad nauwelijks mondelinge informatie nodig had voor zijn werk. Inmiddels had de orakelpriester een glas gevuld met *canna*. Het scheef houdend liet hij de vloeistof langzaam op de grond lopen, terwijl hij prevelde: 'Arghetta Karandzji. Arghetta Karandzji. Arghetta.' Hij nam een flinke teug uit het glas en stortte vervolgens de rest snel op de grond uit. Daarna vulde hij het glas tot de rand en strekte hij zijn arm met het glas uit. Arghetta kreeg weer een por van Racubal ten teken dat zij moest opstaan en de drank aannemen. Terug op haar stoel had ze moeite de vurige vloeistof door te slikken. Hulpeloos bleef ze met het lege glas in de hand zitten, tot Racubal haar ervan verlostte en het doorgaf aan de jongen naast hem.

Inmiddels had Diatta tussen de flessen een tweetal korte stokjes en een antilopehoorn te voorschijn gehaald. Aan de hoorn waren twee draden bevestigd waarvan er een eindigde in een witte spiraalschelp. De stokjes legde hij evenwijdig

aan elkaar op de grond. Hij bevestigde een der draden om zijn grote teen en hield de schelp in zijn hand. Tussen de aldus strak gespannen draden begon de hoorn langzaam in een vertikaal vlak op en neer te wippen. De aanwezigen keken aandachtig toe hoe de priester minutenlang zonder een woord te zeggen met het toestel bezig was. De bewegingen werden afwisselend langer en korter, leken soms op te houden om zich op andere ogenblikken te ontwikkelen tot snelle trillingen. Een enkele maal dwaalde de hoorn naar links of rechts af, maar steeds kwam hij weer terug in het vertikale vlak. Men schrok toen Diatta opeens een vraag stelde.

'Hij vraagt of Arghetta in het dorp van haar vader woont.'  
'Nee, ik woon in Dakar. Ik ben juist twee maanden in het dorp van mijn vader geweest, maar ben nu weer op de terugweg naar Senegal. Morgen reis ik door.'

De tolk vertaalde het antwoord en de priester ging verder met het toestel aan de gang. Na enige minuten zwenkte de hoorn abrupt naar links en stakte zijn bewegingen. Als een verslappend mannelijk lid hing het neer tegen de draad die het met de teen van de priester verbond. Hij stelde een nieuwe vraag:

'Wat is de naam van de vader van Arghetta?' De vraag deed Arghetta de schrik om het hart slaan. Het zweet brak haar uit.

'Fernando,' hoorde zij Luiz naast haar bij na onhoorbaar prevelen. 'Fernando Viaz.' Arghetta keek opzij in de ogen van haar oom. De onbenulligheid van trouwe huisbediende en te oude vrijgezel was volstrekt van zijn gezicht geweken, zijn ogen stonden wijd open en straalden in het donker. Hij beantwoordde haar blik niet, maar staarde strak

voor zich uit naar het orakeltoestel van Diatta. Racubal stootte Arghetta weer aan:

'Zeg dan toch wat. Je weet toch wel de naam van je vader?'

'Francisco,' stotterde Arghetta. 'Francisco Oeguok. Maar die is al jaren dood.'

Terwijl de tolk deze woorden vertaalde, bleef de partijsecretaris Arghetta aankijken op een wijze die rouw om haar verweesde staat en troost moest uitdrukken. Maar onderwijl voelde zij hoe Luiz in het donker haar bezwete hand greep en krachtig drukte. Hoop sloeg door haar heen.

Het orakeltoestel leek na het laatste antwoord op hol te slaan en zwalkte in razende trillingen op en neer en van links naar rechts.

## 6

Dat de taken van Fernando Viaz als landpriester veelomvattend waren, bleek Arghetta weer eens op de avond voor haar vertrek uit het dorp.

Met veel moeite had zij die middag nog drie liter *canna* kunnen bemachtigen bij een van de Foela handelaren die hun winkel hadden op het grote plein van Galequisse. De dag tevoren was Julio met een lijntaxi op en neer gereisd naar Canchungo om het laatste (vierde) varken te kopen dat Arghetta tijdens haar korte verblijf in het dorp moest offeren, 's Ochtends vlak na haar vertrek zou Fernando dit varken samen met twee liter *canna* naar het machtige Heilige Bos van Boti gaan brengen, dicht bij de Atlantische Oceaan gelegen op vier uur gaans van Galequisse. De resterende liter *canna* zou de avond tevoren geplengd en opgedronken

worden bij het heiligdom voor het grote huis; als clan-oudste moest Fernando deze plechtigheid leiden. Arghetta had de uren voor zonsondergang besteed om haar bagage in orde te maken en was voor die dag ontslagen van haar verplichtingen in de keukenhut. Toen zij zich tegen zeven uur, vlak na het vallen van de nacht, voor de deur van Fernando's afdeling op een krukje neerzette, werd haar door Julio te verstaan gegeven dat het nog uren kon duren voor de oude man zou thuiskomen. Intussen kon er niet gegeten worden, en het afscheidsritueel aan het heiligdom kon pas na het avondeten plaatsvinden. Fernando was naar het plaatselijke Heilige Bos gegaan met twee liter *canna*, op verzoek van een dorpsgenote voor wie hij bij de Grote Geest van Calequisse had bemiddeld ter genezing van haar onvruchtbaarheid. De vertraging ergerde Arghetta en maakte haar verlangen de volgende ochtend te vertrekken nog sterker. Het stoorde haar dat Fernando op deze laatste avond van haar verblijf in het dorp voorrang gaf aan rituele verplichtingen die een ander dan haar zelf betroffen.

De lucht raakte vervuld van de rook vanuit de koestal. Waar Arghetta zat, op een tiental meters van de stal, hield de rook de kleine mugjes niet meer tegen, en af en toe voelde zij een scherpe steek door haar heupdoek heen. Julio was aanvankelijk bij haar komen zitten, maar Arghetta had weinig weten te antwoorden op zijn door heimwee ingegeven verzuchtingen over de Senegalese hoofdstad, waar de jongen zelf enige jaren gewoond had en waarheen Arghetta de volgende ochtend weer zou vertrekken. Na korte tijd ging Julio het gezelschap van zijn leeftijdgenoten opzoeken, en Arghetta bleef achter met het geluid van de onrustig schuifelende en snuivende koeien vanuit de stal en dichterbij het

geknor van het varkentje dat in afwachting van zijn gang naar het Heilige Bos was vastgebonden voor Fernando's deur. De pijn in Arghetta's onderlijf, die zij met dit offer en eerdere offers had gehoopt af te kopen, was heviger dan ooit. Over het pad dat Fernando's erf scheidde van dat van Suarez liepen af en toe mensen, die haar echter in het duister niet opmerkten en dan ook verzuimden haar te groeten. Arghetta onderdrukte de aanvechting ze als eerste te groeten. Morgen zou zij vertrokken zijn.

Ze schrok op toen Fernando zijn hand op haar schouder legde.

'Een goede nacht. Het is goed datje hier gewacht hebt, mijn dochter. Toen ik zojuist in het Heilige Bos was heb ik gelijk een kuikenorakel gedaan om te zien of jouw reis morgen doorgang kan vinden. Het is goed, de weg is vrij. Je kunt morgen gaan. Er is voor jou hier niets meer te doen. Julio heeft al een taxi voor je geboekt, voor morgenochtend vroeg.'

Arghetta trachtte hem aan te kijken, maar het was te donker om zijn gelaatstreken te onderscheiden, ook al stond hij vlakbij en rustte zijn hand nog op haar schouder. Zij zuchtte.

'Oompje, mijn hart is zo zwaar. Ik ben hier gekomen om mijn verplichtingen te vervullen. Ik heb ze vervuld maar ben er niet beter van geworden. Als ik over een paar dagen weer in Dakar ben doet mijn lichaam weer evenveel pijn als vóór mijn vertrek naar het dorp. Wat heb ik niet een offers voor mijn vader gebracht: varkens, een geit, *canna*, taxi's naar Canchungo en terug en dan nog de hele reis vanuit Dakar. En ik ben er niets mee opgeschoten.'

'Mijn kind, noem mij toch geen oom. Het lijkt wel of je

in de grote stad verleerd bent dat je een Mandzjak bent. Arghetta, je weet toch dat wij Mandzjak niet slechts één vader en één moeder hebben? Vaders heb je er vele: die welke je moeder bevruchtte, die in wiens huisje woont, die welke jou vertegenwoordigt in het Heilige Bos, die welke voor je belangen opkomt bij huwelijksluiting. . . ' Ze viel hem bitter in de rede:

'Praat *me* toch niet van dat soort vaderschap. Als een geit heeft hij me afgevoerd naar het land van de Naloes, alsof hij daar nog een of andere offerverplichting aan een Geest had na te komen. En wat heb ik toen van al die andere vaders gemerkt, wie is er voor mij opgekomen toen mij een vreselijk huwelijk werd opgedrongen? Heeft één van die vele vaders ooit iets van zich laten horen toen mijn kind daar stierf en ik pas echt volstrekt verlaten was in dat verschrikkelijke land?'

De oude man, wiens gezicht zij nog steeds niet kon zien, vatte nu haar beide handen vast.

'Arghetta,' fluisterde hij bijna dreigend; van om de hoek van het huis waren de stemmen te horen van Fernando's vrouwen die zaten te koken. 'Arghetta, dit is het huis van je vader. Als je een dwaas was kon je nog hopen alleen rijst en palmwijn mee te krijgen uit het huis van je vader; maar je bent geen dwaas en weet dus dat een kind ook andere, bittere lasten te dragen krijgt. Hoe kun je treuren om je eigen moederschap en tegelijk het vaderschap vervloeken waaraan je je leven te danken hebt? Waar is het respect datje verschuldigd bent?'

Zijn handen sloten hard om de hare. Zij rukte zich los, stond op en zei schamper:

'Respect! Als ik iets van het Mandzjak leven weet, is het

datje respect moet waarmaken. Morgen ben ik vertrokken. De rijst die ik deze keer mag meenemen komt niet van mijn vader, maar van u en van uw vrouwen. Het huis van mijn vader staat hier niet eens meer. Ik heb alles betaald. Ik heb bloed en *canna* gestort op zijn *petsjap*. Zijn bitterheid neem ik mee in mijn lijf. Als ik geluk heb vind ik wel een maraboet die haar van mij wegneemt voor veel geld. Of anders ga ik terug naar de blanke dokters die het vlees uit mijn lijf willen snijden als heksen. Wat het huis van mijn vader me te bieden heeft weet ik nu wel voorgoed.'

Ze verdween snel langs de veranda in de richting van de keukenhut. Fernando ging zwijgend zijn afdeling binnen en strekte zich uit op zijn bed. Een half uur later kwamen Julio en Fredu aan met een schaal rijst belegd met kleine gestoofde visjes. Julio stak een olielampje aan en rangschikte de krukjes rond de rijstpot, terwijl Fredu door Fernando werd weggestuurd om Arghetta te halen. Hij vond haar achter het vrouwenhuis, alleen, want Fernando's vrouwen waren nog in de keukenhut waar zij het avondmaal nuttigden.

Arghetta's binnenkomst in Fernando's afdeling ontlokte geen commentaar, en ook tijdens de maaltijd werd er geen woord gewisseld. Aan het eind stond de oude man op, diepte de literfles met Arghetta's *canna* op van onder zijn bed, pakte met zijn andere hand het oliepitje en liep naar buiten, naar het heiligdom.

Blijkbaar had men op dit teken gewacht, want ook van elders op het erf kwamen de familieleden te voorschijn. Men hurkte rond Fernando, die met de hand wat ingewaaide droge bladeren uit het plenggat verwijderde. Arghetta zette zich aan de rand van de kring. Op aarzelende, bijna smekende toon bedankte Fernando al plengend de clan-geest

voor de bescherming die Arghetta gedurende haar verblijf had genoten en vroeg hij zegen voor de terugreis. Tegen de gewoonte in verzuimde hij Arghetta het woord te geven om zich publiekelijk uit te spreken tegenover de geest. Daarna gingen de *canna-glazen* van hand tot hand. Suarez en zijn zuster kwamen uit hun huisje om hun deel. Arghetta nam slechts een enkele teug en sidderde toen de bijtende vloeistof door haar slokdarm zakte. Het ritueel werd na een kwartier even plotseling beëindigd als het begonnen was, en men begaf zich naar bed.

Voor het laatst sliep Arghetta in de voorkamer van Fernando's afdeling, 's Ochtends om vijf uur vertrok zij met de taxi naar Canchungo, slechts uitgeleide gedaan door Julio. Fernando zelf was al zonder iets te zeggen een uureerder met haar varkentje en twee liter *canna* op weg gegaan naar het Heilige Bos van Boti. Toen de oude man de afdeling van het huis verliet, was Arghetta wakker geworden van het oorverdovende geraas dat de golfplaten deur veroorzaakte; maar ze had zich slapend gehouden.

Bij de eerdere beestenoffers die Fernando in die maanden voor Arghetta had voltrokken, had zich het probleem voorgedaan dat het dier, bij de offerplek aangekomen, weigerde te plassen; die offers moesten worden uitgesteld, want het plassen gold als teken dat de geest het offer aanvaardde. Wijs geworden door deze ervaring sleurde Fernando het varkentje gedurende de lange voettocht naar Boti zo krachtig mee aan het touw om zijn riek, dat het zijn blaas niet kon legen voor het de plaats van bestemming had bereikt. Aldus was de aanvaarding zekergesteld, en nog vóór Arghetta op de kade van Cacheu was aangekomen was het offer volbracht.

## 7

Het was nog donker toen Arghetta in het huis van Luiz wakker werd van het geluid van een auto die het erf opdraaide.

'Arghetta,' hoorde zij Racubal roepen, 'Arghetta, als je vandaag niet weer de boot wilt missen moetje nu opstaan en met mij meegaan. Of droom je nog van Diatta en zijn Geest?'

Zij schoot haar bed uit, trok op de tast haar overkleed over haar hoofd heen aan en liep op blote voeten naar buiten.

'*Camarada*, je kunt wel merken datje geen vrouw hebt om je in bed te houden. Maar moetje mij daarom zo vroeg wakker maken? Of hoop je soms nog met mij tot een vergelijk te komen voordat die boot vertrekt?'

'Inderdaad, zusje. Ik lag toch maar aan jou te denken in bed en besloot vroeg op te staan, uit angst dat jij misschien weer de boot zou missen en deze stad nog een dag langer onveilig zou maken. Ten slofte heb ik de plicht te waken over de openbare orde en de revolutie. Heb je goed geslapen? Waar is Luiz?'

'Luiz is bij burens gaan slapen. Hij had maar één bed hier, en dat heeft hij mij gelaten. En ik heb goed geslapen. Bedankt nog voor gisteravond. Het was goed datje me naar Diatta hebt gestuurd. Bedankt nog voor de *canna* die je hem gegeven hebt.'

'Tk heb een zaklamp meegebracht, zodat je je kunt aankleden en je spullen bij elkaar kunt zoeken. Hier. Ik zal buiten wachten. Maar maak wel voort.'

In het licht van de koplampen bleek de partijsecretaris vlot gekleed in spijkerbroek en geborduurde Senegalese tuniek.

Hij reikte in het dash-boardkastje naar de zaklamp en liet tegelijk de claxon loeien, stellig om Luiz op te roepen. Racubal bracht *de* lamp aan Arghetta en ging weer in de auto zitten. Hier voegde Luiz zich na enkele minuten bij hem, slaapdrongen nog en slordig aangekleed.

'Ik kan jullie straks bij de kade afzetten, maar kan niet blijven tot de boot vertrekt. Ik moet naar een regionale vergadering in Canchungo. Heeft ze nog wat gezegd?'

'Wie? Mijn buurvrouw?'

'Nee, Arghetta. Ik had de indruk dat de plechtigheid bij Diatta gisteravond haar erg heeft aangegrepen. Maar wat die zei, over haar vader, dat ontging mij. Haar vader was toch dood? Hoe kon de Geest dan zeggen dat zij ten onrechte een voorouderbeeld had geplant en voor de verkeerde had geofferd? De Floep Geesten willen zeker dat alle offers alleen maar naar hen zelf gaan.'

'Ja, zo iets zal het wezen.' Luiz geeuwde en rekte zich uit, voor zover de ruimte in de auto dat toeliet.

'Wat mij tegenvalt is dat Diatta deze keer helemaal geen duidelijke offeropdracht heeft gegeven. Hij heeft haar toch eigenlijk met een kluitje in het riet gestuurd. "De weg is vrij, je hebt genoeg geofferd, alles is wit." Dat zal een hele troost voor haar zijn, vooral nu zij toch nog altijd zo'n pijn in haar buik heeft. Of geloof jij soms dat al die viezigheid die Diatta uitspuugde, zogenaamd uit haar buik en borst gezogen, dat die echt uit haar kwam? Volgens mij waren het dingen die hij eerst achter het gordijn in zijn mond gestopt had. En dan die slangen die hij ophoestte, het leken eerder elastiekjes. Hij moest ze met de hand beroeren om ze aan het kronkelen te brengen, en toen ik er met de zaklantaarn op scheen, bedekte hij ze snel met de hand. Nou ja, aan *canna*

heeft het haar tenminste niets gekost. Ik zal vanmiddag proberen nieuwe mee te brengen uit Canchungo. Heb je verder nog iets nodig voor het huishouden?'

'Laat eens zien. Vlees, rijst, petroleum, kaarsen, lucifers, sardines, sigaretten, brood. . . Verder niets eigenlijk. Misschien nog wat batterijen en solutie voor mijn fietsband, want die is lek.'

Zij lachten beiden. Het was een bekend grapje dat zij elke keer weer opvoerden als Racubal naar Canchungo ging; de genoemde artikelen waren daar immers al evenmin te krijgen als waar dan ook in het land. Luiz onthield zich ondanks Racubals aandringen van commentaar op het gebeurde van de vorige avond en stapte uit de auto om de bagage over te nemen van Arghetta, die in de deuropening van zijn huis was verschenen.

De zon kwam op boven de Cacheu-rivier toen zij de kade bereikten. Er had zich hier al een vijftal gegadigden voor de overtocht verzameld, onder wie Arghetta's vrouwelijke reisgenoten van de vorige ochtend. Het motorjachtje waarmee de brede zeearm moest worden overgestoken, lag al gereed. De motoren draaiden en het water achter de achtersteven was in heftige beroering; maar de stuurhut was nog leeg. Twee mannen waren bezig het dek schoon te spoelen met emmers water die zij aan een touw uit de rivier putten.

Racubal stond erop een deel van Arghetta's bagage eigenhandig aan boord te dragen en stopte haar ten afscheid een vrijkaartje voor de boot toe en twee lauwe broodjes, die hij kennelijk die ochtend had gekocht alvorens haar op te halen. 'Hier, zusje, daar heb je meer aan dan aan mij.' 'Dat weet ik nog zo net niet. Maar dat probeer ik de vol-

gende keer nog wel uit,' zei Arghetta ontroerd en schudde de partijsecretaris de hand.

'Laatje niet inpakken door de Floep Geesten, hoor. Het was maar een idee. Ik dacht dat het je goed zou doen. Goede reis.'

'Het hééft me goedgegaan. Succes met je werk. En bedankt. Rij voorzichtig.'

Arghetta en Luiz zwaaiden Racubal na, toen hij de auto met onnodig effect van gierende banden keerde op de kade en snel wegreed in de richting van Canchungo. Arghetta legde haar hand op Luiz' arm terwijl zij de auto bleef nakijken.

'Het is een goed mens, die baas van je. Ik snap niet waarom geen vrouw het bij hem uithoudt.'

'Probeer daar maar niet achter te komen, mijn dochter. Je hebt problemen genoeg van je zelf. Het antwoord dat jij zoekt kan hij je niet geven.'

Zij keek hem peinzend aan.

'Nee,' zei ze, 'nee. Hij niet. En jij wel.'

Hij knikte en legde zijn eigen oude hand op de hare.

'Arghetta, het zijn eigenlijk geen dingen die een mens als ik mag onthullen. Misschien bestaat het wel helemaal niet. Het heiligdom op ons erf geeft die macht en lost op die manier veel problemen op: mannen die zouden sterven zonder kinderen na te laten, vrouwen die vanwege hun onvruchtbaarheid verstoten of uitgelachen zouden worden. Maar het heeft allemaal een prijs. Het is niet goed dat jij die tot nu toe helemaal alleen hebt moeten betalen. Maar nu ben je vrij.'

'Waarom heeft Fernando mij nooit gezegd dat ik zijn dochter ben, zijn echte dochter?'

'Dat heeft hij wel gezegd, maar steeds op een manier dat jij het niet kon verstaan. Iedereen trouwens die in die tijd op ons erf in Bareapind woonde, wist ervan. Je moeder was al de tweede vrouw van Francisco, en ook de eerste was zonder kinderen gebleven. Je vader is toen met vijftwintig liter palmwijn en een koe naar het clan-heiligdom gegaan en heeft de diensten van Fernando als priester van dat heiligdom ingeroepen. Je bent de enige niet. Ik kan je zo acht of tien kinderen noemen die hij heeft verwekt in opdracht van de Geest van dat heiligdom.'

'En mijn broer dan? Is dat ook een kind van Fernando?'

'Nee, toen jij er eenmaal was, was de weg geopend.

Pedro is gewoon door Francisco verwekt. De latere kinderen eveneens.'

'Dus ik was de enige. Maar oom, waarom heeft Fernando zich nooit verzet tegen mijn huwelijk, terwijl hij toch wist dat ook mijn moeder er tegen was? Het is bijna mijn dood geworden. En mijn enige kind is eraan ten gronde gegaan.' Om te verhinderen dat de omstanders Arghetta's tranen zouden zien, sloeg Luiz zijn arm om haar schouders.

'Kom, dat heeft nu geen zin meer. Hij had geen recht op je, daarvoor was immers betaald. Het was eervol gegaan. Als Fernando zich tegen je huwelijk verzet had, of op wat voor manier dan ook zich overmatig met jou had bemoeid, dan had dat de goede naam van je vader vernietigd. Dat was de prijs.'

'Maar hij was mijn vader niet.'

'Nee, en daarom hoefde je ook *geen petsjap* voor hem te planten. Kom meisje, je boot vertrekt.'

Hij leidde zijn nicht over de loopplank. Ze wankelde, haar ogen waren vol tranen. Ze sloeg haar armen om hem heen



en kuste hem, voor hij, bijna te laat, zich weer aan wal begaf.

'Luiz, bedank Racubal nogmaals, *maar* leg hem verder niets uit. En ga naar Fernando Viaz. Zeg hem dat ik alles weet en alles begrijp. Zeg maar: "Arghetta was blij dat het nog te vroeg was voor de *petsjap* van haar vader." Meer hoeft je niet te zeggen. En hou je goed, blijf gezond.'

Ze klampte zich aan de reling vast en zwaaide met haar andere hand langzaam naar Luiz, die bemoedigende grimassen trok vanaf de overkant van de snel groeiende strook water tussen hen in. Lang bleef ze staren naar de in de morgennevel vervagende omtrekken van Cacheu. Uit de overheidsgebouwen, de koel-container op zijn stalen staketsel, het omgevallen monsterachtige standbeeld, de scheepswerf, het fort, doemde een beeld in haar op, een herinnering aan een tot dusver onbegrepen gebeurtenis die zij had meegemaakt op een van de eerste dagen van haar verblijf in Calequisse. Twee vrouwen, kennelijk moeder en dochter, afkomstig uit een ver dorp, hadden zich op Fernando's veranda geposteerd. Ze hadden vijf liter *canna* en een varken bij zich gehad. Fernando was naar het Heilige Bos en Arghetta had gemeend de honneurs te moeten waarnemen. Maar toen zij de vrouwen ging begroeten en naar het doel van hun komst vroeg, bleek haar gebaar niet in goede aarde te vallen. Spoedig was Fernando op het erf teruggekeerd, en twee uur later zag zij hem met de jonge vrouw uit de deur van zijn afdeling komen. De vrouw was bezig haar overkleed weer aan te doen, waarbij zij de hulp van haar moeder inriep; deze laatste was buiten op de veranda achtergebleven. Duidelijk zag Arghetta weer hoe de dochter aan een ceintuur rond haar middel een buidel had gedragen gemaakt uit dezelfde stof als het overkleed dat zij aanhad. Ze

had de ceintuur opnieuw gestrikt en de inhoud van de buidel geïnspecteerd; maar daarmee was ze besmuikt opgehouden toen zij Arghetta's blik gewaar werd.

'Ze had hem ook kunnen losknopen,' dacht Arghetta, terwijl haar handen de reling loslieten en haar pijnlijke buik betasten, waarbij zij even stootten tegen haar eigen stoffen buidel met wat overgebleven Guinees geld, die zij onder haar kleren droeg. 'Ze had hem moeten losknopen en achterlaten.'

De boot verliet de Cacheu-monding en draaide een smalle getijdestroomgeul in. Over een uur zou zij in Sao Domingo zijn, en dan met geluk een uur later in Senegal.

\_\_\_\_\_

Filename: zusters\_compleet.doc  
Directory: D:\backup Mijn documenten 12-2008\LITERAIR\zusters dochters  
Template: C:\Documents and Settings\Wim\Application  
Data\Microsoft\Templates\Normal.dot  
Title: Cacheu 97  
Subject:  
Author:  
Keywords:  
Comments:  
Creation Date: 1/24/2009 12:27 PM  
Change Number: 8  
Last Saved On: 1/24/2009 1:09 PM  
Last Saved By: VB  
Total Editing Time: 45 Minutes  
Last Printed On: 1/24/2009 1:09 PM  
As of Last Complete Printing  
Number of Pages: 82  
Number of Words: 34.924 (approx.)  
Number of Characters: 199.067 (approx.)